

აფხაზეთის კონფლიქტის აღწერა და ინტერპრეტაცია, როგორც წესი, სხვადასხვა სტერეოტიპის საფუძველზე ხდება: ქართული, აფხაზური, რუსული, დასავლური. ამ ნაშრომის ავტორი ცდილობს შეგნებულად დაუპირისპირდეს ამ სტერეოტიპებს და აფხაზეთის კონფლიქტის ძირებისა და მნიშვნელობის საკუთარი გაგება ჩამოაყალიბოს. იგი იხილავს როგორც „ეთნიკური კონფლიქტის“ სხვადასხვა თანამედროვე თეორიას, ისე საკუთრივ აფხაზეთის კონფლიქტის ეტაპებსა და პიკაჟებს.

გია ნოდია

კონფლიქტი აფხაზეთში მიზეზები და გააზრება

თბილისი
1999

მთარგმნელი გ ი ა ჭ უ მ ბ უ რ ი ძ ე

რედაქცია და დიზაინი ზ ე ი ნ ა ბ ს ა რ ა ძ ე

© გია ნოდია

© ქართული თარგმანი: შშვიდობის, დემოკრატიისა და განვითარების
კავკასიური ინსტიტუტი

ISBN 99928-37-12-8

Tbilisi, Caucasian Institute for Peace, Democracy and Development, 1999

გამომცემელი შშვიდობის, დემოკრატიისა და განვითარების კავკასიური
ინსტიტუტი

თბილისი, მერაბ აღმაშენებლის 1, ტელ. 334081, ფაქსი 334163

კონფლიქტი აფხაზეთში – მიზეზები და გააზრება

ეს არაა ზემოსწვრივი კონფლიქტის შეფასების პირველი ცდა,¹ ამიტომაც თაკად ამ ჩვენი წამოწეების პრობლეური ხასიათის წარმოჩენა იქნებ სულაც არ იყოს ურიგო დასაწყისი: ე.წ. „შშრალი ფაქტების“ ჩამოთვლა, ანუ რა მოხდა და როგორ. ნებისმიერი კონფლიქტის თაობაზე საკუთარი აზრის გამოთქმას ხომ ერთი უბედურება სდევს თან – სულ ადვილად შეიძლება ტენდენციურობის იარღილი მოგაწებონ, მით უმეტეს თუ თან ერთი რომელიმე მხარის წარმომადგენელი ხარ; მარტოოდენ შშრალ ფაქტებზე დაყრდნობის წყალობით ვინძლო ამგეარი ბრალდებები მაინც აგვეცილებინა თავიდან. მაგრამ ეს მხოლოდ სასურველი ილუზიაა: ფაქტების ენით ლაპარაკი სწორედაც რომ ამა თუ იმ ლოზუნგის თავგადადებულ მომხრეთა საყვარელი მეთოდი იყო მუდამ. სინამდვილეში, ამ „ჯიუტ ფაქტებს“ მართლაც რომ უცნაური სიჯიუტე ახასიათებთ და მხოლოდ მას აძლევს ხელს, ვინც მათ თავის ნებაზე შეარჩევს და ჩამოალაგებს. ფაქტების კვლევა ერთია, ოღონდ მერე მათი ისე დაწყობა, რომ მთლიანობაში გააზრებული, მეტ-ნაკლებად სრული სურათი მივიღოთ, შეუძლებელია გარკვეული წინასწარი საყრდენის გარეშე. არადა, საკმარისია შევარჩიოთ ერთი – ის პირველი, თავი შემთხვევა, რომელიც შესაძლოა კონფლიქტის საწყისად მივიჩნიოთ – და იქვე ის საბედისწერო შეკითხვაც წამოიჭრება: „ვისია ბრალი?“

პრობლემა მარტო იმათ წინაშე არ დგას, ვინც ერთ რომელიმე მხარეს განეკუთვნება, ან რომელიმე მათგანის მიმართ რაღაც პირადი გრძნობები გააჩნია: ემოციური ზეწოლის განუცდელიზება გარკვეულწილად დადებითი მომენტია, ოღონდ მიუკერძოებლობის რეალური გარანტიას სულაც არ იძლევა. რომელიმე თეორია შეიძლება ისევე ხელშეუხებელი (ე. ი. განსჯას დაუქვემდებარებელი) აღმოჩნდეს მკვანი სწავლულისათვის, როგორც მიწის ნებისმიერი ნაგლეჯის დაუთმობლობის საკითხი – „ეთნიკურ“ ომში მონაწილე მებრ-

¹ See, for instance: Fiona Hill, *Report on Ethnic Conflicts in the Russian Federation and Transcaucasia*, Harvard University: Cambridge, Mass., 1993; Suzanne Goldenberg, *Pride of Small Nations: The Caucasus and Post-Soviet Disorder*, Zed Books Ltd.: London, 1994; Catherine Dale, *Development and Implications of the Conflicts in Abkhazia and South Ossetia*, in: "Conflicts in the Caucasus", Conference Proceedings, International Peace Research Institute: Oslo, 1995; Alexei Zverev, "Ethnic Conflict in the Caucasus 1988-94," in Bruno Coppieters, ed., *Contested Borders in the Caucasus*, VUB University Press: Brussels, 1996.

ძოლისათვის. მეტიც, აკადემიურ წრეებში მომუდღარათა შემწყყნარებლობის დონე სულაც არაა უფრო მაღალი, ვიდრე ეთნიკურ შესლაში მტრად გადაკიდებულ ბანაკებს შორის, და რომელიმე მეცნიერული თეალსაზრისის მხარდჭერის სურვილმა შესაძლოა ისევე განაპირობოს ფაქტების წყობა, როგორც პოლიტიკურმა მიზანმა „მეტყუან-მართალის“ გარჩევის სურვილით მათი ჩამოლაგება.

- სწორედ ამიტომაც, აფხაზეთისა თუ სხვა მსგავსი კონფლიქტების თაობაზე საყოველთაოდ გავრცელებულ და ზოგიერთ შემთხვევაში მიკერძოებულ თეალსაზრისთა განხილვით დაწყება უფრო უპრიანი მეჩვენება. ამით იმის მეტიცება, კი არ ვაპირებ, თითქოს თავად შეიძლება ყოველგვარი წინასწარ განწყობისათვის შეუვალი ვიყო და თვალთახედვის რაღაც იდეალურ წერტილს ეკუთითებდე საუკუნეების მანძილზე წარუმატებელი ცდების შედეგად. დასაჯლური ყაიდის ფილოსოფოსებმა, ვატყობ, ათვლის ასეთი წერტილის ძიებაზე საერთოდ აიღეს ხელი. აი, ზოგადი მოსაზრებები კი ნებისმიერი კონფლიქტის შესახებ ნათლად და გარკვევით უნდა იქნას ჩამოყალიბებული, რადგან შემოსხენებული „ფაქტების“ ინტერპრეტაციაც უკვე მაიზება დამოკიდებული. მეტიც, ეს მოსაზრებები თუ შეხედულებები გარკვეულწილად კონფლიქტის შემადგენლებია: კონფლიქტი იწყება იმიტომ, რომ ხალხის ერთ ჯგუფს ერთგვარი შეხედულება აქვს საკუთარ თავზე, მეზობელ ხალხსა თუ, ასე ეთქვამთ, ზოგადად „პოლიტიკურ სამართლიანობაზე“. და კიდევ ერთი - გარეშეთა შეხედულებებიც თავისებურ შემოქმედებას ახდენს მოვლენებზე, თუკი უშუალო მონაწილეები მათ გაელენიან და ავტორიტეტულ ძალებად მიიჩნევენ.

ასე რომ, პირადად ჩემთვის კონფლიქტის დახასიათება უპირველესად იდეების, სიმბოლოების, შეხედულებებისა და შეფასებათა განსაზღვრაა. ფაქტობრივ მოვლენათა განხილვას რაც მნიშვნელოვანია თავისთავად - მხოლოდ იმ შემთხვევაში აქვს აზრი, თუკი კონფლიქტის ძირები გარკვეულია და მაშინ, როცა შრომათა უმრავლესობა უკვე არსებულ კონფლიქტს აღწერს. მე მაინც იმ აზრზე ვრჩები, რომ ქართულ-აფხაზური კონფლიქტი ჯერ კიდევ შესაბამისად განსასაზღვრია.

ქვემოთ მე ოთხი ძირითადი თანამონაწილის ფაქტორს გამოვეყოფ: ორი მათგანი - აფხაზეთიცა და ქართველებიც უშუალოდ და ბირდაბირადა კონფლიქტში ჩათრეული;² მესამე რუსეთია, რომელიც, ქართველთა ვერსიის თანახმად, კონფლიქტის ყველა ფაზაში აგრეთვე უშუალოდ იღებდა მონაწილეობას და, შესაბამისად, საკუთარი ინტერესების გამტარებელ მხარედ შეგკიძლია მიეიჩნით. და ბოლოს, ანგარიშგასაწევია დასავლეთის ფაქტორიც, რომლის პირდაპირი სამხედრო ან თუნდაც პოლიტიკური ზეწოლა ზემოხსენე-

² ეის როგორც ესმის ქართველები და აფხაზები როგორც კონფლიქტში მონაწილე მხარეების ერთობა (ქარეული ხალხი ეთნიკური გაგებით, ქართული პოლიტიკური ელიტა, საქართველო როგორც დამოუკიდებელი სახელმწიფო, აფხაზური ეთნოკრატია, აფხაზეთის მრავალეთნიკური მოსახლეობა, ა.შ. და ა.შ.) ცალკე საკითხია, რასაც ახლა არ ჩავეიიებთ.

ბულ მოვლენებზე მინიმალური იყო, მაგრამ რომელიც თანამედროვე პოლიტიკურ დისკურსს „ეთნიკური კონფლიქტის“, „ტერიტორიული მლიანობისა“ და „უმცირესობათა უფლებების“ ცნებების გამოკვეთის გზით წარმართავს. ასევე, საზოგადოდ დასავლეთს ჩვენში აღიქვამენ როგორც მისაღები პოლიტიკური ქცევის განმსაზღვრელ ზეგარდმო არბიტრს და, შესაბამისად, მოვლენებზე მისი გავლენაც ბევრად მეტია, ვიდრე ეს შეიძლება ერთი შეხედვით მოგვიჩვენოს.

რა დავარქვით? ანუ სიტყვა და აზრი

რეალობის მოხაზვის უპირველესი გზა მისი სასელდებაა. ენის თეორიაში საყოველთაოდ გაშიარებული დებულება, რომ სიტყვა კი არ გამოხატავს რეალობას, არამედ მხოლოდ აღნიშნავს მას – შესაბამისად, არცა აქვს მნიშვნელობა თუ რა ტერმინს ვისმართ, თუკი თავად მის დეფინიციზზე შევთანხმდებით – პრაქტიკაშიც ფართოდ გამოიყენება და როცა აფხაზეთის შსგავს კონფლიქტებზე ვლაპარაკობ, მეც სშირად იმ საერთო ხმარებაში შემოსულ ცნებებს ვიყენებ, რომლებიც თავისთავად შესაძლოა სულაც არ მესატყობდეს გულზე. მეორე მხრივ, ისინი, ვინც ჩვეულებისამებრ „კონფლიქტში მონაწილე მხარეებად“ იხსენიებიან, მწვავედ რეაგირებენ იმაზე, თუ რას ვარქმევთ მას. სშირად, ამა თუ იმ კონფლიქტის განხილვისას, მოდავენი კატეგორიულად ითხოვენ მხოლოდ და მხოლოდ მათთვის მისაღები ტერმინის ხმარებას, რაც გარეშე დამკვირვებლისათვის კიდევ ერთ აკვიატებად მოჩანს. ოღონდ ტერმინებისა თუ სიმბოლოების თაობაზე ასეთი გართულება ერთი უმნიშვნელოვანეს მახასიათებელთაგანია როგორც ქართულთა, ისე აფხაზთა ცნობიერებისათვის (ამ ცნობიერების უბრალოდ „პოსტკომუნისტურ“ რეციდივად მოხსენიება იქნებ სწორიც იყოს, მაგრამ ეს მაინც ცალმხრივი იქნება და ამიტომაც აქ ამის განსჯას აღარ შევეუდგები), ხოლო როგორც არ უნდა აღვიკვათ იგი, განა კონფლიქტის მონაწილეთა სწორედ მენტალობა არ განაპირობებს ნებისმიერი კონფლიქტის პირველად მიზქსს?

და ასევე, თუმც დასავლელი მიმომხილველები ნაკლებად იწუნებენ თავს ტერმინოლოგიური წიაღსვლებით, მათ მიერ ხმარებული ცნებებიც, გარკვეულწილად, ააშკარაებენ ხოლმე მათსავე წინასწარგანწყობასა თუ ცრურწმენას. ისე, კაცმა რომ თქვას, დებულება ტერმინთა პირობითობაზე ნორმატიული აბსტრაპირება უფროა, ვიდრე საყოველთაოდ გავრცელებული პრაქტიკის საფუძველი: განსაკუთრებით როცა საქმე სოციოლოგიურ და პუშმანტარულ მეცნიერებებს ეხება, სიტყვათხმარება იშვიათად რომ უნებლიე იყოს და კარგად აჩენს თუ რა გზით ხდება რეალობის სასელდება – სხვაგვარად რომ ვთქვათ, ნათელყოფს თუ რაგვარი მიდგომით ხდება მოცემული რეალობის რეკონსტრუირება.

რატომ „ეთნიკური“?

ჩვეულებრივ, ამ ტიპის კონფლიქტებს დასაუღლები „ეთნიკურს“ ეძახიან. თუმცადა, როგორც წესი, ორივე ეს სახელდება – *ეთნიკურიცა* და *კონფლიქტიც* მონაწილე მხარეთაგან მიუღებლად მიიჩნევა. ვთქვათ, ქართველებსათვის მათ რაღაც ანტიქართული წინაგანწყობის ელფერი ადევს: მათთვის ეს ეთნიკური კი არაა, *პოლიტიკური* კონფლიქტია; ასევე, ეჭვი არ შეგება, არც აფხაზთათვისაა *კონფლიქტი* მთლად მისაღები ცნება.

მაინც რისი ხაზგასმა სურთ ქართველებს „პოლიტიკურისა“ და „ეთნიკურის“ ცნებათა დაპირისპირებითა და არსებულის *ეთნოკონფლიქტად* სახელდების უარყოფით?³ კონფლიქტის მიმართ განსაზღვრება „პოლიტიკურის“ მიყენება იმაზე მიუთითებს, რომ საკითხი ზოგადად ქვეყნის, ამ კონკრეტულ შემთხვევაში კი საქართველოს სახელმწიფოს დამოუკიდებლობასა და ტერიტორიულ მთლიანობას ეხება. ანუ, ქართველები ერთ რომელიმე ეთნიკურ ჯგუფს კი არ ებრძვიან, არამედ იმ „სეპარატისტებს“, რომლებიც მათი სახელმწიფოს ტერიტორიულ მთლიანობას ემუქრებიან. ასევე, კონფლიქტი დამოუკიდებლობის საკითხსაც მოიცავს, რაკიდა – და ქართველები ამას დაჟინებით ამტკიცებენ – *ყველაფერი* ეს „რუსეთის იმპერიულ მისწრაფებათა“ უშუალო შედეგიაო. მათი თქმით, აფხაზებს, თავისთავად აზრად არ მოუვიდოდათ არანაირი გამოყოფის მოთხოვნა – ყოველ შემთხვევაში, ხმამაღლა მაინც ვერ გაბედადნენ ასეთ რამეს თუ არა რუსების მხრიდან ქიშტი. და წაქეზება (აქაც ისევ რაღაც რუსული „იმპერიული ძალები“ იგულისხმება და არავითარ შემთხვევაში – რუსული ეთნოსი). მეტიც, *ეთნიკური კონფლიქტი* უცილობლად უნდა გულისხმობდეს ეთნიკურ შუღლს ანუ პოსტულატს, რომ სხვადასხვა „გორის“ ხალხს სძულთ ერთიმეორე და აღარ ძალუძთ გვერდიგვერდ ცხოვრება; ხოლო რაკი ქართველები ქვეყნის მოსახლეობის უმრავლესობას შეადგენდნენ და ხელისუფლებაშიც მეტი წილი ედოთ, პასუხისმგებელნიც მეტად ყოფილან აქ მოსახლე ხალხთა შორის მშვიდობიანი თანაარსებობის განხრით. აქედან გამომდინარე, ვითარების „ეთნიკურ კონფლიქტად“ მონათვლის შემთხვევაში ბრალი უშუალოდ ქართველებს ედებათ – ეროვნულ უმცირესობათა მიმართ შეუწყნარებლობის საბაბით. მაშინ ისიც ვთქვათ, ამ ლოგიკის მიხედვით, რაკიდა საქართველოში სხვა უმცირესობებიც სახლობენ – სხვათა შორის, რიცხვით აფხაზებსა თუ ოსებზე მეტნი – შესაბამისად, ქართველებს მალე მათთანაც მოუწევთ შეხლა – ამის რეალური საფუძველი კი, ჯერ-ჯერობით მაინც, არსად ჩანს.

³ ერთი ტიპური მაგალითი – მოხსენება ხალხური დიპლომატიის IV ინტერნაციონალურ ფორუმზე მოსკოვში, სათაურით „ეთნიკური თუ პოლიტიკური კონფლიქტი?“ ქართული დელეგაციის ხელმძღვანელი, ალექსანდრე გერასიმოვი, განსაკუთრებით მნიშვნელოვან პოზიტიურ ელემენტად მიიჩნევს, რომ „ამ შესხედრაზე კიდევ ერთხელ აშკარა გახდა – კონფლიქტი აფხაზთაში არის არა ეთნოკონფლიქტი ქართველებსა და აფხაზებს შორის, არამედ პოლიტიკური კონფლიქტია“. საქართველოს რესპუბლიკა, 15 მაისი, 1993).

იგივე შეიძლება ითქვას აფხაზეზზეც - კონფლიქტის თავ მისწვდომად არც ისინი თვლიან მათსა და ეთნიკურ ქართველებს შორის შუღლსა და გაუტანლობას. მათი ვერსიით, პრობლემა ისევ თვითგამორჩევის უფლების საკითხია, საკუთარი პოლიტიკური სტატუსის განსაზღვრის შესაძლებლობა და ხალხის ნება, წინაღუდგეს მათ, ვინც მშობლიურ მიწა-წყალს ეცილება. ამ შემთხვევაში ქართველობა იგივე საქართველოს სახელმწიფო მათთვის „იმპერიული მისწრაფებების“ მქონე დამპყრობელია, ვინც ცდილობს საკუთარ თავზე აიღოს აფხაზი ხალხის ბედის საკითხი. თაყად ის ქართველები კი, რომლებიც აქამდე სახლობდნენ იქ, მხოლოდ თავისებურ „კოლონიზტებად“ განიხილებიან, რომელთა არსებობაც ყოფილი საბჭოთა კავშირის წარმოშობით ქართველთა თავგაცების სტალინისა და ბერიას მცდელობით გახდა შესაძლებელი, ანუ ე.წ. „ქართველთა შეთქმულების“ წარმატებულ შედეგად, რის გამოისობათაც ეთნიკურ ქართველთა რიცხვმა აფხაზეთში ძირეული მოსახლეობის რიცხვს გადააჭარბა. შესაბამისად, ომი აფხაზეთში სულ უბრალო განსასაზღვრია როგორც *ეროვნულ-განმათავისუფლებელი ბრძოლა უცხოელ დამპყრობთა წინააღმდეგ*. აფხაზი ლიდერები დღესაც იმას ამტკიცებენ, ეს ქვეყანა მრავალეროვნულია (იგულისხმება, მრავალენოვანი), სადაც ყველას შეუძლია დასახლება, წარმოშობისდა მიუხედავად, თუკი აფხაზთა სახელმწიფოს მიმართ ლოიალობას ადასტურებსო.

ასლა უკვე არც ერთ ჭკუათმყოფელ აფხაზსა თუ ქართველს არ მოუვა აზრად ამ ორ, ეთნიკურად სხვადასხვა მოსახლეობას შორის გაჩენილი ურთიერთმიუღებლობის გრძნობის უარყოფა. ოღონდ, იმისდა მიუხედავად, რომ ორივე მხარის რადიკალებსა თუ „ზომიერებს“ სრულიად განსხვავებული აზრი აქვთ გახლეჩილის გამთლიანების თაობაზე, არც ერთი არ უარყოფს, რომ ეს გრძნობა თავად კონფლიქტის შედეგია და არა მიზეზი. ქართველების უარყოფითი დამოკიდებულება აფხაზების მიმართ ზოგადად ეროვნულ უმცირესობათა მიმართ მათი დამოკიდებულებით კი არაა განპირობებული, არამედ იმით, რომ ისინი „სეპარატისტები“ არიან და საქართველოს ძირძველი მიწის დასაკუთრება სურთ. თავის მხრივ, აფხაზების სიძულვილიც ქართველების მიმართ მხოლოდ იმპერიალიზტებისა და აგრესორების მიმართ მათი გრძნობის გამოხატულებაა. ასე გამოდის, ქართველები კაცურად გვერდში დაუდგებოდნენ იმ აფხაზს, ვინც დამოუბდა სეპარატიზმს, და ასევე მოიქცეოდნენ აფხაზები იმპერიული ზრახვებისაგან დაცლილ ქართველთა მიმართ (ეგაა, არც პროქართულად განწყობილი აფხაზისა და არც მისი ქართველი ადექატის პოვნაა იოლი).

ზემოთქმულიდან გამომდინარე შეგვიძლია დავასკვნათ, „ეთნიკური კონფლიქტის“ ცნების მიუღებლობა ორივე მხარის მიერ იმითაა გამოწვეული, რომ ორი ძირითადი მისჯის გამო ისინი ამას საკუთარ მიზანთა უგულებელყოფად აღიქვამენ: 1. ამ სახელდებაში იგულისხმება, რომ კონფლიქტში მონაწილე მხარეები ზოგადად შეუწყნარებლები არიან სხვა ეთნიკური ჯგუფების მიმართ, რასაც ვერც ერთი მათგანი ვერ დაეთანხმება (შეუწყნარებლობა

მათა შესაბამისად მხოლოდ სეპარატისტებსა და იმპერიალისტებზე ვრცელდება. რომელიმე კერძო ეთნოსი აქ არაფერ შუაშია). 2. დასავლეთში ეთნიკური კონფლიქტის ცნება მოიხმარება ხოლმე „მესამე სამყაროს“ ქვეყნების შემთხვევებში და არასოდეს იმავე სახის კონფლიქტთა მიმართ, რაც თავად დასავლეთშია გადაიტანა წარსულ ხანებში; ეს კი იმის მანიშნებელია, რომ კონფლიქტურ მხარეებს აქ ისე უდგებიან, როგორც „ჩამორჩენილებსა“ და „არაცივილიზებულთ“.

ყოველივე ამის მიუხედავად, ბოლო ხანებში ქართველებსაც და აფხაზებსაც თითქოს ეური შეაჩვიეს ამ „ეთნიკური კონფლიქტის“ ცნების ხმარებას და ადრინდელივით მწკვედ ადარ რეაგირებენ მასზე. ან იქნებ იმიტომაც, მისი ხმარება რომ იმდენად გახშირდა, ყოველგვარმა გაპროტესტებამ აზრი დაკარგა. ეს ისე როდი უნდა გავიგოთ, თითქოსდა თავად ცნება იქნა გათავისებული უბრალოდ, ახლა იგი ძალთა დისკურსის შემადგენელ ნაწილად აღიქმება, და დაეხმაც აზრი აღარა აქვს.

თავად ის ფაქტი, რომ ორივე მხარეს ათვალწუნებული აქვს რაღაც სახელდება, სულაც არ იძლევა საკმარის საბაბს მის უარსაყოფად. როგორც წესი, მათ მოსაზრებებს ან საერთოდ არ აქცევენ არაფითარ ყურადღებას, ან მარგინალური მნიშვნელობისად თვლიან. და საერთოდ, რატომ არ უნდა უგულებელვყოთ ის, რასაც არაფითარი პრაქტიკული მნიშვნელობა არა აქვს? მაგრამ, ჩემი აზრით, ცნება „ეთნოკონფლიქტის“ ასეთმა ფართო მოხმარებამ შეხაძლოა სულაც აგვიბნოს გზა-კვალი. ისიც სათქმელია, ზოგადი ხასიათის შრომების მიხედვით თუ ვიმსჯელებთ, ამგვარ „ეთნოკონფლიქტთა“ თეორიულ კვლევას რაღაც ისეთი მიმართულებით მიეკავართ, რომელიც, არა ვარ დარწმუნებული, მთლად მართებული იქოს: თუნდაც, საყოველთაოდ გავრცელებული აზრი, თითქოს ეთნოკონფლიქტში ჩათრეული მხარეები იმთავითვე ეთნიკური ნიშნით იყოფიან. თანამედროვე ეთნიკური კონფლიქტების თაობაზე არსებული შრომების მიმოხილვაში მაიკლ ი. ბრაუნი, მაგალითად, ამგვარ დებულებას უცილობლად მიიწინეებს: „*ნებისმიერი ეთნიკური კონფლიქტი* – ეშმომბ, ანბანური ჭეშმარიტების გამეორება არ გამოივიდეს – დაუა მნიშვნელოვანი პოლიტიკური, ეკონომიკური, სოციალური, კულტურული თუ ტერორიული საკითხების ირგვლივ ორ ან მეტ ეთნიკურ ჯგუფს შორის.“⁴ გარემოებანი შესაძლოა სხვადასხვა იქოს, მაგრამ კონფლიქტს მაინც „ეთნიკურის“ დამლა დაედება, თუკი მასში მონაწილე მხარეები სხვადასხვა ეთნიკური ჯგუფების ან ორი ერთმანეთისაგან განსხვავებული ეთნოსის წარმომადგენლები არიან.

მაგრამ განა რა იგულისხმება, როცა ამბობენ, რომ მოსახლეობა „ეთნიკურ კონფლიქტში“ აღმოჩნდა ჩათრეული? სხვაგვარად რომ ვთქვათ, ინტე-

⁴ Michael E. Brown, "Causes and Implications of Ethnic Conflict", in: Michael E. Brown, ed., *Ethnic Conflict and International Security* (Princeton University Press: Princeton, 1993), p. 5. [ახგასა ჩემა გ.ნ.]

ეროვნული და ინტერნაციონალური, ანუ - ეროვნებათშორისი და სახელმწიფოთაშორისი შესლა რითი განსხვავდება ერთმანეთისაგან? ყოველგვარი საერთაშორისო კონფლიქტი, გარკვეულწილად, ეთნიკურ ელემენტსაც შეიცავს

ამ სახის კონფლიქტებსაც შეიძლება „ეთნიკური კონფლიქტის“ ცნება მიეკუთვნებოდეს? ეთნიკური კონფლიქტის ცნებაში იყო თუ არა II მსოფლიო ომი „ეთნიკური“? გერმანელები ხომ ერთთავად ეთნიკურ-რასობრივ განსაზღვრებებს უსადაგებდნენ საკუთარ თავს, და სხვების მიმართაც იმავეს აკეთებდნენ. ასევე, სწორედ ომის დროს იქცა სტალინი რუს ნაციონალისტად, კომუნისტური იდეოლოგია ცოტა ხნით გვერდზე გადადო და ქვეყნის საბრძოლველად მობილიზების მიზნით რუსი ხალხის წარუღი დიდების ავტირებას მოჰყვა. თვით შეერთებულ შტატებშიც კი იაპონური წარმოშობის მოქალაქეებს აკავებდნენ მარტოოდენ მათი ეთნიკური წარმომავლობის გამო (კაცმა რომ თქვას, ეს უკვე რაღაც დროებით „ეთნიკურ წმენდას“ ჰგავს).

მეორე მხრივ, ქართულ-აფხაზურ კონფლიქტში ამ უკანასკნელთა მხარეს მრავალი სხვა ტომის ხალხი იბრძოდა: რუსები, სომხები, ჩეჩნები, ყაბარდოელები... საკითხავია, საერთოდ თუ წარმოადგენდნენ აფხაზები მებრძოლთა უმრავლესობას. აფხაზი ლიდერებისათვის ყოვლად მიუღებელია თვალსაზრისი, თითქოს ქართველები რუსეთს უპირისპირდებოდნენ და აფხაზებმა, სინამდვილეში, „მეხუთე კოლონის“ როლი შეასრულეს. ისინი მუდამ ხაზს უსმევენ მათი მიზნის მიმართ მულტიეთნიკურ მხარდაჭერას და რომ ზოგადად ქართველიც კი იბრძოდა მათ რიგებში. ამავე დროს, ქართული ჯარის ნაწილები თითქმის სრულად ქართველებით იყო დაკომპლექტებული, თუმცა სხვა ეთნიკური ჯგუფების წარმომადგენლებიც ერიათ, და კიდევ ერთი მცირე უკრაინული ბატალიონიც იბრძოდა მათ მხარეს. ასე რომ, რომელი უფრო ესადაგება „ეთნიკური კონფლიქტის“ ცნებას II მსოფლიო ომი თუ ომი აფხაზეთში?⁵

პირობითად შეგვიძლია ვთქვათ - მთავარი განსხვავება აქ ისაა, რომ პირველ შემთხვევაში ომი ჩამოყალიბებულ სახელმწიფოებს შორის იყო, მაშინ როდესაც აფხაზეთის ომი იყო შეხლა ეთნიკურად განსხვავებულ მოსახლეობას შორის და საერთაშორისო კონფლიქტში არ გადაზრდილა. ოღონდ, რამდენად მართებულია თავად საკითხის ასე განსაზღვრა? არც საქართველო და არც აფხაზეთი, მართალია, არ ყოფილან გაეროს წევრი ქვეყნები (თუმცა საქართველომ შემდგომში მიიღო ეს სტატუსი), მაგრამ ორივეს გააჩნდა რაღაც ფსევდოსახელმწიფოებრიობის მაგვარი რამ საჭმრთა კუთხით ცნობილ პოლიტიკურ სივრცეში (შესაბამისად, მოკავშირე რესპუბლიკისა სსრკ-ის შემადგენლობაში და ავტონომიური რესპუბლიკისა - მოკავშირე რესპუბლიკის შემადგენლობაში); ორივეს საკუთარი პარლამენტი ჰყავდა, მიღებული ჰქონ-

⁵ ამგვარი პარალელი იქნებ არც იხე უცნაური ჩანდეს, თუ გაიხსენებთ რომ აფხაზეთის ომის დროსაც ორივე მხარე მოწინააღმდეგეს „უამისტურ რეჟიმად“ ნათლავდა და საერთაშორისო საზოგადოებებს მიმართავდა მოთხოვნათ, დაედასტურებინა, რომ სწორედ მეორე მხარის მიერ ჩადენილი ძალადობის აქტები ესადაგებოდა „გენოციდის“ ცნებას.

დათ საყუთარი კონსტიტუცია, ჩამოყალიბებული კულტურისა და განათლების სამინისტროები... მოკლედ, გააჩნდათ ის ატრიბუტები, რაც სამშალებას აძლევდათ თავი ეგრძნოთ (იმეიათად - ემოქმედათ კიდევ) როგორც ეროვნულ სახელმწიფოებს. რა თქმა უნდა, საერთაშორისო საზოგადოებრიობისათვის გარკვეული მნიშვნელობა აქვს, რომ მხარეთაგან ერთ-ერთი მაინც არ იყო ოფიციალურად აღიარებული, მაგრამ მათი წარმოდგენა რაღაც ისეთ აპოლიტიკურ სივრცეში, სადაც ეთნოსი ყოველგვარ სახელმწიფო სტრუქტურებს მოკლებულია, სრული შეცდომა იქნებოდა: კონფლიქტის მთელი დინამიკა განპირობებული იყო საქართველოსა და აფხაზეთის სახელმწიფოებრივი წარმონაქმნების არსებობით.

არადა, ამგვარ შეცდომას ბევრი უშეებს. ასე მაგალითად, ბარი რ. პოუზენმა საერთაშორისო ურთიერთობათა თეორიაში დამუშავებული უსაფრთხოების დილემის ლოგიკა მექანიკურად მიუსადაგა ეთნიკური კონფლიქტების საკითხს. მისი აზრით, იმპერიული წეს-წყობის რღვევის შედეგად ეთნიკურ ჯგუფებს იმის შეგრძნება უჩნდებათ, რომ თავად მოუწევთ დაიცვან თავი; მაგრამ როგორც კი იწყებენ ამისათვის მზადებას (სხვადასხვა სახის ფორმირებანი, იარაღის შესყიდვა და ა.შ.), ახლა მათი ეჭვით შეპყრობილი მეზობლები იღებენ შეიარაღების გამალებულ ტემპს, რასაც, საბოლოოდ, სპირალური ესკალაციის სახე ეძლევა. ამის უცილობელი შედეგი კი შეიარაღებული შეტაკებაა, და ეს ერთი მხარის მიერ გაიზარება როგორც პრევენციული დარტყმა, ვითომდა მეორე მხარის მიერ გამიზნული თავდასხმის აღსაკვეთად.⁶

ამ ჰიპოთეზას პირდაპირი კავშირი აქვს პოსტკომუნისტური მსოფლიოს კონფლიქტებთან, რადგან პოუზენს სახელმწიფოთაშორისი ურთიერთობების ლოგიკა უშუალოდ გადააქვს ზემოხსენებულ „ეთნიკურ ჯგუფებზე“; ოღონდ, როცა კონფლიქტის „ეთნიკურობის“ კონცეპტუალიზაციას ცდილობს, პრინციპულ შეცდომას უშეებს და იძულებული ხდება ეს ჯგუფები წარმოსახოს რაღაც, ასე ვთქვათ, „ბუნებრივ მდგომარეობაში“ ყოველგვარი სახელმწიფოებრივი ჩანასახებისა და წეს-წყობისაგან განდგომილად. ეს კი, რბილად რომ ვთქვათ, ცოტა საეჭვოა. სველა კონფლიქტი კავკასიაში (აფხაზეთის ჩათვლით) ჯერ კიდევ საბჭოთა ხანაში დაიწყო და თუმცა რეჟიმის ლიბერალიზაციამ თავად სახელმწიფოს რღვევა გამოიწვია, ეს მაინც მხოლოდ რეტროსპექტულად გახდა ცხადი: 1988 წელს ამის დარწმუნებით მტკიცება ჯერ კიდევ არავის შეეძლო. რაც მთავარია, ზოგიერთ ახლადწარმოქმნილ ეროვნულ სახელმწიფოში გამეფებულ ანარქიას თუ ანარქიის მსგავს სიტუაციას კი არ მოჰყვა, არამედ სწორედ რომ წინ უძღოდა ძალადობის ტალღა. ამიტომაც ყოვლად უმართებულოა იმის მტკიცება, თითქოს

⁶ Barry R. Posen, "The Security Dilemma and Ethnic Conflict," in: Michael E. Brown, ed., *Ethnic Conflict and International Security* (Princeton University Press: Princeton, 1993), pp. 103-124.

რომელიმე ეთნოკონფლიქტი ყოფილ საბჭოეთში თავად საბჭოთა კავშირის, როგორც სახელმწიფოს, ნგრევის შედეგი ყოფილიყოს. ჩემი აზრით, უფრო პირიქით ხდებოდა – რეჟიმის ლიბერალიზაციის შედეგად სახელმწიფომ რღვევა იმიტომაც იწყო, რომ იგი კედარ აკონტროლებდა მის შემადგენელ ერთეულებს შორის თუ მათ შიგნით მიმდინარე წინააღმდეგობრივ პროცესებს.

ეს ძირეული შეცდომა კი გარკვეული სახის კონფლიქტების მაინცა და მაინც ეთნიკურ ჯგუფებს შორის შეხლად გაზრების თვითმინიდან მომდინარეობს. გასაგებია, ჩამოყალიბებული სახელმწიფოების საპირისპიროდ, ეთნიკური ჯგუფები არაპოლიტიკურ (აბა, სხვა რანაირ?) ერთობებად უნდა წარმოესახსოთ; მაგრამ რანაირად? რა იგულისხმება, როცა ვამბობთ, რომ ესა თუ ის „ეთნიკური ჯგუფი“ კონფლიქტის მონაწილეა? იმისათვის, რომ ის კონფლიქტურ მხარედ ჩაითვალოს, მისი ერთობა რაღაც სახით მაინც უნდა იყოს ორგანიზებული და ჩამოყალიბებული. ოღონდაც, თუკი მისი პოლიტიკური სახით წარმოენა შეუძლებელია წმინდა „ეთნიკურობის“ პარადიგმით, იქნებ საერთოდ გვარ-ტომობრივ კავშირად წარმოადგინოთ? ეთნოკონფლიქტების თეორეტიკოსებს ასე შორს ჯერ არ შეუტოპათ, თუმცა კი „ძირპველი ეთნიკური სიძულვილის“ ფენზმოკიდებულ თეორიაში სწორედ ამგვარი ლოგიკა იქნს თავს. თეორია ესე, აქვე ითქვას, საზოგადოებათმცოდნეთა უმრავლესი ნაწილის მიერ უარყოფილია როგორც გაბატონებულ დებულებასთან წინააღმდეგობაში მყოფი – ნებისმიერი ეთნოსი „კონსტრუირებადია“ და, შესაბამისად, ცვლადიც. ამისდა მიუხედავად, „ძირპველი შუღლის“ აზრობრივი კლიშე მეტად პოპულარულია ჟურნალისტებსა და სხვადასხვა ჯერის პოლიტიკოსებს შორის – სწორედ იმიტომაც, რომ ის მშვენიერად ერგება „ეთნიკური კონფლიქტის“ კლიშეს.

აი, რა სურათს ხატავს თითქოსდა კონსტრუქციუზმის დოგმებს თავსარილებული სწავლული და ჟურნალისტი ნილ აჩერსონი თავის წიგნში შავი ზღვა: „ეთნიკურად განსხვავებული მოსახლეობა შესაძლოა საუკუნეების განმავლობაში კეთილმეზობლურად თანარსებობდეს, ბავშვები ზიარ სასწავლო მერხებს უსხდნენ, ახალგაზრდები იმპერიული ჯარის ერთსა და იმავე ნაწილებში გადიოდნენ სამსახურს და მაინც ვერ მოიშალონ ერთუერთის მიმართ უნდობლობის განცდა. საქმეც ისაა, რომ მათ მხოლოდ გარეშე ძალის შიში აკავებთ. როგორც კი ეს შიში ქრება – იმპერიისა თუ სხვა რამ სახის ტირანიის დაცემის შედეგად შემკავებელი ბარიერიც იქვე იშსხერევა.“⁷ ამგვარი მსჯელობით, ეჭვი და შუღლი ეთნოსებს შორის მათი მთავარი მახასიათებელია ასე გამოდის, კონფლიქტების არარსებობის შემთხვევები ყოფილა ასახსნელი, არა პირიქით; და საერთოდ, რაკილა ყველა ეთნიკურად განსხვავებულ საზოგადოებას არ გააჩნია ზედამხედველი მესამე ძალა, ბუნებრივია თუ ისინი – სულ ერთია, ძირპველი შუღლის გამო იქნება ეს თუ უსაფრთ-

⁷ Neal Ascherson, *Black Sea*, Hill and Wang: N.Y., 1995, p. 245.

ხოების დილემის ლოგიკით განპირობებული - დაუყოვნებლივ ერთმანეთს სწელობიან ყელში. რაღაც ჰობსიესული სამყაროა, ერთი იმ განსხვავებით, რომ მასი შემადგენელი მხარეები არც კერძო პირებია და არც სახელმწიფო სტრუქტურები - უბრალოდ, რაღაც უცნაური წარმონაქმნებია ე. წ. „ეთნიკური ჯგუფების“ სახელწოდებით.

რაკილა ეჭვის თვალით ვუყურებ ცნება „ეთნიკური კონფლიქტის“ ასე ფართოდ ხმარებას. ამით სულაც არ უარყოფთ თავად „ეთნიკურობის“ როგორც არ უნდა გაფიზროთ იგი - უკიდურესად მნიშვნელოვან როლს ამ კონფლიქტში. მე ამის თქმა მსურს, რომ ყოველად სუმარითებულაა მტკიცება, თითქოს კონფლიქტი აფხაზეთში აპოლიტიკურ, ფაქტიურად, სრული ანარქიის ვითარებაში მოხდა. პირიქით - მის ყოველ ეტაპზე სახელმწიფო ინსტიტუტები იყვნენ ჩარეულნი, და თავად დაპირისპირებული მხარეებიც საკუთარ მოთხოვნებს „სახელმწიფო სუვერენიტეტის“, „საერთაშორისო სამართლისა“ და სხვა შესაბამისი ცნებებით გამოხატავდნენ.!

გაუგებრობა იქნებ იმიტაცაა გამოწვეული, რომ სულ მცირე, ორი სხვა სახის კონფლიქტი უფრო იმსახურებს „ეთნიკურის“ სახელს: უპირველესად ესაა გვარტომობრივი შუღლი, როცა ორი მჭობელი ტომი ერთმანეთს დანასიხლადაა გადაყიდებული და მათ შორის შეხლა-შემოხლა ცხოვრების „ჩვეულ“ წესად აღიქმება. ასეთი შუღლი არც რაღაც „საბოლოო“ გამარჯვებას ითვალისწინებს და არც რაიმე სტატუსის მსგავს პოლიტიკურ მზანს ისახავს, მტრის სრულ განადგურებასა და „ეთნიკურ წმენდაზე“ რომ არაფერი ვთქვათ. ეს უფრო თავისებურ გეონომიკურ აგრესიას ჰგავს (საქონლის წაგვრა) ან მამაკაცური უპირატესობის დამტკიცების სურვილს (ქალების წაგვრა). ამას შეიძლება ვუწოდოთ კონფლიქტი *per se*, რაკილა იგი, ფაქტიურად, პოლიტიკური რეალობის მიღმა არსებობს. მთიანი კავკასიის მრავალ ტომს ჰქონდა ამგვარი შუღლი ერთმანეთში - ვთქვათ, ხევსურებსა და იმ ინგუშებს, ჩვენ რომ „ქისტებს“ ვეძახით. ისინი ახლაც სახლობენ იმავე მთებში, მაგრამ ძველი შუღლის განახლების არავითარ სურვილს არ ამჟღავნებენ. ასევე, არც ქართულ-აფხაზურ, ქართულ-ოსურ, სომხურ-აზერბაიჯანულ თუ იმავე რუსულ-ჩეჩნურ კონფლიქტებში არაფერი ჩანს ისეთი, ამ ტიპის ტრადიციულ, ტომობრივ სიძულვილზე რომ მიანიშნებდეს.

მეორე ამავე ტიპის კონფლიქტი ისაა, როცა ამა თუ იმ ეთნიკური ჯგუფის (რომელიც, როგორც წესი, უმცირესობას განეკუთვნება) მიმართ ძალადობას სწადაიან ყოველგვარი პოლიტიკური მოტივაციის გარეშე - უმეტესად რაღაც ყურმოკრული ცოდვისა თუ შეთქმულების ბრალდების საბაბით. ამ შემთხვევაში ძალადობის ქვეშ ექცევიან არა ზემოხსენებული ინსტიტუტები თუ სტრუქტურები, არამედ - და სწორედ ეთნიკური მიეუთვნებულობის ნიშნით - კერძო პირები ან მთელი ოჯახები. ანტი-იბერაული პოგრომები რუსეთსა თუ აღმოსავლეთ ევროპის ქვეყნებში, ან თუნდაც ნაცისტთა ბევრად უფრო სისტემური ხასიათის მცდელობები ამის კლასიკური მაგალითებია, თუმცა კი ისტორიას სხვაც ბევრი ახსოვს. სურვილის შემთ-

ხვევაში, მართალია, მათაც იოლად უპოვით რაიმე, თუნდაც მეორად პოლიტიკურ მიზეზს (ვთქვათ, ელიტის მიერ სოციალური უკმაყოფილების გადართვას განტყეების ვაცად ქცეულ ეთნიკურ ჯგუფზე), ოღონდ თავად ძალადობის გამართლებას მაინც რაღაც კვაზი-მეტაფიზიკური თუ მისტიკური საბაბი უდევს ხოლმე სარჩელად და არა რაციონალური პოლიტიკური მიზანი.

აი აქ კი უკვე რაღაც მსგავსებაა ყოფილ საბჭოთა კავშირსა და აღმოსავლეთ ევროპაში მომხდარ კონფლიქტებს შორის: ძალადობა ეთნოსის მიმართ, ანუ როცა მოსახლეობის მიმართ ფიზიკური ძალადობა ეთნიკურობის ნიშნით ისაზღვრება, მათი საერთო მახასიათებელია. ეთნიკური ძალადობა ეთნიკური წმენდის მასშტაბების შედეგად ხდება ცნობილი. დასავლეთის მასშვიდის ემისრებიც სწორედ მაშინ ჩაიშლიან და მსოფლიო პირველად ხედავს ამ ქვეყნებს ტელევიზორების ეკრანებზე. ჟურნალისტებს კონფლიქტების მოგვარების საზოგადოებათა წარმომადგენლები (პოლიტიკის მესვეურნი თუ არა-სამთავრობო ორგანიზაციები) მოჰყვებიან კვალში, რომელთაც ჯერ თავად ძალადობისა და მერე მისი განახლების შესაძლებლობის აღკვეთა აქვთ ნატვირთი... ერთნიცა და მეორენიც ესაუბრებიან ხალხს, ვინც უკვე შეეჯახა ომის საშინელებას და შესაბამისად, მოწინააღმდეგე ეთნიკურ ჯგუფს ალიქვამს როგორც ბოროტების განსახიერებას, გამაღებელი იქმნის ძირძველი მტრის ხატს და ერთთავად იმას ჰყვება, მეორე მხარეს რა უბედურება არ დაუტეხია მისი წინაპრებისათვის - ჯერ კიდევ N-საუკუნედან მოყოლებული... ამ ისტორიული ექსკურსით ყურებგამოჭედილი ჟურნალისტები ხანდახან აღარც კი ცდილობენ მთქნარების შეკავებას და სწრაფადც ამოივლებენ სოლმე მეხსიერებიდან, მაინც რომელ ხანაზე იყო ლაპარაკი, მაგრამ არ ავიწყდებათ ჩაინიშნონ, რომ „ამ ხალხს“ ერთერთთან მართლაც საუკუნეებში გამოტარებული, გაარჯლებული მტრობა ჰქონიათო.

გასაგებია, საერთაშორისო საზოგადოება სწორედ ძალადობის მასშტაბების გამო იჩენს დაინტერესებას ამა თუ იმ კონფლიქტის მიმართ; მაგრამ თუ ჩვენი მიზანი კონფლიქტის გააზრებაა, იმასაც უნდა ჩავხედეთ, რომ ძალადობა მისი მხოლოდ ერთი სტადიათაგანია, და სულაც არაა უეჭველი, უცილობელიც იყოს. ძალადობის ფაქტების მერე მოჩანს ისე, თითქოს ხალხს მარტოოდენ ეთნიკური ნიშნით უსწორდებოდნენ და კონფლიქტის გულისგულად ეთნიკური სიძულვილია ქცეული; ოღონდ ეთნიკური სიძულვილი რაღაც მოცემულობა არაა, რომელსაც, საზოგადოდ, გარეგანი ძალების უგულებელყოფის შემთხვევაში, ძალადობისაკენ მზარდი მიდრეკილება ახასიათებს. ყოველ კონფლიქტზე, რომელიც ძალადობაში გადადის, მოდის სხვა, სადაც ეს არ ხდება და სიძულვილის ნაკლები დოზის არსებობით ამის ახსნა არ გამოდგება. საერთოდ სრ არსებობს მრავალეთნიკური საზოგადოება, სადაც ეთნიკური ღირებულება და ეჭვი ამა თუ იმ ხარისხით მაინც არ ელინდებოდა, რადგან ჩვენ-ისინი ჯგუფებად დაყოფა ეთნიკური აზროვნების შემადგებელი ნაწილია; ოღონდ ამას უცილობლად აგრესიისა და პარანოიისაკენ ზომ

არ მიეკუთვნება! „ეთნიკური წმენდისათვის“ აუცილებელი სიძულვილის კოეფიციენტი შეუძლებელია დამოუკიდებლად ცალკე სიდიდე იყოს ყოველ ცალკეულ შემთხვევაში მას საკუთარი ახსნა აქვს.

„ეთნოკონფლიქტი“: კონფლიქტი, ომი, ძალადობა

ზოგიერთ შემთხვევაში თავად „კონფლიქტის“ ცნებაც საჭიროებს. ჩვეული ამბავია იმის მტკიცება, რომ კონფლიქტი და ძალადობა ერთი და იგივე არაა: პირველი შეგვიძლია განვსაზღვროთ როგორც წინააღმდეგობა ორი ან მეტი მხარის მიზნებსა თუ ინტერესებს შორის, მაშინ როდესაც მეორე მხოლოდ საშუალებაა ამ წინააღმდეგობის გადასალახად. ოღონდ ეგაა, როცა ვინმე „ეთნიკურ კონფლიქტზე“ ლაპარაკობს, ხშირად მას „ეთნიკური ძალადობის“ ცნებას უნაცვლებს. ტერმინოლოგიური პედანტიზმი კი არ მჭირს – უბრალოდ, კონფლიქტის როგორც მიზნების ან ინტერესების შეხლად წარმოჩენა ერთი საკითხია: კონფლიქტოლოგისაგან ეს ამ მიზნების დადგენას მოითხოვს, იმის ახსნას, თუ რატომ მოვიდნენ ისინი წინააღმდეგობაში, გარკვევას შესაძლებელია თუ არა მომავალში მათი თანხედრა და ა.შ.; ხოლო თუ რატომ გადაიხარდა კონფლიქტი ძალადობაში – სხვა საკითხია. შესაძლოა, თავად ინტერესთა წინააღმდეგობრიობა არ იძლეოდა სხვა არჩევანს; მაგრამ ასევე დასაშვებია, რომ ამ ძალადობის ტალღის გაჩენა ვერ აიხსნება დამატებით ფაქტორთა განხილვის გარეშე. შეიძლება ითქვას, კონფლიქტის მიზეზისა და მისი ძალადობად ქცევის მიზეზების კვლევა ორი სრულიად სხვადასხვა პრობლემაა.

განსხვავება აქ, კერძოდ, ძალადობის აცილებასა და ზოგადად საკითხის მოგვარებაშია. ვფიქრობ, საბჭოთა კავშირის რღვევის ფონზე, ქართულ-აფხაზურ კონფლიქტი უცილობელი იყო, ოღონდ ომის გაჩაღება მის მოსაგვარებლად – ესარგებლო. თითქოს მარტივია, მაგრამ ორივე ამ დებულებათაგანი, ჩვენში მაინც, მეტად არაპოპულარული გახლავთ. ერთი მხრივ, ბევრი მყარად დგას იმ თვალსაზრისზე, რომ მთელი ეს კონფლიქტი სხვა არაფერია, თუ არა რუსეთის მიერ ჩაწყობილი პროვოკაცია, და რომ არა რუსები, აფხაზებთან არაფერი გვექონდა გასაყოფი; სხვებს მიაჩნიათ, რომ მოცემულ სიტუაციაში ომი სწორედაც რომ გარდაუვალი იყო, ეგაა მხოლოდ ქართულ ჯარს უნდა ეომა უკეთ.

ასევე განსასხვავებელია ტერიტორიული ომი და ეთნიკური ძალადობა. დასავლეთში ბევრი ფიქრობს, რომ პოსტკომუნისტურ ეთნოკონფლიქტებში მთავარი ეთნიკური წმენდის საკითხია. მაგრამ როგორც ქართველთა, ისე აფხაზთა მხრივ ამ მოსაზრებას კატეგორიულად უარყოფენ. პირიქით, ორივე მხარე ხაზს უსვამს, რომ ისინი მხოლოდ საკუთარ მიწა-წყალს, თავიანთ სამშობლოს იცავენ (თუმცა კი ასევე ორივე მხარე ერთურთს გენოციდსა და/ან

„ეთნიკურ წმენდაში“ ადანაშაულებს). კაცმა რომ თქვას, ამ ბრალდებათა სრული საფუძვლიანობა მაინც საეჭვოა. თუმცა კი ეთნიკური ნიშნით ძალადობისა და ეთნიკური წმენდის მაგალითები უამრავია, ძნელად რომ რომელიმე მხარის მთავარი მიზანი ეს ყოფილიყო. ისევე როგორც ნებისმიერი კონფლიქტი შეიძლება გადაიზარდოს ან არ გადაიზარდოს ძალადობაში, ტერიტორიული ომიც შეიძლება იქცეს ან არ იქცეს ეთნიკური ნიშნით ძალადობის მიზნად. 1992 წლის აგვისტოს, როდესაც ქართული ჯარის ნაწილები შევიდნენ აფხაზეთში, წინასწარი ოფიციალური განცხადებით მათ ეს საგზაო მაგისტრალისა და რკინიგზის ხაზების ტერორისტებისაგან დასაცავად მოიმოქმედეს. დავა შეიძლება იმაზე, მართლა ეს იყო მიზეზი თუ უბრალოდ საბაბი სეპარატისტთა თავკაცის, ელადისლავ არძინბას გადასაყენებლად და ამ მხარეში საკუთარი კონტროლის დასამყარებლად; მაგრამ საქმე ისაა, ვერც ამ შემთხვევაში იქნებოდა აფხაზური ეთნოსისაგან იქსურების განწმენდა ქართველთა საბოლოო მიზანი.⁸ იგივე შეიძლება ითქვას აფხაზეთზეც: რასაც ისინი „ომპერიალისტური ქართული ჯარის“ მიმართ შეიარაღებულ წინააღმდეგობას უწოდებდნენ, არანაირად არ მოითხოვდა ეთნიკურად ქართველების აყრას მათი მიწიდან (თუმცაღა, ფაქტიურად, სწორედ ეს მაკიდეთ ომის შედეგად).

ეროვნული მიზნების შეხლა

თავად მე ბევრად უფრო აზრიანად მიმაჩნია კონფლიქტის განსაზღვრა მისი გამოკლების ხასიათისა და არა მონაწილეთა განწყობის მიხედვით. სინამდვილეში, ქართულ-აფხაზური კონფლიქტი ბრძოლაა ეროვნული სახელმწიფოებრიობისათვის და იმ გარკვეული ჯგუფების სტატუსისათვის, დღევანდელ ეროვნულ სახელმწიფოთა სამყაროში საკუთარ თავს რომ ერებს უწოდებენ. ერნესტ გელნერი საყვებით მართალი იყო, როცა თქვა რომ „ეროვნულობა აყალიბებს ერს, და არა პირიქით“.⁹ შესაბამისად, ჩვენს შემთხვევა-

⁸ კონფლიქტთან დაკავშირებული ყველა აფხაზური წყარო, რომელზეც კი ხელი მიმიწვდებოდა, მიუთითებდა ქართულთა საზღვდრო მეთაურის (შემდგომში თავდაცვის მინისტრის), ყარაყარაშვილის გამონათქვამზე, რომ ის მზადაა ასი ათასი ქართველი მეომრის მსხვირპლი გაიღოს, იმავე რაოდენობის აფხაზის გასაუფლად, და ამით წვრილი დაუსვას აფხაზი ეთნოსის არსებობას რეგიონში (ამ ფრაზის სხვადასხვა ვარიანტია არსებობს). მოხდა ისე, რომ მე თავად შევესწარი ყარაყარაშვილის ამ ინტერვიუს და, თუმცა კი სიტყვა-სიტყვით ვერ გაიმიჯნობ, მაინც თავს უფლებას მივეცი განეკუთვნა, რომ აზრი საკმაოდ განსხვავებული იყო: მან თქვა, რომ აფხაზთა მხრივ ეს ომი უპირობაა, ქართველები არასოდეს დათმობენ აფხაზებს და უკვე თავად აფხაზი ეთნოსის არსებობის საფრთხე დგება – თითო მხრიდან 100 000 კაციც რომ დაიღუპოს, ქართველები მაინც იქნებიან იქ, ოღონდ აფხაზები ფიზიკურად აღარ დარჩებიან. ეს იქნებ ძალზე უსუსო განცხადება იყო, ოღონდ ყარაყარაშვილი მხოლოდ თავისებურად გამოიყენა იმ აზრს, რომელიც იმდროინდელ ქართულ ხელმძღვანელობას ფარზე ჰქონდა – რომ აფხაზ ლიდერთა რადიკალიზმი უქმნიდა აფხაზ ეთნოსს სამომავლო საფრთხეს, და არა ქართული ხელისუფლება.

⁹ Ernest Gellner, *Nationalism and Democracy*, Basil Blackwell: Oxford, 1983, p. 55.

ში ეროვნული სახელმწიფოს შექმნის სურვილი თუ მიზანი განაპირობებს მოწინააღმდეგე მხარეებზე (ერად თუ ეთნოსად ვინ რას დაარქმევს) დაყოფას და არა პირიქით. ქართველები და აფხაზები კი არ არსებობენ რაღაც ერთობეზად საკუთარი პოლიტიკური პერსპექტივის მიღმა, არამედ ერთობეზად არიან მომართულნი ერთი გარკვეული მიზნის მიმართ, და მათ ამ ერთობეზად თავის დანარჩენება შეუძლიათ იმდენად, რამდენადაც (სრულად თუ ნაწილობრივ მაინც) გაითავისებენ ამ მიზანს.

ჩველაფერი ეს იმაზეც მიუთითებს, რომ კონფლიქტი ზედმიწევნით თანადროულია - მე მას პოლიტიკურ მოდერნიზაციასთან დაკავშირებულადაც კი განვსაზღვრავდი. აფხაზებიცა და ქართველებიც საერთო პოლიტიკურ სიერეცეში თანაარსებობდნენ საუკუნეების მანძილზე; თუკი რამ ფეოდალური შეხლა მომხდარა, თანამედროვე კონფლიქტში მისი კვალი მაინც არანაირად არ ჩანს მართალია, ორივე მხარე ხშირად იმოსმებს უძველესი ხანისა თუ შუა საუკუნეების გადმოცემებს დღევანდელი პოლიტიკური მოთხოვნების გასამართლებლად, მაგრამ ეს მომხდარის ასახსნელად ვერ გამოდგება. კაცმა რომ თქვას, უფრო მეტია 1918-21 წწ. კონფლიქტთან დაკავშირებული მოგონებები, როცა პრობლემა უფრო ახლო იდგა დღევანდელთან. ისიც კი შეიძლება ითქვას, რომ პოსტსაბჭოთა ქართულ-აფხაზური კონფლიქტი პრე-საბჭოური კონფლიქტის გაგრძელებაა, რომელიც მხოლოდ კომუნისტური რეჟიმის ათწლეულებმა დააკონსერვა (თუმცა ეს არ ნიშნავს, რომ ამ ათწლეულების მანძილზე მნიშვნელოვანი არაფერი მომხდარა).

ქართულ-აფხაზურ კონფლიქტს იმიტომაც შეგვიძლია ვუწოდოთ *მოდერნიზაციის კონფლიქტი*, რომ მხოლოდ თანადროულ სამყაროში იქცა ეროვნული სახელმწიფო ნორმად, უფრო სწორად - ლეგიტიმური „სახელმწიფოებრიობის“ შენებას დაედო საფუძვლად. ლიბერალურად განწყობილ მიმომხილველთაგან ბევრი თვლის, რომ ეს მხოლოდ „ისტორიის ტრაგიკული შეცდომა“ და „ქაღბი თვითშეგნების“ გამოხატულებაა; მაგრამ, ბოლოს და ბოლოს, ამგვარ შეფასებით განცხადებებს არავითარი ეპისტემოლოგიური, შემეცნებითი მნიშვნელობა არ გააჩნია. ფაქტია, დღესდღეობით ეთნიკური ჯგუფები იმგვარ სამყაროში იმყოფებიან, რომლის რუკაზეც ეროვნულ სახელმწიფოთა რიცხვი სულ უფრო და უფრო მატულობს, მულტიეთნიკური იმპერიები კი ქრება, ხოლო პოლიტიკური ხელისუფლების ლეგიტიმურობა ხალხისა თუ ერის ნებით ხდება და არა მეფეთა უზენაესი ძალაუფლებით. ამ ახალ მსოფლიოში ეთნოსი გრძნობს, რომ *აუცილებელია* საკუთარი პოლიტიკური სტატუსის განსაზღვრა, რადან შემორჩენილმა იმპერიებმა, საყვებით შესაძლოა, კვლავ თვითნებური „ოფიციალური ნაციონალიზმის“ პოლიტიკას მისდონ - ანუ მოსახლეობის ეთნიკურ უმცირესობათა ასიმილაციას საერთო ენისა და კულტურის არეალში (როგორც, ვთქვათ, რუსიფიკაციის პოლიტიკა იყო მე-19 სუკ. ბოლოს).¹⁰ შესაბამისად, მცირე ეთნიკური ჯგუფები, როცა

¹⁰ Hugh Seton-Watson, *Nationalism and Communism*, Methuen: London, 1964, pp. 19-24.

მოდერნიზაციის ეს ტალღა მათაც მიაწვდებოდა, ე. წ. „ასიმილაციური დილემის“ წინაშე აღმოჩნდებოდნენ.¹¹ ისინი ან უნდა შეეგუონ იმ პოლიტიკურად გაბატონებულ ეროვნულ-პოლიტიკურ ერთობასთან თანაარსებობას, რომელიც უფრო „განვითარებულია“ (ე. ი. მოდერნიზებული) და უკვე ჩამოყალიბებული აქვს საკუთარი სახელმწიფო, დათანხმდნენ მშობლიური ენის შიდა „საოჯახო“ მოსმარების საგნად გადაქცევას, ხოლო განვითარების გზად ზემოხსენებული ძლიერი და უკვე „განვითარებული“ ერის კვალში ჩადგომა დაიხსონ; ან არადა გამოიმუშაონ საკუთარი, გამორჩეული კულტურულ-პოლიტიკური იდენტურობა და შექმნან („გამოიგონონ“, „წარმოისახონ“ როგორც ნაციონალური საკითხის ჩვენი დროის შემსწავლელთა უეცარო ხოლმე თქმა) შესაბამისი პოლიტიკური სტატუსის საკუთარი პროექტი, რომელიც გააცნადება და წარმოასენდა კიდევ ამ გამორჩეულობას.

იმ იდეალურ მსოფლიოში – გველისსმობ, რაღა თქმა უნდა, ეროვნულ-ნაციონალისტურ ხედვას – ადამიანთა მოდგმა დაიყოფა მრავალ, ასე ვთქვათ, იოლგანსასაზღვრ „ერად“, ანუ საკუთარი ენის, კულტურის, პოლიტიკური ტრადიციისა და (რაც განსაკუთრებით საგველისსმობა), ისტორიული ტერიტორიების მქონე ერთობად. მიწაცა და პოლიტიკური სტატუსიც, შესაბამისად, პატიოსნად ერგება ყველას. ვწუხვარ, მაგრამ ვაი რომ რეალურ სამყაროში ასე არ ხდება. ტრადიციულ პრეინდუსტრიულ საზოგადოებას არ ძალუძს მსოფლიოს ეროვნულ სახელმწიფოებად უმტკივნეულო დაყოფა. სხვადასხვა ეთნიკური ჯგუფების ენა, კულტურა და პოლიტიკური ტრადიციები უნდა გადაეწყოს ეროვნული სახელმწიფოს მკაცრად გამოკვეთილ ჩარჩოებში მოსაქცევად. ოღონდ რომელი ჯგუფები იზიარებენ საერთო წარმომავლობის, ენისა და კულტურის ისეთი თანხედრის იდეას, რომ ერთ ერად უმტკივნეულოდ შეიკრან? რამდენად უნდა დამორღეს ერთმანეთს ორი მონათესავე ეთნოსი, რომ შესაძლო გახდეს მათი ცალკეულ ერებად მიჩნევა და არა ადგილობრივ ტომურ/ეთნიკურ ჯგუფად ერთი ერის შემადგენლობაში? არანაირი უნივერსალური და გამოხონილი პასუხი მსგავს შეკითხვებზე, ჯერ-ჯერობით მაინც, უბრალოდ არ არსებობს.

და მაინც, ამგვარი პრემოდერნული საზოგადოებები ნელ-ნელა სახეს იცვლიან ახალი ინტელექტუალური და პოლიტიკური ელიტის ზეგავლენით. კონსტრუქტივისტული თუ ინსტრუმენტალისტური მიდგომა ნაციონალიზმის მიმართ, ორივე ცხადყოფს პროცესის სადავო ხასიათს: ჯგუფური ინტერესების მიხედვით (რაც, როგორც წესი, ფულსა და ძალაუფლებას მოიცავს) ელიტა რაზმავს ხალხს გარკვეული (ე. ი. ნაციონალისტური) მიზნის მისაღწევად და ამით იდენტურობის შეკრძნების კონსტრუირებას ახდენს. ვფიქრობ, ორივე

¹¹ Miroslav Hroch, *Social Preconditions of National Revival in Europe. A comparative Analysis of the Social Composition of Patriotic Groups among the Smaller European Nations*, Cambridge University Press: Cambridge, 1985, p. 12; Karl W. Deutsch, *Problems of Nation-Building and National Development*, in Karl W. Deutsch and William J. Foltz, eds., *Nation-Building*, Atherton Press: New York, 1963, p. 140.

ეს მიდგომა ხშირად გადაჭარბებით აფასებს პრემოდერნული ერთობების ლაბილურობასა და ასევე, იმ მოტივაციათა რაციონალურ-არჩევით ხასიათს, რაც თითქოსდა თავად ერის შექმნის პროცესს განაპირობებს. ყოველივე ამის თეორეტიზირებას აქ არ მოეყვება, ოღონდ რაღაც ნებისით გარდაქმნების აუცილებლობა მაინც ცხადია.

ქარგა, რომლის მიხედვითაც ეს სახეცვლილება თუ რეკონსტრუქცია უნდა მოხდეს, არის სწორედ ეროვნული მიზანი, ანუ რასაც მე ნაციონალურ პროექტს ვუწოდებდი. გარკვეულწილად, ესაა მიზნის განსაზღვრის ფორმა, რომელიც უცვილობლად მოიცავს შემდგომ საკითხებს: 1) ვინ ვართ ჩვენ? ანუ, რას ვუწოდებთ იმ ხალხს, ვინც ჩვენს ნაციონალურ „თეთრობას“ შეადგენს? 2) რომელია ჩვენი „მისა-წყალი“? – ანუ, რა პრინციპით ვსაზღვრავთ იმ ტერიტორიას, რაც ჩვენს ნაციონალურ სამყოფელს წარმოადგენს? 3) რაგვარი პოლიტიკური სტატუსი უფრო მიესადაგება ჩვენს ერთობას? – ანუ, სრულად დამოუკიდებელი ქვეყნისა თუ რაიმე უფრო „ნაკლებ“ მდგომარეობას დაეთანხმდებით? 4) რანი არა ვართ ჩვენ? – ანუ, ვისთან შეფარდებით ვსაზღვრავთ საკუთარ იდენტურობას? (ზემოსხენებული „ასიმილაციის დილემის“ არსებობის შემთხვევაში, კითხვა შესაძლოა ასე ჩამოვყალიბოთ: რანი ვქნებით ასიმილაციაზე თანხმობის შემთხვევაში?); 5) რაა ჩვენი მთავარი საფრთხე? (ეს, შესაძლოა, ემთხვეოდეს ან არ ემთხვეოდეს ასიმილირების მოსურნე ერისა თუ სახელმწიფოს არსებობის ფაქტორს), და ასევე, სხვა ვინ და რა მხრივ გვემუქრება ჩვენ? 6) ვინ არიან ტომით ჩვენი ნათესავნი თუ მეგობარნი? – ანუ, ასე ვთქვათ, ჩვენი „ბუნებრივი“ თუ შესაძლო მოკავშირეები? 7) რაგვარ ცივილიზაციაზე ვიღებთ ორიენტირს? – ანუ, რომელ ცივილიზაციას ეკუთვნებთ თავს („დასავლურ“, „ახლოაღმოსავლურ“, „ლათინურს“ და ა. შ.)? 8) რა სახის პოლიტიკურ და ეკონომიკურ წყობას ვესწრაფებით? (ამ მხრივ მე-20 სოფკ. მიწურული, „საბაზრო დემოკრატიის“ გარდა, მეტად მწირ არჩევანს გვიტოვებს, თუმცა ეს უკვე უშუალოდ უკავშირდება წინარე შეკითხვას: დასავლური ორიენტაციის შემთხვევაში, ნიშნული ავტომატურად იხრება საბაზრო ეკონომიკისა და დემოკრატიული სისტემის მხარეს).

ოღონდ, ასეა თუ ისე, პოლიტიკური სტატუსი ყოველი ეროვნული პროექტის ძირეული საკითხია. ჩვეულებრივ, იგი დამოუკიდებლობას ისახავს მიზნად – ანუ, უმაღლეს სტატუსს ითხოვს. ეს კი თავის მხრივ იმას ნიშნავს, რომ არც ერთი სხვა პოლიტიკური ავტორიტეტი არ შეიძლება იდგეს „ჩვენი“ ერის ნებაზე მაღლა და არის თავისუფლების რაღაც ძირეული შემადგენელი, რომელიც არავითარ შემთხვევაში არ შეიძლება გადაეცეს რომელიმე სხვა პოლიტიკურ ერთეულს. როგორც წესი, ეროვნულობა კარჩაკეტილობას არ გულისხმობს – პირიქით, გაეროსა თუ სხვა საერთაშორისო ორგანიზაციათა წევრობა სწორედ ერის პოლიტიკურად განხორციელების ცნობის სიმბოლოდ აღიქმება; მაგრამ ეს მაქსიმალისტური მიზანსწრაფვა სულაც არაა აუცილებელი: ერი შესაძლოა გარკვეულ საეციალურ სტატუსს დათანხმდეს სხვა ეროვნული სახელმწიფოს შემადგენლობაში („ავტონომია“) და იმავე

დროს სრულ სუვერენულობას მოითხოვდეს. ამ ტერიმინის მნიშვნელობას, ხშირად, გამაზნულად აბუნდოვანებენ მისთვის მეტი დრეკადობის მისანიჭებლად, ოღონდ აქვს მას ერთი ძირეული მნიშვნელობა, რომელიც არ შეიძლება უგელებელყოფილ იქნას: ერის პოლიტიკური სტატუსი ვერ განისაზღვრება მისი უშუალო მონაწილეობისა და თანხმობის გარეშე.

საზოგადოდ, ელიტაში არსებული პოლიტიკური თუ სხვა რამ სახის უთანხმოებათა მიუხედავად, ესაა ის ეროვნული მიზანი, რაზეც არავინ დაობს. კამათი შეიძლება ატყდეს მხოლოდ ტაქტიკის თაობაზე – როგორ და რა გზით განახორციელონ პროექტი, როგორ განაწილდეს პრიორიტეტები და ა.შ. დროთა განმავლობაში ამ ნაციონალურმა პროექტმაც იქნებ იცვალის სახე, მაგრამ ძირითადი მიზანი და საკითხები მაინც იგივე რჩება. იმ შემთხვევაში, თუ მკვეთრად გამოხატული პოლიტიკური მიზანი ერთზე მეტია, ეს უკვე იდენტიფიკაციის გასაღები (როგორც, ვთქვათ, ტრადიციული რუსული დაყოფა „ზაპადნიკებად“ და „სლავოფილებად“).

„ეროვნული პროექტის“ გარდა, ნაციონალიზმს კიდევ სხვა პარამეტრებიც გააჩნია, რომლებიც იქნებ უფრო ძნელი მისათითებელი იყოს, მაგრამ ასევე მნიშვნელოვანია. ვთქვათ, რამდენად დამუშავებული და გარკვეულია თუ არა ეს ეროვნული პროექტი (პასუხობს თუ არა ის ყველა მთავარ შეკითხვას)? რამდენად მძლავრობს და რამდენად აქვს ფესვი გადგმული ანუ, მართლაც თუა პოლიტიკური მიზნების თაუმი მოქცეული? ძალუის თუ არა მოსახლეობის საკმარისი ნაწილის გაერთიანება (ძირისლავ პრომის შკალის მიხედვით, რომელი საფეხურის ნიშნით შეგვიძლია აღვნიშნოთ ეროვნული მოძრაობა A, B თუ C)?¹² რა მსხვერპლის გაღებაზეა თანახმა ელიტაცა და ზოგადად მოსახლეობაც ეროვნული პროექტის სარეალიზაციოდ? რამდენად მომზადებულია, ერთიან ერაღ ქცევის შემთხვევაში, უნიფიცირებული პოლიტიკური არსებობისათვის?

თუ რატომ ახდენს ეს მომავალი ეროვნული ერთობა საკუთარი თავის კონსტრუირებას ერთ კონკრეტულ საფუძველზე და არა, ვთქვათ, სხვა პოლიტიკური მიზნის (პროექტის) მიხედვით, მეტისმეტად მნიშვნელოვანია იმისათვის, რომ მხოლოდ ზოგადი მსჯელობით შემოიფარგლოთ. როგორც ჩანს, თანადროული პოლიტიკური ვითარების წინაპირობანი იქნება ეს თუ იმპერიული რეჟიმის დანატოვარი, წინარე ეთნო-დემოგრაფიული მდგომარეობა თუ, უბრალოდ, ისტორიული მეგობრობის შედეგი ყველაფერი ეს თავის როლს თამაშობს და ყოველი კერძო შემთხვევა მაინც განსხვავდება მეორისაგან. ოღონდ ერთია – რაც არ უნდა იყოს მიზეზი, სხვადასხვა (და განსაკუთრებით – მეზობელ) ეთნოსთა ეროვნული პროექტები ხშირ შემთხვევაში აშკარა წინააღმდეგობაში მოდის ერთმანეთთან. წინააღმდეგობანი შესაძლოა ასევე სხვადასხვა სახის იყოს, მაგრამ მათგან ორი უმთავრესია გამოსაყოფი: 1) პირწმინდად ტერიტორიული კონფლიქტები, როცა მეზობელი ქვეყნები

¹² *Social Preconditions*, op. cit., pp. 23-24.

ერთსა და იმავე მიწაზე აცხადებენ პრეტენზიას - „ძირძველი და განუყოფელი“ ისტორიული საშოსახლოს ლოზუნგით (მთიანი ყარაბაღის კონფლიქტი ამის კლასიკურ მაგალითად შეგვიძლია მივიჩნიოთ); და 2) როცა კონფლიქტი იმას ნაადამგზე წარმოიშვება, რომ მცირე ეთნიკური ჯგუფი მასზე დიდს მისგან გამორჩეულობასა და გამოცალკევებას ემართლება, ეს უკანასკნელი კი მას ასეთად არ სცნობს და საკუთარ „ორგანულ“ და „განუყოფელ“ ნაწილად მიიჩნევს.¹³

ამგვარი „ეთნოკონფლიქტები“ კავკასიაში სწორედ ნაციონალურ პროექტთა წინაარმდეგობრიობის შედეგადაა აღმოცენებული. თუ, ვთქვათ, საქართველოში მომხდარ ორ კონფლიქტს განვიხილავთ (აფხაზეთისა და ოსეთის), ეს უკანასკნელი ტერიტორიულის განსაზღვრას უფრო ექვემდებარება: რეგიონი, რომელსაც საბჭოთა ხანაში „სამხრეთ ოსეთის ავტონომიური ოლქი“ ერქვა, ან საქართველოს, ან ოსეთის ნაციონალურ საცხოვრისს უნდა მიეკუთვნოს; აფხაზეთის კონფლიქტი უფრო რთული და წინააღმდეგობრივია. ასეთ შემთხვევაში, კონფლიქტის აღწერა შესაბამის ნაციონალურ პროექტთა შედარებით უნდა დაიწყო და შემდეგდა შეგვიძლია გადავიდეთ იმის განხილვაზე, თუ როგორ განვითარდა იგი საბჭოთა კავშირის დაშლის პერიოდში. ოღონდ მანამდე მინდა ორი სხვა შესაძლო ახსნაც გამოვრიცხო.

უმრავლესობა-უმცირესობის ურთიერთობა

პრობლემისადმი, ასე ვთქვათ, „ეთნოკონფლიქტური“ მიდგომის ერთი ვარიანტია, როცა საკითხი განიხილება როგორც უმცირესობის რეაგირება „უმრავლესობის შემოტევაზე.“¹⁴ საკუთარი უფლებების შელახვის შემთხვევაში, უმცირესობაში შესაძლოა სეპარატისტულმა განწყობამ მართლაც იმპლავროს - როგორც დისკრიმინაციის საწინააღმდეგო რეაქციამ; ოღონდ, პოსტსაბჭოთა კონფლიქტებისათვის „უმცირესობათა საკითხის“ დასაყვლური გაგების მიყენება საკითხის მეტისმეტად გამარტივებული ხედვა იქნებოდა. კი ბატონო, უმრავლესობის (ქართული პოლიტიკური ელიტის სახით - აფხაზეთის შემთხვევაში) ქცევის უნაქლოს ვერაფრით ვუწოდებთ, მაგრამ თავისუბური „ძირველი ცოდვით“ ვითარების ახსნა პრინციპულად მცდარია, რადგან „ეთნიკურ

¹³ ბულგარელებისა და მაკედონელების მაგალითი გაიხსენოთ - პირველნი მეორეთ საკუთარ ძირებს მოწყვეტილ იმავე ბულგარულებად მიიჩნევენ, რომლებიც, ისტორიული ბულგარულმართობის გამო, ჯერ იუგოსლავიის შემადგენლობაში აღმოჩნდნენ და მხოლოდ შემდეგ მიიღეს დამოუკიდებლობა. თავის მხრივ, მაკედონელები თავს ცალკე ერად აღიქავენ, თუნდაც ძირისძირში ბულგარელების მონათესაეადაც მიიჩნიონ.

¹⁴ იხ. მაგ. Hurst Hannum, *Autonomy, Sovereignty and Self-determination: The Accommodation of Conflicting Rights*, University of Pennsylvania Press: Philadelphia, 1993, p. 73.

უმცირესობათა უფლებებსა“ თუ „უმრავლესობის პასუხისმგებლობაზე“ ლაპარაკი მხოლოდ ისეთ, უკვე მყარად ჩამოყალიბებულ ეროვნულ სახელმწიფოებთან დაკავშირებით შეიძლება, დემოკრატიის გარკვეულ დონეს რომ მიაღწიეს: ასეთ შემთხვევებში ძირითადი („ტიტულარული“ – ანუ ქვეყნისათვის სახელის მიმცემი) ეთნიკური ჯგუფი პასუხს აგებს შიდა სახელმწიფო პოლიტიკაზე (რაკილა მეტი საარჩევნო ხმა აქვს), მაშინ როდესაც სხვანი უმცირესობათა სტატუსს სჯერდებიან იმავე სახელმწიფოში, ოღონდ გარანტირებული აქვთ გარკვეული დამატებითი უფლებები და მათი დაცვა. მაგრამ როგორც აფხაზეთის, ასევე ოსების შემთხვევაში პრობლემა ის კი არ იყო, რომ ეს ეთნიკური უმცირესობები ქართული უმრავლესობის მხრივ მათდამი მოპყრობას ვერ ეგუებოდნენ, არამედ ის, რომ მათ, უბრალოდ, არ სურდათ უმცირესობად ყოფნა ქართულ ეროვნულ სახელმწიფოში – ეს მათს ნაციონალურ პროექტს არ შეესაბამებოდა. უკიდურესად ნაციონალურად განწყობილი ქართველებიც კი ულაპარაკოდ დასთანხმდებოდნენ ეროვნულ უმცირესობებზე გათვლილი უფლებების პაკეტის (მშობლიურ ენაზე სწავლება იქნებოდა ეს, თუ საერთოდ, რაც კი „კულტურული ავტონომიის“ ცნებაში თავსდება) მათთვის გადაცემას – გამოყოფის მოთხოვნის სანაცვლოდ; ოღონდ ეს სრულიად მიუღებელი იყო ოსური და აფხაზური მხარისათვის.

ვინემ შეიძლება თქვას, რომ არც აფხაზ და არც ოსურ ეთნიკურ უმცირესობას სხვა გზა არ ჰქონდა სრული პოლიტიკური დამოუკიდებლობის გარდა, ქართული უმრავლესობის „ზეწოლისაგან“ მათ ვერაფერი დაიცავდათ: ბოლო ათწლეულის განმავლობაში, ქართული მედია მართლაც, საკმარისად იძლეოდა იმის საბაბს, რომ ეთნიკურ უმცირესობებს დამოუკიდებელი საქართველოს ლიბერალურ მისწრაფებებში შეეტანათ ეჭვი. ისიც სათქმელია, არც აფხაზებსა და არც ოსებს მაინცა და მაინც კეთილი მოგონებები არ გამოჰყოლიათ საქართველოს ხანმოკლე დამოუკიდებლობის პერიოდიდან (1918-21 წ.წ.).

და მაინც, მეტად საეჭვოა იმის მტკიცება, თითქოს აფხაზებს თავიანთი ნაციონალური პროექტი ქართველთა *ქედების* საპასუხოდ შემუშავებინათ: ამ ორი 1918-21 და 1992 წ.წ. შემდგომი პერიოდის გარდა, არავითარი ქართული სახელმწიფო და, შესაბამისად, პოლიტიკაც არ არსებობდა.

საზოგადოდ, უდავოა, რომ უმცირესობათა უფლებების დაცვა საგულისხმო პრობლემაა დემოკრატიული წყობისათვის (თუნდაც ე. წ. „უმრავლესობის ტირანის“ საფრთხის გათვალისწინებით); ასევე, საერთაშორისო საზოგადოებრიობისთვისაც ეს უკვე იურიდიულ საკითხთა რანგშია აყვანილი, მაგრამ (და იქნებ სწორედ იმიტომაც, რომ მას ასე სწირად იმოწმებენ) ეს ყბადღეებული „უმცირესობათა უფლებების დათრევნა“ (თუ ძველებური მაღალი შტილით – „ფეხქვეშ გათელვა“) ისეთ ცნებად იქცა, იდეოლოგიურ იარაღად რომ უფრო სწირად იყენებენ, ვიდრე რეალობის ობიექტურად აღსაწერად. ნიშანდობლივია, რომ ქართველებიცა და აფხაზებიც თავიანთი მოთხოვნების ლეგიტიმურობის დასაბუთებას ისტორიული წიადსელებით ცდილობ-

დენ: ეს მიწა-წყალი საქართველოს (საპირისპირო ვარიანტში აფხაზეთს) განეკუთვნება, ვინაიდან ისტორიულად აფხაზეთი იყო (ან, შესაბამისად, არ იყო) საქართველოს შემადგენელი ნაწილი. ნაციონალიზმის თანამედროვე ანალიტიკოსებმა, შესაძლოა, ყურიც არ ათხოვონ ამ „ძირძველობის“ არგუმენტებს და სრულიად უადგილოდაც მიიჩნიონ ისინი, მაგრამ მაინც ვერანაირად გვერდს ვერ აუქელოთ იმ ფაქტს, რომ ორივე მხარეს თავისებური წარმოდგენა აქვს „ისტორიული სამართლიანობის“ თაობაზე. ვისაც კი თუნდ მცირე დრო მაინც დაუყვია აფხაზებსა თუ ქართველებს შორის, განსაკუთრებით კონფლიქტის საწყის ეტაპზე, ამას დამიდასტურებს.

თუმცა, ამ კონტაქტების შედეგად კიდევ ერთი რამ გაირკვა: არა მარტო დასაჯელთა გაიგო „ისტორიის დემონის“ უპირობო გავლენის შესახებ პოსტკოზუნისტურ ხალხებზე, არამედ ქართველებიცა და აფხაზებიც (ასევე სომხები, ოსები და სხვ.) ჩახვდნენ სამყაროს ამ დასალიერიდან ჩამოსვლადამიანებთან ისტორიულ ფესვებზე დადადისის უპირობას. მერელა გამოჩნდნენ სხვადასხვა მრჩეველ-კონსულტანტები და პოლიტოლოგიურად გამართული მეტყველებაც შეასწავლეს ადგილობრივებს: ქართველები „აგრესიულ სეპარატისტზე“ აღაპარაკდნენ, რომელიც ყოველგვარ სტაბილურობას უკვე საერთაშორისო დონეზე უქმნიდა საფრთხეს; მეორე მხრივ, აფხაზებმა, სომხებმა და სხვებმაც ახლა „უმცირესობათა უფლებების“ ენით იწყეს გოდება. როგორც აღმოჩნდა, მთიანი ყარაბაღი იმიტომ კი აღარ უნდა ყოფილიყო აზერბაიჯანის წილი ქვეყანა, რომ არცახი (ყარაბაღის სომხური სახელდება) ძირძველი სომხური მიწაა და მთაყვემ (გაერთიანება) კიდევ – ჰაოსის ძეთა ლეგიტიმური ნაციონალური პროექტი, არამედ იმიტომ, რომ აზერები თავიანთ ეროვნულ უმცირესობებს ავიწროებდნენ. ასევე, აფხაზების სწრაფვა სუვერენულობისაკენ მხოლოდ და მხოლოდ ქართველთა გენოციდური მიდრეკილებებით ყოფილა განპირობებული და სხვა არაფრით.

ოღონდაც, უშუალოდ კონფლიქტის გამწვავების ეტაპზე, ეს უმრავლესობა-უმცირესობის ურთიერთობათა საკითხისადმი მიდგომა უკვე აღარაა საფუძველს მოკლებული. ქართველთა მხრივ იმიტომ, რომ (ისევე როგორც საერთაშორისო საზოგადოებრიობის თვალთახედვით) აფხაზები იყვნენ და იურიდიულად ახლაც ეროვნულ უმცირესობას წარმოადგენენ საქართველოს რესპუბლიკაში რაც ქართველებს იმთავითვე პასუხისმგებელს ხდის კონფლიქტის დინამიკაზე. მეტი პოლიტიკური აღღოს გამოჩენისა და აფხაზთა პრობლემების უკეთ გააზრების შემთხვევაში, ქართულ ელიტას საყსებით შეეძლო ორმხრივ მისაღები კომპრომისის მიღწევა – ანუ ის, რაზეც ზემოთ გვქონდა საუბარი, სულაც არაა ქართველთა, ასე ვთქვათ, „ნამუსის მოსაწმენდად“ გამიზნული. მე უფრო კონფლიქტის ძირეული ხასიათის შეუფასებლობა მსურს ავიცილო თავიდან.

ჯგუფური ინტერესები

კიდევ ერთი, მეტად გავრცელებული გზაა ამ კონფლიქტების გააზრება გარკვეული ელიტური ჯგუფების ინტერესთა შესლად ეს უკვე ტრადიციულ მარქსისტულ სოციოლოგიის სტილში, ან ზოგიერთი ახალი (და უფრო მყარი) თეორიის გამოყენებით. თვითგამორკვევის, საკუთარ ისტორიულ მიწა-წყალზე დამკვიდრებისა თუ უმცირესობათა უფლებების საკითხი – ყველა ეს განხილვა რეგორც სხვა, რეალური ინტერესების „შენიღბვა“. ამგვარი რეზონერობა განსაკუთრებით გავრცელებული იყო საბჭოთა და პოსტსაბჭოთა სიტუაციების ირგვლივ. ვთქვათ. ადგილობრივი ბიუროკრატია და „მაფია“ (პოსტსაბჭოთა მენტალიტეტის კიდევ ერთი კლიშე) „შეიკვნენ“ ეთნოკონფლიქტების გასაღვივებლად საკუთარი ინტერესების გათვალისწინებით. რაღა თქმა უნდა. რაიღა ნებისმიერი ბიზნესი პოსტსაბჭოთა სამყაროში აღიქმება (კაცმა რომ თქვას, არცთუ მთლად უსაფუძვლოდ), როგორც „მაფიოზური“ საქმიანობა, „მაფიის ინტერესები“ და „ეკონომიკური ინტერესები“ ლამის ურთიერთშენაცვლებად ცნებებად იხმარება.

თავს მაინცა და მაინც არავინ იწუხებს ამ თვალთახედვის დასამტკიცებლად ან იმის საჩვენებლად, თუ კონკრეტულად რომელი ასეთი ჯგუფების რა ინტერესები უდევს აფხაზურ-ქართულ კონფლიქტს საფუძვლად. ამგვარ თეორიებს მხოლოდ ის არგუმენტი უმაგრებს ზურგს. რომ „ასეა ეს...“ და საერთოდ, სოციო-პოლიტიკური ძვრების ერთადერთ „მეცნიერულ“ ასსნად ეკონომიკური ინტერესებისა და პოლიტიკურ ძალთა გადანაწილება მოიანრება. გარკვეულწილად, ამის მიზეზი კიდევ „ეროვნულ მოძრაობას ამოფარებულ ძალთა“ ქვენა ზრახვებიც შეიძლება იყოს... ასეა თუ ისე, მაინც მეტად ძნელი ასახსნელია, რაში აწვობდა ნებისმიერ ადგილობრივ ელიტას არსებული საბჭოთა წყობისათვის ძირის გამოთხრა. ამის მოუხედავად, საყოველთაოდ გავრცელებულია აზრი, თითქოს ე. წ. „სუვერენიტეტების პარადი“ სწორედ რომ ადგილობრივ ბიუროკრატიათა ასლევდა ხელს. მაინც, რომელ ასეთ ბიუროკრატიათა? კომუნისტური ნომენკლატურა სრულად გვერდში ვერ დაუდგებოდა ნაციონალისტურ მოძრაობას – ახალი ლიდერების გაჩენამ იგი ძალაუფლების ბერეკტებს ჩამოაშორა. მართალია, შემდგომში ზოგიერთი პარტიული ფუნქციონერიც ეროვნულ თვალსაზრისზე დადგა, ოღონდ ეს მხოლოდ მას მერე, რაც ცხადი შეიქნა რომ ეს ერთადერთი გზა იყო მათი პოლიტიკაში დასარჩენად, და არა იმიტომ, თითქოს ასე უცებ შეიცვალეს მსოფლმხედველობა. ნაწილმა მოახერხა კიდევ სათავეში მოქცეოდა დინებას, მაშინ როცა საშუალო და უფრო დაბალი დონის ბიუროკრატებს არც არასოდეს დაუკარგავთ სათანამდებო სყამები. მაგრამ ალბათ მართლა რაღაც ზებუნებრივი წინასწარგანჭვრეტის უნარი უნდა მიაწერო კაცმა ან შევარდნაძეს და ან ალიეეს, თუ გინდა რომ ირწმუნო – მიზანმიმართულად დათმეს საკუთარი ნომენკლატურული თანამდებობები, რათა მერე ახლადმოქცეულ ნაციონალისტ-

ტებად მოკლუნოდნენ ერსო. ასევე, ადგილობრივ ფინანსურ ბოზოლებსაც არაფერში აწყოზდათ საერთო, ნაჩვევი ეკონომიკური სივრცის მოშლა და მათაც კომუნისიტებზე ნაკლებ არ სძულდათ ნაციონალისტურად განწყობილი ძალები. მართალია, ბეერმა მათგანმა აღლო აულო ვითარებას და ახლადდამოუკიდებლობამიღებულ ქვეყნებშიაც გვარიანად მოითბეს ხელი, მაგრამ განა მართლა შეეძლოთ მათ წინასწარ გაითვალათ ყოველივე და განზრახ შეერყიათ საკუთარი მყარი პოზიციები, სათუო გაესხდათ ხეივანის ლამის გარანტირებული, ჩვეული გზები? და ბოლოს, კრიმინალურ ელემენტებს საბჭოთა საზოგადოების ყველაზე ინტერნაციონალურ ფენად მიიჩნევენ, და მათ მართლაც გამორჩეულად იხიერეს პოსტსაბჭოთა პერიოდის ომების შედეგად (იმათ გამოკლებით, რაღა თქმა უნდა, ვინც თავად არ ჩაიხოცა იქ), ოღონდ გულუბრყვილობა იქნებოდა იმის მტკიცება, თითქოს თავად მათ წამოეწყოთ ეს კონფლიქტები იარაღით ვაჭრობისა და ნარკოტიკების თავისუფლად გატანა-გამოტანის მიზნით. არსებული ელიტა (კრიმინალურიცა და ოფიციალურიც) უბრალოდ, ვერ იგუებდა ახალ ეროვნულ ლიდერებს, თუმც კი ხშირად თავადაც კარგად იფარებდა ხოლმე მათ ღოზუნგებს.

როგორც ეს საერთოდ ხდება ეროვნულ მოძრაობებში ლიდერობას ძირითადად ინტელიგენცია და ახალგაზრდა ინტელექტუალები ისაკუთრებდნენ¹⁵

კუმანიტარები (ისტორიკოსები, ფილოლოგები, ფილოსოფოსები) და რეჟისორები თუ მსახიობები წარმოადგენდნენ ყველაზე აქტიურ პროფესიულ ჯგუფებს, რაც გარკვეულ დღეს ასეაღმა კიდევ თავად ამ მოძრაობის ხასიათს; მაგრამ ისიც ცხადია, ეს გავლენა ზემოსხენებული „ჯგუფური ინტერესების“ მახასიათებლადვე ვერ დაიყვანება. ნურც იმას დაევიწყებთ, რომ ამ ტიპის ხალხი, თუკი საქმე საქმეზე მიდგა, ყველაზე ნაკლებ საკუთარი ეკონომიკურ ინტერესებს ითვალისწინებს. ბოლოსდაბოლოს, ინტელიგენციამ ლამის მაქსიმუმი დაკარგა ძველი წყობის რღვევის შედეგად როგორც ეკონომიკურად, ასევე სოციალური სტატუსის მხრივ. აღარც უნდა გაგვიკვირდეს, თუკი ეროვნული მოძრაობები საზოგადოდ, კავკასიაში კი განსაკუთრებით, ყოველგვარი ეკონომიკური არგუმენტების მიმართ აგდებული დამოკიდებულებითა და „უღირსი ვაჭრობის“ იარაღის მიკვრით გამოირჩეოდა.

ქართულ-აფხაზურ კონფლიქტში „ჯგუფური ინტერესების“ ამკარა კვალს შესაძლოა მხოლოდ აფხაზ მმართველ ელიტამდე მიეყავდეთ. 1989 წლის მონაცემებით, ეთნიკური აფხაზები ავტონომიური რესპუბლიკის მხოლოდ 17 პროცენტს შეადგენდნენ, მაშინ როცა ქართველები – 45%-ს. მაგრამ საბჭოურ სტილში გადაწყვეტილი ქოტების სისტემის მიხედვით აფხაზებს, როგორც ძირეულ მოსახლეობას, შეუსაბამოდ დიდი წილი ედოთ მმართველ სისტემაში. ბუნებრივია, ისინი შიშობდნენ რომ დამოუკიდებელი საქართველოს ხელისუფლება, ზოგადი დემოკრატიული ნორმების საფუძველზე, ამგვარი პოლიტიკის მიღვენას შეწყვეტდა. ცხადია, ასეთ ვითარებაში აფხაზურ ელიტას,

¹⁵ See Ilroch, *Social Preconditions*, op. cit., p. 129.

როგორც გარკვეულ ჯგუფს, მართლაც ჰქონდა შემოფოთების საფუძველი და ვერც იმას ვიტყვით, თითქოს ქართული მხარე ცდილიყოს საწინააღმდეგოს მტკიცებას. შემდგომ ქართველები ამბობდნენ, რომ სინამდვილეში აფხაზური „ეთნოკრატია“ იბრძოდა საკუთარი ინტერესებისათვის და ამას აფხაზური ეროვნული ინტერესებისათვის ბრძოლად წარმოსახავდა. ამ მოსაზრებას, ისევე როგორც ეთნო-დემოგრაფიულ პრობლემას, მართლაც ჰქონდა გარკვეული საფუძველი, მაგრამ არაა საკმარისი იმის სათქმელად, თითქოსდა ეს ეოფილიყოს კონფლიქტის ჩასახვის გადამწყვეტი მიზეზი ანდა საკმარისი იყოს იმის ასახსნელად, თუ ასერიგად რატომ იყრებოდა აფხაზეთის სტატუსის ქართული და აფხაზური ხედვა. მსგავს შემთხვევებში ხომ (მთიანი ყარაბაღი, სამსრეთ ოსეთი, დნესტრისპირეთი და სხვ.) სწორედ გამოყოფის მოსურნე ჯგუფები წარმოადგენდნენ უმრავლესობას, მაგრამ თავად კონფლიქტის ფორმები დიდად არ განსხვავდებოდა ერთმანეთისაგან.

აქ უკვე იმის გაპიორება მიწევს, რასაც წინა ქვეთავში ვამტკიცებდი: გარკვეული ჯგუფების გარკვეულმა პოლიტიკურმა და ეკონომიკურმა ინტერესებმა მართლაც იქონია გავლენა იმაზე, თუ როგორ განვითარდა კონფლიქტი მათ მართლაც სურდათ ვითარების გამწვავება და კონფლიქტის ხასიათის უკიდურესობამდე მიყვანა; ასევე, იარაღითა და ნარკოტიკებით ვაჭრობა, სახელმწიფო სახსრებისა თუ ჰუმანიტარული დახმარების მითვისება და ა.შ. და ა.შ., რა თქმა უნდა, მეტად მნიშვნელოვანი ფაქტორი იყო. საერთოდ, შესამე ძალის (ანუ მაფიის) ინტერესები კიდევ ერთი ცალკე გამოსაყოფი საკითხია, ოღონდ ეს ხალხი და ეს ჯგუფები ხელს ითბობდნენ უკვე გაჩაღებული კონფლიქტის დროს, და თუმცა კი სწორედ იქითგენ მიჰყავდათ საქმე, საითაც თავად აწყოზდათ, სრულმასშტაბიანი კონფლიქტის წამოწყება მათ მაინც არ შეეძლოთ.

ქართული და აფხაზური ნაციონალური პროექტების ჩამოყალიბება

ზემოთ უკვე ვთქვი, რომ ამ კონფლიქტს განვიხილავ როგორც ქართულ და აფხაზურ ეროვნულ პროექტებს შორის დაპირისპირებას. შესაბამისად, შევადაროთ თუ როგორ ესახებათ მათ საკუთარი პოლიტიკური სტატუსი. ამისათვის მომიწევს ზოგიერთი ისტორიული ფაქტის მოშველიება და რაკი ორივე მხარე საკმარისზე ხშირად მიმართავს ამგვარ ხერხს გარკვეული პოლიტიკური მოთხოვნების დასასაბუთებლად თუ პირიქით – უარსაყოფად, მინდა იმთავითვე ხაზი გავუსვა, რომ ისტორიული წიადსელები ჩემთვის მხოლოდ საშუალებაა იმის გასარკვევად, თუ აფხაზებმაც და ქართველებმაც რატომ მაინცდამაინც ასეთი პროექტები დაისახეს მიზნად და საბოლოოდ, მათი მიზნებიც რატომ შეეჯახა ერთმანეთს. ოღონდ ერთიცაა – თავად სულაც არ ვა-

პირებ განესაჯა რომელიმე მხარის ისტორიული წყაროებით შემადგურებული არგუმენტების სიმუსტე ან თუნდაც მოთხოვნების მართებულობა.

თანამედროვე ქართული ნაციონალიზმში სადაც მე-19 საუკ. შუალედში იღებს სათავეს,¹⁶ როცა ილია ჭავჭავაძე ცდლობს ჩამოაყალიბოს „სხვა საქართველოს“ ხედვა და მას ლიბერალური ნაციონალიზმის ევროპული მოდელი დაუდოს საძირკვლად. მისი დევიზი – *ენა, მამული, სარწმუნოება* ერთდროულად საუკუნოვან ქართულ ტრადიციებიდან მოწვევითაა და მათ განვრცობასაც გულისხმობს: შუა საუკუნეებში ქართველობა ორთოდოქსულ („მართლმადიდებლურ“) ქრისტიანობასთან წილნაყარობას უიგივებოდა. ქართლის სამეფო მე-4 საუკუნეში ეწიარა ქრისტეს რჯულს; მე-7 საუკუნეში, სარწმუნოებრივი განხეთქილების შედეგად (სომხთა მონოფიზიტური ეკლესიის საწინააღმდეგოდ) საქართველო ბერძნული ორთოდოქსული (შესაბამისად, დიოფიზიტური) რწმენის მიმდევარი გახდა და, ვიდრე მე-19 საუკუნემდე, როცა რუსეთმა შემოაღწია კავკასიაში, ქართველები ერთადერთი ორთოდოქსი ქრისტიანები იყვნენ რეგიონში, ძირითადად მაჰმადიანური რწმენის მიმდევარი ხალხებით გარშემორტყმულნი. ის სისხლით ქართველი, ვინც რწმენას შეიცვლიდა – იმ შემთხვევაშიც კი, თუ დედა ენად ქართულს დაიტოვებდა ალარც კი აღიქმებოდა ქართველად. „გათათრებულად“ იხსენიებოდნენ მაჰმადის რჯულში გადასულები, „სომხებად“ – თუკი სომხურ ეკლესიაში მონათლბოდნენ და სულაც „ფრანგებად“ იწოდებოდნენ კათოლიკობას ნაზიარებნი. მეორე მხრივ, ეკლესია ქართულად აღასრულებდა ღვთისმსახურებას და შესაბამისად, სწორედ ენა გახდა მნიშვნელოვანი, თუმც კი რელიგიასთან წილნაყარი ფაქტორი. მეათე საუკუნეში გიორგი მერჩულემ ჩამოაყალიბა ის, რაც საერთოდ შუასაუკუნეების „საქართველოს“ პარადიგმად შეიძლება განვიხილოთ: „ქართლად ფრიადი ქვეყანაი აღირაცხების, რომელსაცა შინა ქართულითა ენითა ჟამი შეიწირვის და ლოცვაი ყოველი აღესრულების...“ ჩამონათვალში *სარწმუნოებაზე* წინ *ენის* დაყენებით ილია ჭავჭავაძემ ქართული ნაციონალიზმის სეკულარიზაციას გაუსვა ხაზი, მე-19 საუკუნის სხვა მსგავს ლინგვისტურ ნაციონალიზმებს მიუსადაგა და შესაბამისად, ქართველი მაჰმადიანებისა თუ სხვა აღმსარებლობათა ქართველი მიმდევრებისათვისაც მისაღები გახადა; ოღონდ, ამავე დროს, ტრადიციულ, მერჩულესეულ ფორმულირებას უდებდა საყრდენად.

ქართულ ნაციონალურ პროექტში შუასაუკუნეების ქართულის ამგვარი რეკონსტრუირება ქართულ-აფხაზური კონფლიქტის რამდენიმე, მეტად მნიშვნელოვან ასპექტს ხდის ფარდას. ერნესტ გელნერისეული ტერმინოლოგიის გამოყენებით, შეგვიძლია ვთქვათ, რომ საქართველო პროექცირებული იყო როგორც ქართული „მაღალთა კულტურის“ არეალი, სადაც ქართულ ენას ეფუძ-

¹⁶ მართალია, 1832წ. არისტოკრატთა ერთი ჯგუფის მხრივ იყო ანტიიმპერიული, ასე ვთქვათ, ეროვნული სულისკეთების მუხტის მატარებელი შეთქმულების მცდელობა, მაგრამ მას არაერთი შედეგი არ მოსყლიდა.

ნებოდა მწიგნობრობაცა და ზედა ფენების (ელიტის) კულტურაც.¹⁷ ეს არეალი, ბუნებრივია, მოიცავდა აფხაზეთსაც. ამ მხრივ კონფლიქტის ძირი უნდა ვეძიოთ შეუთანხმებლობაში აფხაზურ „მაღალთა კულტურას“ (რაც ქართულ მწიგნობრობას ეკრძნობოდა) და „მდაბალთა კულტურას“ შორის, ვისი მშობლიური ენაც აფხაზური იყო.

თავად გელწერი ზაზგასმით მიუთითებს ამ ტერმინის შეფასებითი მნიშვნელობით სმარების მცდარობაზე: მას მხოლოდ და მხოლოდ სოციალური მახასიათებელი გააჩნია და, ასე ვთქვათ, „მაღალ საზოგადოებაზე“, საზოგადოების ზედა ფენებზე მიგვითითებს; ამავე დროს, უნდა გავითვალისწინოთ ისიც, რომ ეთნიკურად აფხაზები ქართველებს არ ენათესავებიან – აფხაზური ჩერქეზულ ენათა ჯგუფს განეკუთვნება, რაც მათ ჩრდილო კავკასიელ ხალხებთან ყაბარდოელებსა და ადიღელებთან ახლოეებს. მაგრამ შუასაუკუნეების აფხაზეთის სამეფო ქართულ კულტურულ-პოლიტიკურ არეალში იაზრებოდა. აფხაზებს, ქართველთაგან განსხვავებით, არც საკუთარი ანბანი გააჩნდათ და აფხაზი დიდგვაროვანნიც ძირითადად ქართულად მეტყველებდნენ. როცა საქართველო, ან თუნდ დასავლეთი საქართველო ერთიან სახელმწიფოს წარმოადგენდა, აფხაზეთიც მუდამ მის შემადგენლობაში შედიოდა. ერთხანობა მოკლი დასავლეთი საქართველო აფხაზეთის სახელით იყო ცნობილი, სხვა დროს კი თითქმის იმავე ტერიტორიას ეკრძისი, ანუ მეგრელთა ქვეყანა ეწოდებოდა. საქართველოს მცირე სამთავროებად დაქუცმაცების პერიოდშიც ზედა ფენების ეს კულტურული კავშირი არ გაწყვეტილა ასე რომ, ბუნებრივია, ქართველებისათვის აფხაზეთი ერთიანი საქართველოს შემადგენელი ნაწილია, იმის მიუხედავად, რომ სისხლით არ ენათესავებიან აფხაზებს.

ოღონდაც ყოველივე ამან მხოლოდ მოგვიანებით იჩინა თავი, როცა ქართულმა ნაციონალიზმმა პოლიტიკური მოძრაობის დონეს მიაღწია. დასაწყისში („ფაზა A“ – მირიულაჟ პროშის კლასიფიკაციით) ანუ, მე-20 საუკ. მიჯნაზე, ქართული ეროვნული ამბიციები ჯერ მხოლოდ კულტურის, ენის შენარჩუნებისა და სხვა კერძო საკითხებს სწვდებოდა: 1905 წლის რევოლუციამდე, თუნდაც ავტონომიის სტატუსის შესაძლებლობას რუსეთის იმპერიის შემადგენლობაში არავინ განიხილავდა სერიოზულად. ქართული ნაციონალიზმის პოლიტიზირება მხოლოდ რუსეთის იმპერიის ნგრევისა და 1918 წელს ამიერკავკასიის ფედერაციის დამლის შედეგად მოხდა, როცა საქართველო სრული დამოუკიდებლობის საკითხის წინაშე დადგა. სწორედ ამ დროს გამოიკვეთა ქართული პოლიტიკური ნაციონალიზმის პარადიგმა, რომელიც შემდგომ თითქმის უცვლელად მისადაგა ეროვნულ-განმათავისუფლებელმა მოძრაობამ 90-იან წლებში.

თავისუფლების მეტად ხანმოკლე (1918-1921 წწ.) პერიოდის მიუხედავად, ქართულ პოლიტიკურ ამბიციებს ასლა უკვე მხოლოდ სრული დამოუ-

¹⁷ Nation and Nationalism, op. cit., pp. 50-52.

კიდებლობა თუ დააკმაყოფილებდა. ამიტომაც გასაკვირი არაა, თუ 1989-90 წლებში არ არსებობდა არც ერთი პოლიტიკური პარტია თუ გაერთიანება, საკუთარი მოთხოვნებისათვის დამოუკიდებლობის საკითხი არ დაედო საფუძვლად. „მტრის ხატის“ როლში, ბუნებრივია, რუსეთი გამოდიოდა, ხოლო „დამოუკიდებლობა“ გულისხმობდა განთავისუფლებას მისი გავლენისაგან და, შესაბამისად, ასიმილაციის საფრთხისაგან თავის დაღწევას. არავითარი განსაკუთრებით უარყოფითი ემოციური დამოკიდებულების კვალი ზოგადად რუსული ეთნოსის მიმართ აქ არ ჩანდა – მაგრამ ეს უკვე სხვა ამბავია. ოღონდ რაც დამოუკიდებლობას შეეხებოდა – ყოველგვარ წინააღმდეგობას მხოლოდ ჩრდილოელი მეზობლიდან მოელოდნენ. მართალია, თურქეთი იმ 1918-21 წლებში რეალურ საფრთხეს წარმოადგენდა საქართველოსთვის, და მაჰმადიანური შემოსევების ისტორიასაც ქართველები თითქოს არ უნდა განეწყო განსაკუთრებული ნდობით სამხრეთელი მეზობლის მიმართ, მაგრამ რაკი ახლა თურქეთი რუსეთის მოწინააღმდეგე ბანაკში იყო, ავტომატურად ქართველთა მოკავშირედ მოიზარებოდა.

ოღონდაც, ეს მხოლოდ „მოკავშირედ“. ერთადერთ ნამდვილ დამცველად და შემწედ ქვეყანაში ზოგადად დასავლეთი ისახებოდა – არა იმდენად ვითარების რეალისტურად შეუფასებლობის შედეგად, რამდენადაც იმავე შუასაუკუნეებრივი პარადიგმის თავისებური ექსტრაპოლაციის გამო: ქრისტიანული საქართველო, მაჰმადიანური ქვეყნებით გარშემორტყმული, მაშინაც „დიდი საქრისტიანოდან“ ელოდა შეელას. მართალია, ზოგადი კულტურის მხრივ ქართველი ვერ დიფერენციალურად დასავლური ყაიდის ერი იყოს (თუმცა კი ბევრი ამტკიცებს, რომ ტიპოლოგიურად, გულისგულში, ქართველები მაინც „დასავლეთელები“ არიან – ოღონდ ისტორიული ბედუკუდმართობითა და აღმოსავლელი მეზობლების ზეგავლენით გზასაცდენილნი). ასეა თუ ისე, ფაქტია, რომ მე-19 საუკუნიდან მოყოლებული, ქართულ ელიტას თვალში დასავლეთზე ეჭირა. დემოკრატია აქ სასურველ პოლიტიკურ მოდელად იმიტომ კი არ ითვლება, თითქოს თავად ქართული მენტალიტეტი მოითხოვდეს ამას, არამედ იმიტომ, რომ დღესდღეობით „ევსტერნაიზაციის“ სხვა გზა არა ჩანს. მაგალითად, საქართველოს ნაციონალისტი პრეზიდენტის, ზვიად გამსახურდიას მომხრენი აცხადებდნენ, რომ არჩევანის წინაშე დადგომის შემთხვევაში, დამოუკიდებლობის იდეა დემოკრატიულ წყობაზე მაღლა უნდა დამდგარიყო. მაგრამ, ბოლოს და ბოლოს, ეროვნული სახელმწიფოც დასავლური ნაზრევია და დასავლეთის ქვეყნებიც ჩანასახშივე დემოკრატიულნი არ ყოფილან.

რაკილა რუსეთისაგან დამოუკიდებლობის მიღწევა ქართული ნაციონალიზმის უპირველეს სამიზნედ იქცა (და თუ ქვეყნის ტერიტორიაზე რუსული ჯარის ნაწილების განლაგებასა და საქართველოზე რუსეთის გავლენის დონეს გავითვალისწინებთ, ბევრს მიაჩნია, რომ ამ მიზნის მიღწევამდე ჯერ კიდევ შორია), ყველა სხვა პროგრამაც სწორედ ამ კუთხით განიხილება. ის ეროვნული უმცირესობანი, რომლებიც არასაკმარის ლოიალობას იჩენენ საქართ-

ველოს სახელმწიფოს მიმართ, სრულიად მექანიკურად, რუსეთის მიერ ინსპირირებულ ძალებად მიიხსენიან. ამით იმის თქმა კი არ მსურს, მართლა „მოსკოვის ხელი“ წარმართავდა თუ არა აფხაზ და ოს სეპარატისტებს; მინდა აღვნიშნო მხოლოდ, რომ ქართველთა თვალსაზრისით, მათი რაიმე კონფლიქტი ეროვნულ უმცირესობებთან მხოლოდ და მხოლოდ საქართველოს რუსეთის მარწმუნებისაგან თავდაღწევის მცდელობას შეიძლებოდა გამოეწვია. სწორედ საკითხისადმი ასეთმა გამარტივებულმა მიდგომამ (თუმცა რუსეთი, რაღა თქმა უნდა, ყოფილ მოკავშირე რესპუბლიკებში ნებისმიერ სეპარატისტულ დაჯგუფებას უმართავდა ხელს) განაპირობა ქართული ელიტის სრული უუნარობა, წინასწარ გაეთვალა აფხაზებისა და რუსების საკუთრივი ინტერესები.

ქართული ნაციონალიზმის კიდევ ორი მახასიათებელია საყურადღებო: მისი არაასიმილაციური და არაიმპერიალისტური ხასიათი. ამასთან დაკავშირებით მინდა ფრანგულ და გერმანულ ნაციონალიზმს შორის სშირად მითითებული განსხვავება გავიხსენო: როგორც ბრუბეიკერის თქმით, პირველი ასიმილაციონისტურია, მაშინ როდესაც მეორე - ექსკლუზივისტური.¹⁸ ფრანგების მიზანი უმცირესობათა გათავისიანებაა, რაც მათ „ფრანგებად“ ხდის იმ შემთხვევაში, თუკი ზოგადად ფრანგული კულტურის არეალში ჩაეწერებიან და მიიქცევიან (ან, ყოველ შემთხვევაში, მეორად ფასეულობად აღიქვამენ) საკუთარ წარმომავლობას. სხვათა შორის, ათათურქისეული „თურქული ნაციონალიზმის“ იდეაც იმავე კვალს მისდევს. რაც შეეხება რუსულ ნაციონალიზმს, სიტყვიერად ის ნათლად ჯერ არაყის ჩამოუყალიბებია, მაგრამ ცხადი კია, რომ ისიც ასიმილაციურ მოდელს ითვს. ყველა ამ შემთხვევაში, საერთო კულტურა და ენა ჯაბნის სისხლისმიერ ნათესაობასა და წარმომავლობას. საპირისპიროდ, გერმანული ნაციონალიზმის იდეისათვის სწორედ „სისხლი“ მთავარი: „გერმანელობის“ აღქმა უშუალოდ გენეტიკურობასთანაა დაკავშირებული და იმ თურქთა შთამომავლებს, რომლებიც უკვე რამდენიმე თაობაა გერმანიაში ცხოვრობენ, უფრო უძნელდებოდა ხოლმე მოქალაქეობის მიღება, ვიდრე რუსეთიდან თუ ყაზახეთიდან ჩასულ ეთნიკურად გერმანელებს, რომლებიც მშობლიურ ენაზეც კი ვერ ლაპარაკობენ ხეირიანად, ვინაიდან მათ წინაპრებს ასეული წლის წინ დაუტევებიათ „ისტორიული სამშობლო“.

ამ კლასიფიკაციის მიხედვით, ქართველები, ისევე როგორც კავკასიელთა უმრავლესობა (აზერბაიჯანელების გამოკლებით, რომლებიც იოლად შეითვისებენ ხოლმე სხვა ეთნოსის მაჰმადიანებს) უფრო ექსკლუზიონისტური მოდელისაკენ იხრებიან. მაგალითად, საქართველოში მცხოვრები სომხები თუ ოსები ზოგჯერ ქართულ ყაიდაზე იკეთებდნენ გეარებს, მაგრამ ქართველების უმეტესობა ამას ალმაცერად უყურებდა და უჭირდა კიდევ ამ ეთნიკურად „მოქცეულთა“ ნამდვილ ქართველებად მიჩნევა.

¹⁸ იხ. *Citizenship and Nationhood*, Harvard University Press: Cambridge, Mass, 1990.

მაგრამ, შესაბამისად, ქართულ ნაციონალიზმს ვერც იმპერიულ-ექსპანსიონისტურ ამბიციებს დაეწამებო. მართალია, აფხაზები ძნელად თუ დაეთანხმებიან ამას მათთვის საქართველო იმპერიაა, რომელსაც სხვა ქვეყნების (მაგ. აფხაზეთის) დაპყრობა სურს. ანდრეი სახაროვმა ერთ თავის ინტერვიუში საქართველოს „მცირე იმპერია“ უწოდა და ამ გამონათქვამს კონფლიქტთან დაკავშირებული თითქმის ყველა პუბლიკაცია უცილობლად და ბრმად იმეორებს. რა თქმა უნდა, ნებისმიერ მრავალეთნიკურ სახელმწიფოს, მათ შორის საქართველოსაც შეიძლება „იმპერია“ უწოდო (ასეთ შემთხვევაში მსოფლიოს ქვეყნების უმრავლესობა იმპერიები აღმოჩნდება), მაგრამ თუ იმპერიის გაგებას მივუსადაგებთ სახელმწიფოს, რომლის ეროვნული პროექტი დაფუძნებულია დაპყრობასა და ექპანსიაზე (რაც ჩემთვისაც მისაღებია და ცნების ტრადიციულ გაგებასაც მისდევს), მაშინ საქართველო ვერა შემთხვევაში ვერ მიიჩნევა ასეთად. თანამედროვე საქართველოს ეროვნული პროექტი კლასიკური ეროვნული სახელმწიფოა – დაფუძნებული იმ იდეაზე, რომ „ჩვენ მხოლოდ ის გვინდა, რაც ჩვენია, ხოლო რაც ჩვენია, იმას ვერასოდეს დავთმობთ“. აფხაზეთი საქართველოს ნაწილია იმდენად, რამდენადაც ეს ყოველთვის ასე იყო, როცა კი საქართველო ერთიანდებოდა. ქართველები ვერანაირად ვერ აღიქვამენ აფხაზეთს „უცხო“, დაპყრობილ ქვეყნად, ამიტომაც „იმპერიული ამბიციურობის“ ბრალდება მათთვის, უბრალოდ, გაუგებარი და აღმაშფოთებელია. ასევე, ცხადად აქეთ გათვითცნობიერებული „ჩვენი მიწის“ საზრისი თუმცა ეს „ჩვენი მიწაც“ საბჭოთა კავშირისდროინდელი ტერიტორიის ექვივალენტია (ბევრს „ისტორიული საქართველოს“ ძირძველი მიწები თურქეთში, აზერბაიჯანსა და სომხეთშიც ეგულება, მაგრამ თვით ურადიკალურესად განწყობილ ნაციონალისტებსაც კი არ დასცდენიათ მათი დაბრუნების მოთხოვნა – თავად საკითხის დაყენების უაზრობის გამო, და თანახმა არიან „საკუთარი მიწა-წყლის“ გაგება საბჭოთა რუკების მიხედვით შემოიფარგლოს).

მართალია, ქართველები იმასაც ამტკიცებენ, თითქოს მათ რაღაც განსხვავებული მისია/როლი აკისრიათ კავკასიაში, და იბერიულ-კავკასიური დოქტრინა (რაც ქართველთა და ბევრ ჩრდილო-კავკასიელ ხალხთა, მათ შორის აფხაზთა ბუნდოვან „ერთობას“ გულისხმობს) გარკვეულწილად პოპულარული იყო გამსახურდიას ზეობის დროს. იქნებ ამაში მართლაც იყოს რაღაც პროტო-იმპერიალისტური, ოღონდ ყველაზე თავგადაკლულ ნაციონალისტსაც კი არ მოუვა თავში ჩეჩნეთისა თუ დაღესტანის ანექსიის შესაძლებლობა გაიზაროს.

საზოგადოდ, რაკი ნაციონალიზმი ეროვნული სახელმწიფოს შექმნის იდეაზეა ორიენტირებული, ის თავისთავად შეუთავსებელია იმპერიულ მისწრაფებებთან და ამას გარდა, არის კიდევ სხვა რამდენიმე განსხვავება: მაგალითად, ნაციონალისტები, ჩვეულებრივ, თავკერძა ევოცენტრიკები არიან, მაშინ როცა იმპერიალისტებს „ალტრუისტული“ მისწრაფებები ამოძრავებთ, კოსმოპოლიტური შეხედულებები აქეთ და ღრმად სწამთ, რომ ვალდებული-

ბა ეკისრებათ უკეთესობისაკენ წარმართონ სამყარო (თუმცა „აყვავებისა“ და „პროგრესის“ დასანერგად ძალისმიერი გზა მიაჩნიათ უმოკლესად). ასეა თუ ისე, ქართველი ერი ამგვარი მასშაბითობებით არ გამოირჩევა.

რაც შეეხება აფხაზების ეროვნულ პროექტს, ის გასული საუკუნის ბოლოსა და ამ საუკუნის დასაწყისში გაჩნდა.¹⁹ მაგრამ საწყისი ეთნიკურ-ისტორიული გარემო, რომელშიც აფხაზურ ელიტას უხდებოდა მოქმედება, ქართულისაგან სრულიად განსხვავებული იყო. თუმცა აფხაზებს ერთ დროს კი ჰქონდათ სახელმწიფოებრიობა, მაგრამ არც შესაბამისი „მაღალთა კულტურა“ შემორჩენილი და არც მწიგნობრობის ტრადიცია. ასევე, აფხაზთა ნაციონალური პროექტი თავიდან არც ყოფილა პოლიტიკურ დამოუკიდებლობაზე მომართული – ის უფრო საკუთარი ეთნიკურობის გადარჩენას ისახავდა მიზნად, და ესეც გარკვეული ისტორიული გარემოებებით იყო განპირობებული: ჩერქეზული ტომები თავიდან იშორებოდნენ რუსებს მეცხრამეტე საუკუნეში; შედეგად, გასული საუკუნის 80-იან წლებში ეთნიკური აფხაზების უმრავლესობა იძულებული გახდა თურქეთს გადასეპილიყო (ე. წ. მოჰაჯირობა). თუმცა ამ მხრივ მათ, შეიძლება ითქვას, უფრო გაუმართლათ ვიდრე მათ მქობელ შაფსულესა და უბიხებს, რომლებიც საერთოდ გაქრნენ კავკასიის რეგიონიდან (გადარჩენილებმა ასევე თურქეთს შეაფარეს თავი). რიცხვით მცირენი, დამწერლობაუკონენი, საკუთარ მიწაზე ეროვნულ უმცირესობად ქცეულნი, აფხაზები ასიმილაციის უშუალო საფრთხის წინაშე დადგნენ. კაცმა რომ თქვას, აფხაზთა ნაციონალური პროექტის ქვეყნსხედი ერთია არ დაემართათ იგივე, რაც მათ მონათესავე შაფსულესა და უბიხებს დაემართათ.

კულტურულ-პოლიტიკური ტრადიციის ზემოხსენებული გაორების გამო-ისობით, აფხაზთა ეროვნული პროექტიც ორი სხვადასხვა მიმართულებით ყალიბდებოდა: რაკილა ეთნიკურად აფხაზები ჩერქეზულ ტომებს ენათესავებოდნენ, ეთნიკურ-ლინგვისტური ნაციონალურობას ლოგოცა მათ პანკაკასიური ერთობის ძიებისაკენ უბიძგებდათ; ბოლშევიკური რევოლუციის შედეგად, ამ მოძრაობამ [კავკასიელ] მთიელ ხალხთა დღემოკლე რესპუბლიკა შვა. საბჭოთა კავშირის დამლაშთან ერთად, ეს იდეა უკვე პოლიტიკური მოძრაობის სახით აღორძინდა კავკასიელ მთიელთა კონფედერაციის სახელწოდებით (რაც შემდგომ ე. წ. კავკასიელ ხალხთა კონფედერაციად გადაკეთდა).

მეორე მხრივ, მაინც დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა, რომ „მაღალთა კულტურა“ და აფხაზთა ქვეყნის პოლიტიკური ისტორია მაინც ტრადიციულად ქართული იყო (თუმცა კი, ბოლო საუკუნეში, თურქული და რუსული ელემენტებით შენიჭებული). აფხაზური არისტოკრატია ქართულთან იყო წილ-

¹⁹ ნაშრომის ამ მონაკვეთში ვეყრდნობი ბ-ნ გია ანჩაბაძის მოხსენებას კავკასიური ხალხისა და ჯანრბი ბიოლის ფორმის მაერ მოწყობილ კონფერენციაზე (თბილისი, 1992 წ. სექტ.) რა თქმა უნდა, მომსწინებელი მასუხისმგებელი ვერ იქნება მისი აზრების ჩემოქალაქადმოცემას და თავად მეც მაღლობელი დაერჩები ნებისმიერი შენიშვნისა თუ კორექტივის შემოთავაზებისათვის. [გ.წ.]

ნაყარი, და კულტურული კავშირებიც მეტად მჭიდრო პქონდათ. ადმინისტრაციული დაყოფით, *სუხუმსკი ოკრუგ* ანუ, აფხაზეთი, *კუტაისსკაია გუბერნია*-ს (ე.ი. დასავლეთ საქართველოს) მიეკუთვნებოდა. ეს საფუძველს უქმნიდა აფხაზთა კიდევ ერთი ნაწილის სურვილს – ეცნოთ მათი იდენტურობა საქართველოსთან მიმართებით ოღონდ გარკვეული სტატუსით. რა თქმა უნდა, თაყიდან ეს არ იყო პოლიტიკური მოთხოვნა, ვინაიდან ჯერ თვით ქართული ნაციონალიზმი არ იყო, ასე ვთქვათ, პოლიტიზირებული. მაგრამ თანამედროვე პოლიტიკურ ტერმინოლოგიას თუ გამოვიყენებთ, „გარკვეული სტატუსი საქართველოს შემადგენლობაში“ მათ მშაჰანსწრაფეას საკსებით უთანხმებოდა. ამგვარად, ორივე ზემოხსენებულ შემთხვევაში აფხაზებს სურდათ არა ავტონომია ზოგადად რუსეთის არეალში, არამედ გაერთიანება უფრო ფართო, ოღონდ საერთო (მონათესავე) კულტურული ერთობის შიგნით (მაგ. საქართველო თუ ჩეჩნეთი), სადაც სამუალება ექნებოდათ საკუთარი თვითმყოფადობა დაენარსუნებინათ. სხვანაირად რომ ვთქვათ, აფხაზური ნაციონალიზმი იწყებოდა არა საკუთარი თავის რუსეთთან მიმართებაში გააზრებით, არამედ საკუთარი აფხაზური იდენტურობის დაპყვიდრებას ცდილობდა დასავლეთ კავკასიაში.

ორივე ეს მიმართულება ექსმპებოდა ერთუროს, და თანდათანობით პირველი აღწევდა გარკვეულ უპირატესობას: საქართველოს დამოუკიდებლობის წლებში (1918-21), როცა ეთნიკურად აფხაზური ელიტა ორად გაიყო, საქართველოსთან მიერთების მოსურნენი უმცირესობაში აღმოჩნდნენ, მაგრამ მაშინ საქართველოს ხელისუფლებამ პროქართულ ნაწილთან კავშირითა და სამხედრო ძალის გამოყენებით მოასერხა რეგიონის დამოუკიდებელი საქართველოს ფარგლებში დატოვება.²⁰ ამასთანავე, 1921 წლის კონსტიტუციით, აფხაზეთი ავტონომიურ ერთეულად იქნა დაფიქსირებული (N13: თავად კონსტიტუცია საქართველოს ანექსიამდე 4 დღით ადრე იქნა მიღებული).

ქართული და აფხაზური ნაციონალური თვალსაწიერიდან საბჭოთა პერიოდისადმი დამოკიდებულება მკვეთრად განსხვავებულია. ქართველებისათვის 1921 წელს მიღწეული დამოუკიდებლობა სიმბოლურად უშუალოდ გადაეცემა სსრკ-ის დაშლის შედეგად მიღებულს: არაფერს, რაც კი ამ პერიოდში მოხდა, ლეგიტიმური არ შეიძლება ეწოდოს, რაკილა ძალდატანებითი ანექსიის შედეგად იქნა მათთვის თავსმოხვეული. აფხაზებისათვის კი პირიქით: ვინაიდან საქართველოს 1921 წლის კონსტიტუცია, ფაქტიურად, არც ამოქმედებულა, შეგვიძლია მხოლოდ ვივარაუდოთ, თუ რეალურად რა სახე ექნებოდა აფხაზეთის ავტონომიას დამოუკიდებელი საქართველოს ფარგლებში. სინამდვილეში, თანამედროვე აფხაზეთის სახელმწიფოებრიობა მხოლოდ საბჭოთა წყობის დროს დაფიქსირდა. მართალია, ეროვნებათა „მატრიონჟული“ საბჭოთა სისტემის გათვალისწინებით შექმნილ ადმინისტრაციულ ერთეულს ძნელად თუ შეიძლება ეწოდოს *ეროვნული სახელმწიფო*, მაგრამ იმავე საბ-

²⁰ იხ. მაგ.: სტანისლავ ლაჰოა, აფხაზთა პოსლე დეუს ოკუპაციი, გაგრა, 1994.

ჭოთა ეროვნულ-ტერიტორიულ ერთეულებს ნაბოძები პქონდათ ზოგიერთი ისეთი მნიშვნელოვანი სიმბოლო, რაც ეროვნულ-პოლიტიკური შეგნების ჩამოყალიბებისთვისაა აუცილებელი. კერძოდ აფხაზეთის შემთხვევაში, ამ ტერიტორიულ წარმონაქმნს „აფხაზეთი“ ერქვა, აფხაურ ენას ოფიციალური სტატუსი მიენიჭა და იმავე „მადლთა კულტურის“ შემადგენელ ნაწილად იქცა ანუ თავისი ადგილი დაიკავა ბიუროკრატიის, განათლების სისტემის, ლიტერატურისა და ა.შ. სფეროებში. ასე რომ, ქართველებისაგან განსხვავებით, აფხაზები საკუთარ მოთხოვნათა ლეგიტიმურობას სწორედ საბჭოთა პერიოდით ასაბუთებდნენ.

უმაგრესი, რა ცვლილებაც აფხაზეთა ეროვნულმა პროექტმა განიცადა საბჭოთა პერიოდის განმავლობაში, ესაა ე.წ. „მტრის ხატის“ შექმნა ქართველთა სახით. ამასთან, რუსეთიც მოაგარ ქომაგად დაისახა „ქართული იმპერიალიზმისაგან“ თავდასაცავად. ამას კიდევ თავისი მიზეზები ქონდა: 1921-31 წწ. ამიერკავკასიის აღმინისტრაციულმა დანაყოფებმა რამდენიმეჯერ იცვალა ფორმა და ეს აფხაზეთის სტატუსსაც შეეხო. რუსი ბოლშევიკები მუდამ ცენტრალური ხელისუფლების წინააღმდეგ აქმებდნენ ეთნიკურ უმცირესობებს, რაც მათ ქვეყნის დაპყრობას გაუადვილებდა, ასე რომ გასაგებია, ისინი იმთავითვე მიესალმებოდნენ კიდევ აფხაზეთის საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკის შექმნას (1921 წლის მარტი, როცა ჯერ კიდევ გრძელდებოდა რუსეთის სამხედრო ინტერვენცია საქართველოს ტერიტორიაზე). შემდგომ, აფხაზეთი ამიერკავკასიის საბჭოთა ფედერაციის სოციალისტურ რესპუბლიკად აქციეს, და ბოლოს, 1931 წ. ის ავტონომიური რესპუბლიკა გახდა საქართველოს შემადგენლობაში. ამგვარად, თუ 1921 წელს გამოცხადებულ რესპუბლიკას ავიღებთ ათლის წერტილად, ავტონომიური რესპუბლიკის სტატუსი საქართველოს შემადგენლობაში უფლებათა ამკარა შექვეყნად მოგვეჩვენება. რაც კიდევ უფრო მნიშვნელოვანია, ეს ცვლილებები ეთნიკურად ქართველის, სტალინის ზეობის დროს მოხდა, რომელსაც შემდგომ ასევე ქართველი, ლავრენტი ბერია უმაგრებდა ზურგს. ეს თანხედრდა კი აფხაზეთის მიერ სულ იოლად აღიქმება „ქართული იმპერიალიზმის ავი ზრახვების“ გამოვლინებად.

ქარველების თვალთახედვით ვითარება სულ სხვანაირად მოჩანს. ჯერ თავად სტალინის მიმართ მათი დამოკიდებულება მეტად წინააღმდეგობრივია, და ბევრი მას უბრალოდ რუს იმპერიალისტად თვლის, რომელიც აქტიურად მონაწილეობდა საქართველოს დაპყრობაში 1921 წელს. აქედან გამომდინარე, მისი შემდგომი ქმედებანი ძნელად თუ აიხსნება ქართული პატრიოტიზმის რაღაც უკუღმართ გამოვლინებად. მეტიც, არც ერთ ისეთ მცირერიცხოვან ეთნოსს, როგორიც აფხაზებია, არ ღირსებია „სრული“ მოკავშირე რესპუბლიკის სტატუსი. აფხაზეთის საქართველოს შემადგენლობაში დატოვება საესებით ეთანხმება საბჭოთა ეროვნული პოლიტიკის კურსს რატომღა უნდა ვიფიქროთ, თითქოსდა სწორედ ამ შემთხვევაში წამოყო თავი „ქართულმა“ ფაქტორმა? ქართველები იმაზეც მიუთითებენ, რომ სტალინი

ისივეა პასუხისმგებელი აფხაზეთის საქართველოს შემადგენლობაში შეყვანა-ზე 1931 წელს, როგორც 1921-ში – აფხაზეთის საქართველოდან გამოყოფა-ზე. და ბოლოს. თუკი ვინმე მაინც დაიჯინებს, რომ სტალინის მოქმედებას მაინცდამაინც ამ შემთხვევაში უძევს „ქართული იმპერიალიზმის“ სარჩული, ქართველი ხალხი კერანაირად პასუხისმგებელი კერ იქნება ეროვნებათა საბჭოურ პოლიტიკაზე – იმის მიუხედავად, ამა თუ იმ დროს უშუალოდ ვინ იყო მისი გამტარებელი: ქართველებს ეს ლიდერები არასოდეს აუჩრქევიათ და არც იმათ ანტიერესებდით ქართველი ხალხის ნება.

მაგრამ გასათვალისწინებელია ისიც, რომ სტალინიზმის პერიოდში მკვეთრად შეიცვალა დემოგრაფიული ვითარება – ძირითადად, ჩამოსახლებული ქართველების ხარჯზე. ამასთანავე, 40-50-იან წლებში აფხაზეთში შემოიღეს ქართული ანბანი (რუსულ კირილიცაზე დაფუძნებულის მაგივრად). ამგვარ დამოკიდებულებას, თავისთავად, არ შეიძლებოდა იმულებითი ასიმილაციის გარკვეული შიში არ გამოეწვია აფხაზებში. ამავე დროს, ეს თუ სხვა შესაძლებელი ცვლილებებიც სავსებით შეიძლებოდა ახსნილიყო სტალინისა თუ ბერიას „ფარული ქართული იმპერიალიზმით“... ასეა თუ ისე, ყოველივე ამან მნიშვნელოვნად იმოქმედა აფხაზთა განწყობაზე ქართველების მიმართ. თავად ის ფაქტიც, რომ სტალინის სიკვდილის შემდეგ პოლიტიკური ხაზი აფხაზების მიმართ კვლავ შეიცვალა – ამჯერად მათ სასარგებლოდ კიდევ უფრო სარწმუნო გახადა მათთვის, რომ სწორედ სტალინისა და ბერიას წარმომავლობა განაპირობებდა საბჭოთა ეროვნებათმშობრის პოლიტიკას.

თავისთავად, არც ეთნიკური ქვოტების საბჭოთა სისტემა უწყობდა ხელს ქართულ-აფხაზურ ურთიერთობებს. ზოგიერთი დაწესებულება მთლიანად აფხაზებით იყო დაკომპლექტებული, რაც, თუ საერთო მოსახლეობასთან შეფარდებით, მათ პროცენტულად მცირე რიცხობრიობას გავითვალისწინებთ, დაუფარავ წინაღობად უდგებოდა ეთნიკურ ქართველებს სამსახურის შოვნასა თუ კარიერის გაკეთებაში. ზოგი ამის გამო აფხაზადაც ეწერებოდა, და ეს კიდევ უფრო აღზიანებდა ქართულ მოსახლეობას. მეორე მხრივ, აფხაზები რუსების მიერ დანერგილ ამ სისტემას უყურებდნენ როგორც მათი ინტერესების მთავარ დამცველს ქართველთაგან ასიმილაციის საწინააღმდეგოდ.

საბჭოთა რეჟიმმა სხვა მხრივაც ძლიერად იმოქმედა ქართულ-აფხაზურ ურთიერთობებზე. როგორც ადრევე მოგახსენეთ, აფხაზური არისტოკრატია სწორედ საქართველოსთან კავშირში ხედავდა ქვეყნის მომავალს, და თუმცა კი არავის მოუვა აზრად ამტკიცოს, თითქოს ეს მაინცდამაინც აფხაზ-ქართველთა ერთმანეთის მიმართ დამოკიდებულების გასაუარესებლად ყოფილიყოს გაკეთებული, ფაქტია – სწორედ აფხაზთა ზედა ფენამ განიცადა განსაკუთრებით უმოწყალო რეპრესიები კომუნისტების მმართველობის ჟამს.

საბჭოთა კავშირის დაშლის პერიოდისთვის აფხაზთა ნაციონალურ პოზიციტს ერთადერთი ექვემოტანელი საყრდენი გააჩნდა: „ქართველი მტერია“. საპირისპიროდ, პოლიტიკური სტატუსის პოზიტიური მიზანი სულაც არ იყო ასე ცხადი. ძირითადად, ამას ორგვარი ახსნა შეგვიძლია მიუხედავით: 1)

აფხაზთა თანამედროვე „სახელმწიფოებრიობის“ ისტორია საბჭოთა პერიოდისა და იწყება, რაც მათ ნაციონალისტურ ხედვას რუსეთის იმპერიასა/საბჭოთა კავშირის შემადგენლობაში ყოფნით საზღვრავდა. 2) აფხაზებს, ქართველებთან შედარებით. ბევრად უარესი საწყისი პოზიცია გააჩნდათ – რიცხოვნობა და ნაკლები იყვნენ, თავად აფხაზთაშიც ეთნიკურ უმცირესობას წარმოადგენდნენ და მათი სტატუსი სსრკ-ის შემადგენლობაშიც უფრო დაბალი იყო; ეს კი იმას ნიშნავდა, რომ თუკი ქართველებს შეეძლოთ – თუმცა, პრაქტიკულად უშედეგოდ თავიანთი მოთხოვნებისათვის „საერთაშორისო სამართლის ნორმები“ დაქდოთ არგუმენტად (იმ მოტივით, რომ მათი დამოუკიდებლობა რუსულ/საბჭოთა ოკუპაციის შედეგად იქნა გაუქმებული 1921 წ.), აფხაზებს მხოლოდ მოსკოვი და 1921-1931 წწ. ჰქონდათ ლეგალურ საყრდენად.

ზემოთქმულით მე სულაც არ მსურს გავიმეორო ის დამამცირებელი მოსაზრება, რასაც ბევრი ქართველი იზიარებდა რომ აფხაზი სეპარატისტები მხოლოდ და მხოლოდ თოჯინები არიან კრემლის ხელში და არაქართარი საკუთარი მიზანი არ გააჩნიათ. ფაქტი ისაა, რომ აფხაზებს საკუთარი მოთხოვნებისათვის იმ სახის მიცემა უწყევდათ, რაც მათთვის რუსეთის მხარდაჭერას უზრუნველყოფდა; შედეგად, აფხაზური პროექტის პოლიტიკური ნაწილი ვითარებისდა მიხედვით იცვლებოდა ხოლმე.

და მაინც, მასში მუდმივად იკვეთებოდა ორი მიზანი: 1) აფხაზური ეთნოსისათვის უსაფრთხოების გარანტიის მიღება (შაფხულებისა და უბიხების ბედის გაზიარების თავიდან ასაცილებლად); და 2) მაქსიმალური დამოუკიდებლობის დანარჩუნება მთავარი მტრის, ე. ი. საქართველოსაგან. ამ მიზნების მისაღწევად კი რამდენიმე გზა ისახებოდა: 1) საქართველოს ფარდი სტატუსი საბჭოთა კავშირის შემადგენლობაში (რაც ავტომატურად გულისხმობდა საქართველოსაგან აფხაზების გამოყოფას); 2) რუსეთის ფედერაციაში შესვლა იმავე სტატუსით, რაც მას საქართველოს ფარგლებში გააჩნდა (ავტონომიური რესპუბლიკა); 3) სრული დამოუკიდებლობა; 4) ფედერაციული/კონფედერაციული კავშირი საქართველოსთან – ორ, ურთიერთთანასწორ მხარეს შორის დადებული ხელშეკრულების საფუძველზე (რაც, ფაქტიურად, დამოუკიდებლობის ტოლი იქნებოდა, მაგრამ პრაქტიკაში ყველაზე ძნელი გასატარებელი). პირველი ვარიანტი უკვე კარგა ხანია გამოირიცხა, დანარჩენი სამის თაობაზე კი ჯერ კიდევ ბევრს მსჯელობენ თავად აფხაზთაში თუ სოხუმსა და თბილისს შორის მოლაპარაკებების დროს.

აფხაზთა „უფროს მამად“ თუ პოლიტიკურ მოკავშირედ, ლოგოკურია, რუსეთი ისახება. ეს ალიანსი წმინდად პრაგმატულია და საერთო ინტერესებსა დაფუძნებული: ორივენი მტრად ქართველ ნაციონალისტებს მიიჩნევენ და შესაბამისად, საკუთარ მოქმედებებს ერთმანეთს უთანხმებენ. ოღონდ, აქ ერთი მნიშვნელოვანი წინააღმდეგობა იჩენს თავს: რუსებს შეუძლიათ გამოიყენონ აფხაზები (ისევე როგორც ყველა, ვინც ოფიციალური თბილისის წინააღმდეგობია), მაშინ როცა აფხაზების არჩევანი ძლიერი მოკავშირის მხრივ მხოლოდ რუსეთით შემოიფარგლება. ეს კავშირი მთლად გულთაღიცი ვერაა,

რალა თქმა უნდა აფხაზებს არც მოპაჟირობის ამბავი დაეიწეებოდათ (რასაც ქართველებს ეკრაფრით დააბრალებენ) და არც უბისთა და შაფსულთა სვედრი. ასევე, არც ჩეჩნეთის გამოცდილება უღვივებს მათ განსაკუთრებულ სიყვარულს რუსეთისადმი. აფხაზებისთვის ისიც ნათელი გახდა, რომ რუსეთი უბრალოდ იყენებს მათ, და არც უსაფრთხოების რაიმე გარანტიას იძლევა. მათთვის უფრო რეალური საყრდენი სისხლით მონათესავე ჩრდილოკავკასიელები არიან, ვინც გვერდში ედგა მათ და უშუალო მონაწილეობას იღებდა 1992-93 წწ. ომში.

მაგრამ ეს ორი ალიანსი იმდენად შეუთავსებელია ერთმანეთთან, აფხაზები ზოგჯერ მეტად უხერხულ მდგომარეობაში ვარდებიან: „მთიელ ხალხთა კონფედერაციის“ სსდომებზე, როცა ყველანი რუსეთის ლანძღვაში იყვნენ, აფხაზებს იმის თქმა უწევდათ, რომ რუსეთი არც მოლად ისე ცუდად იქცევა და ზოგჯერ „კონსტრუქციული“ წინადადებებითაც კი გამოდის... ახლა, როცა ჩეჩნეთის რესპუბლიკა აქტიურად ეძებს ქართველებთან ურთიერთობის განახლების გზებს, მათ ოფიციალურ პირებსაც კი წამოსცდენიათ, რომ ჩეჩნეთის ჩარევა საქართველოსთან ომში „შეცდომა იყო“. ჩეჩნებისთვის უკვე ცხადი ხდება, რომ ვითარებისადმი პრაგმატული მიდგომა უნდა სძლეოდეს პანკაჟკასიური ეთნიკური სოლიდარობის სენტიმენტალურ ნატვრას. ეს კი იმას მოასწავებს, რომ სანამ ქართველებისა და აფხაზების დაპირისპირება გრძელდება, ამ უკანასკნელთ, რუსეთის გარდა, არავისი რეალური იმედი არ უნდა ჰქონდეთ.

აფხაზთა კულტურული ორიენტაციაც ასევე ორგვარია. ჩერქეზულ ტომებთან ნათესაობა აფხაზებს საშუალებას აძლევს საკუთარი კულტურული იდენტურობა კავკასიურ რეალობაში გაიზარდონ, მაგრამ საერაო კავკასიური კულტურის („კავკასიური სახლის“) იდეის გარკვეული პოპულარობა კონცეპტუალურად მისი თანამედროვე სამყაროში ჩასმის დიდ კერაფერ საშუალებას იძლევა. ეს, ასე ვთქვათ, „კავკასიურობა“ იმთავითვე სტუმარ-მასპინძლობის სპეციფიკური ტრადიციების, უძველესი ადამ-წესებისა და იარაღის მიმართ მასობრივ დამოკიდებულებას გულისხმობს, რასაც ვეჭვობ რომ მოდერნიზაციის პირობებში უცვლელად დანარჩენების შანსი ჰქონდეს. ჩეჩნები სულ უფრო და უფრო მეტად იხრებიან ისლამისაკენ, ეს კი არც იმდენად მისაბაძია აფხაზებისთვის: მათ შორის ქრისტიანებიც არიან და მაჰმადიანებიც, მაგრამ უმრავლესობა ან საერთოდ ათეისტია, ან არცთუ იმდენად რელიგიური (სხვათა შორის, ისევე როგორც ქარველები). ამას წინათ სოხუმის გაზეთში დაიბეჭდა ცნობა, რომ პირველ აფხაზურ კერძო სასწავლებლის პროგრამაში შევა ქრისტიანული ეთიკის კურსი²¹ რაც ასევე ძნელად თუ მიესადაგება მქობილ ხალხთა ისლამურ ორიენტაციას.

თავად აფხაზეთი მეტად რუსიფიკირებული იყო საბჭოთა პერიოდში. მრავალენოვანი მოსახლეობისათვის სწორედ რუსული გახდა *lingua franca* და

²¹ იხ. რესპუბლიკა აფხაზია, 15-17 იანვარი, 1997, გვ. 3.

რუსული ენის გაგლენა იმითაც იყო განპირობებული, რომ აფხაზეთი ყოფილი საბჭოთა კავშირის ერთ-ერთ უპოპულარულეს კურორტულ მხარედ იქცა. აფხაზეთი ელიტა, ფაქტიურად, მილიანად რუსიფიციკრებულია და ბოლო დროის გარკვეული განაწეუნების მიუხედავად, კულტურულად ბევრად უფროა რუსეთზე ორიენტირებული, ვიდრე მთელი ჩრდილო კავკასია (თუნდაც იგივე ჩქნები ავიდოთ).

აფხაზეთის დამოკიდებულება სხვადასხვა პოლიტიკური მოდელისა თუ იდეოლოგიის მიმართ ასევე კონკრეტულ პოლიტიკურ სიტუაციაზეა დამოკიდებული. საბჭოთა კავშირის არსებობის ბოლო წლებში აფხაზები იმ ძალების მხარეს იჭერდნენ, ვინც საბჭოეთის შენარჩუნებას ცდილობდა. 1992 წლის აგვისტოს, როცა ქართული ჯარი შევიდა სოხუმში, იქ არა მარტო აფხაზეთის სეპარატიული სახელმწიფოს სიმბოლოები ჩამოსხნეს, არამედ უცილობლად ჩველა ცენტრალურ მოედანზე მდგარი ლენინის ძეგლებიც მოანგრის. შემდგომში აფხაზები ასევე ცდილობდნენ რუს ნეოკომუნისტებთან და ნაციონალისტებთან დაეჭირათ საქმე. მართალია, ეს სელაც არ ნიშნავს, თითქმის აფხაზებს ქართველების საწინააღმდეგოდ პრინციპულად ანტიდემოკრატიული მიზნები ჰქონდეთ. უბრალოდ, ისე მოხდა რომ რუსეთის ანტიდემოკრატიული ძალები ასევე ანტიქართულად (და, შესაბამისად, პროაფხაზეთურად) არიან განწყობილნი, ვიდრე დემოკრატები. ფაქტიურად, დემოკრატიული თვალთახედვის მქონე ბევრი რუსი აფხაზების მიმართ ამჟღავნებს სიმპათიას, მაგრამ როგორც პოლიტიკური ძალა, რუსი დემოკრატები (ან, თუ გნებავთ, ე.წ. „დემოკრატები“) მაინც შეტად იჩენენ პატივისცემას საქართველოს დამოუკიდებლობისა და ტერიტორიული მთლიანობის მიმართ, ვიდრე მათი ოპონენტები.

თუ აფხაზეთი ნაციონალიზმი ისეთი ამბიციური არაა, როგორც ქართული (ანუ, ნაკლებად მიიღტვის სრული დამოუკიდებლობისაკენ), ამჟვე დროს, მაინც უფრო შეკრულია და მზანმიმართული, ვინაიდან ეს ეონოსი ფიზიკური განადგურების წინაშე დგას (ან, ყოველ შემთხვევაში, დარწმუნებულია რომ დგას). ბოლო ათწლეულში ქართველები ომობდნენ აფხაზებთან, ოსებთან და ერთმანეთშიც მოუწიათ შეხლა, მაშინ როცა აფხაზებმა, „საერთო მტრის“ დასახევის წყალობით, თავიდან აიცილეს ყოველგვარი პოლიტიკური უთანხმოებანი. ასევე, ქართველებმა ნების სისუსტე გამოიჩინეს და აფხაზეთში ომის მიწერულს, ლამის დამოუკიდებლობაზე ეთქვათ უარი რუსეთისაგან დახმარების სანაცვლოდ; აფხაზები კი, ჯერ-ჯერობით მაინც, მტკიცედ მიიწევენ დასახული მიზნისაკენ.

კონფლიქტის განვითარების შესაძლო ვარიანტები

ასე გამოწვლილეთ იმიტომ განვიხილავ ორივე მხარის განსხვავებულ თვალსაზრისს აფხაზეთის დამოუკიდებლობის საკითხზე, რომ მინდა ორ რა-

მეს გაეცემა ხაზი: პირველი – ამ ორ ხალხს შორის შესლა უცვილობელი იყო, რაკილა მათი ელიტა (პოლიტიკურიცა და კულტურულიც) უკვე 1988 წლიდან დაუფარავად აცხადებდა საკუთარ მოსაზრებებს; დამოუკიდებლობის სწორედ ეს ორი, ურთიერთსაწინააღმდეგო ხედვა იძლეოდა სერიოზული კონფლიქტის საბაბს; და მეორე – ამ კონფლიქტში სისხლისღვრის თავიდან აცილება საკლებით შესაძლებელი იყო.

თავად კონფლიქტი, როგორც ვთქვით, უცვილობელი იყო იმდენად, რამდენადაც ორივე მხარეს პრინციპულად განსხვავებული პასუხი ჰქონდა ძირეულ საკითხზე: „რა არის აფხაზეთი?“ ქართველისათვის პასუხი ცალსახაა „აფხაზეთი ეს იგივე საქართველოა“. ეს ლოზუნგი იმას გულისხმობს, რომ აფხაზეთი საქართველოს განუყოფელი ნაწილია, ისევე როგორც კახეთი, იმერეთი და ა. შ. მეორე მხრივ, აფხაზეთისათვის ასევე ეჭვიმუტანელია ასეთი პასუხის მცდარობა. „აფხაზეთი – ეს აფხაზეთია“ – ასე დაასათაურა აფხაზეთის პარლამენტის (უფრო სწორად კი მისი სეპარატისტთა ფრაქციის) სპიკერის მოადგილემ, სტანისლავ ლაკობამ დასავლეთში დაბეჭდილი თავისი სტატია.²² მაგრამ ეს არაა ერთადერთი პასუხი, როგორც აფხაზთა ეროვნული მოძრაობის მეტად გავლენიანი წარმომადგენლის, ზურაბ აჩბას მიერ რუსულ პრესაში გამოქვეყნებული სტატიიდან ჩანს. აქ სათაურიცა და შესაბამისად, პასუხიც უკვე სულ სხვანაირად ჟღერს: „აფხაზეთი – ეს იგივე რუსეთია“. მართალია, წერილი ომის დროს დაისტამბა, ამკარად რუსების გულის მოსაგებად იყო გამიზნული და იქნებ სულაც არ გამოხატავდა აფხაზების ჭკუშიაღრმე განწყობას, ოღონდ საეჭრადღებოა, რომ თვალსაწინო აფხაზ ნაციონალისტს შეეძლო ამგვარი რამ წერილობით განეცხადებინა. ასეა თუ ისე, აფხაზთა პასუხის ცალმხრივობა უეჭველია: „აფხაზეთი არაა საქართველო“.

ეს უკვე ძირეული კონფლიქტი იყო, და თუმცა კი შეიძლება საკუთარი ფანტაზია მოიმარჯვო კაცმა და ათასნაირად იყარაუდო, როგორი იქნებოდა საქართველოსა და საერთოდ კავკასიის ისტორია რუსეთის გარეშე, თავად პრობლემა არ შეიძლება აიხსნას მხოლოდ სუკ-ის სრიყებითა თუ ქართულ/აფხაზური „ეთნოკრატიების“ ჯახით. აქ მთავარი იყო ქართველთა და აფხაზთა გადამწყვეტი უმრავლესობის სრულიად განსხვავებული, ურთიერთსაწინააღმდეგო თვალსაზრისი აფხაზეთის სტატუსის თაობაზე. აი ესაა სწორედ ის საკითხი, რაზეც ძალზე ძნელია კომპრომისის გამონახვა და მანვე უბიძგა რადიკალურად განწყობილთ, იმთავითვე განეცხადებინათ, თითქოს მხოლოდ და მხოლოდ ძალის (სულ ერთია ვისი) გამოყენებით შეიძლებოდა პრობლემის გადაწყვეტა და არავითარ შემთხვევაში რაიმე საერთო შეთანხმებითა თუ ორმხრივი დამობეებით.

და მაინც, მიმაჩნია, რომ თუ ამ ორი ეროვნული პროექტის ჩემეული ინტერპრეტაცია მარებულია, ჯერ კიდევ შეიძლებოდა კომპრომისის გამოძებნა. აფხაზები უპირველეს მტრად ქართველებს სახავდნენ, მაგრამ სრული

²² *Central Asian Survey*, vol. 14, No. 1, 1995, pp. 97-105.

დამოუკიდებლობა არ მოუთხოვიათ: ძირითად საფრთხედ მათ აფხაზური ეთნოსის, როგორც ცალკეული ერთეულის, გაქრობა მიაჩნია. სწორედ ეს შეიძლებოდა საყრდენ წერტილად აეღოთ ქართველებს. ქართული ელიტის უმეტესობა აფხაზების „ავტოქთონურ“ სტატუსს აღიარებდა მათსავე ტერიტორიაზე (*ძირძეულობის* სტატუსის მართლაც რომ განსაკუთრებული ადგილი უკავია აქაურ პოლიტიკურ აზროვნებაში – რაც არ უნდა არაალიბერალურ და „არაკონსტრუქტივისტულ“ გაგებად ეჩვენოს ყველა უცხო, კავკასიაში დიდი მნიშვნელობა ენიჭება თუ დასაბამიდან ვინ სახლობდა და სად, თუნდაც სხვა ეთნიკური ჯგუფი იქ სამი, ოთხი ან მეტი საუკუნის წინათაც ყოფილიყო „ჩამოსიქცილი“). საყოველთაო აზრით კი აფხაზები ერთადერთი ეთნოსია საქართველოში (თავად ქართველების გარდა), ვისაც სხვა სამშობლო არ გააჩნია; შესაბამისად, მათ მიერ გარკვეული ტერიტორიულ-პოლიტიკური სტატუსის მოთხოვნა, რაც ეთნიკური იდენტურობის შენარჩუნებას უზრუნველყოფდა, საკვებით კანონიერად მიიჩნევა. როგორც უკვე აღვნიშნე, 1991 წ. მიღებული დამოუკიდებელი საქართველოს კონსტიტუცია სწორედ ასეთ სტატუსს ითვალისწინებდა, და 1992-93 წწ. საქართველოს პარლამენტმა მიიღო კანონი, რომელიც აფხაზურ ენას მეორე სახელმწიფო ენად სახადა რესპუბლიკაში. ასევე, ეს კანონი მოქალაქეობის მიღების მსურველ იმიგრანტებს საშუალებას აძლევდა ამ ორიდან ერთი აერჩიათ სასწავლად.

კაცმა რომ თქვას, ეს უკვე ეწინააღმდეგება „წმინდად“ ეროვნული სახელმწიფოს იდეას თუ აფხაზები ცალკე ერია, რატომღა არ უნდა ჰქონდეთ საკუთარი სახელმწიფო? და თუ აფხაზები საქართველოს ნაწილია, აფხაზები რატომღა არ ქართველობენ? ამაზე ქართველებს, ჩვეულებრივ, ის პასუხი აქვთ, რომ ზემოთქმულ საერთო პოლიტიკური და კულტურული ერთობის ტრადიციას იხსენებენ და იმ ისტორიულ ფაქტსაც იმეორებენ, ქართველები მუდამ აფხაზების გვერდიგვერდ რომ ცხოვრობდნენ ამ მხარეში.

თქმა არ უნდა, რადიკალური ანტი-აფხაზური მოწოდებებიც გაისმოდა ხოლმე – ვთქვათ, აფხაზური ავტონომიის საერთოდ გაუქმების თაობაზე – მაგრამ არასოდეს, თვით ომის დროსაც კი, ამგვარი რამ ოფიციალურ დონეზე არ ასახულა.²³ ამგვარი შეუსაბამობისა და უფრო მეტად, რადიკალურ მოთხოვნათა გასამართლებლად, კიდევ ერთი, ამჯერად ისტორიკოს პავლე ინგოროყვას შრომებზე დაფუძნებული თეორია იქნა მომარჯვებული, რომ-

²³ „ქართულ საზოგადოებრიობასა და ხელისუფლებას არასოდეს კითხვის ქვეშ არ დაუქაშეს აფხაზების სტატუსის საკითხი. ამას მე ყველას გასაგონად ვამბობ – აფხაზების, მთელი მსოფლიოს გასაგონად: ფართო ავტონომია გარანტირებული იქნება, გარანტირებული იქნება ყველა აფხაზი მოქალაქის უფლებები“. (ე. შევარდნაძის სიტყვა თაუდაციის საბჭოსა და აფხაზეთის მინისტრთა საბჭოს გაერთიანებულ სესიომაზე, 1993წ. 6 ივლისი; საქართველოს რესპუბლიკა, 8 ივლისი, 1993). საწინააღმდეგო არგუმენტად ვინემ შეიძლება თქვას, რომ ქართულ საზოგადოებრიობაში აქ-იწ ნამდვილად წამოვირღია აფხაზეთის ავტონომიის საკითხის გარკვეული დავა და ზოგიერთ ოფიციალურ პირსაც (თაუდაციის მინისტრი, თერგვზ კიტოვანი, გაიხისენოთ) პირად ინტერვიუში საწინააღმდეგო აზრით გამოუთქვამს, მაგრამ ძირისძირში, შევარდნაძის განცხადება (და ასეთი მრავალად იყო) საკვებით შეესაბამება სინაღდელს.

ლის მიხედვითაც „ჭეშმარიტი“, ანუ ისტორიულად აფხაზების სახელის მატარებელი ეთნოსი ქართული მოდგმისა იყო; მხოლოდ შემდგომ, XVII-XVIII სუკუნეებში ჩრდილო კავკასიიდან ჩამოსახლებულმა ადიღური ტომის ხალხმა (აფსუებმა) „ნამდვილი“ აფხაზების ასიმილირება მოახდინეს და მათი სახელდებაც მიითვისეს.

მართალია, ქართველ ისტორიკოსთა უმრავლესობა ამ მოსაზრებას მაინც ადამიანც არ ეთანხმება, მაგრამ ეროვნული მოძრაობის რადიკალურად განწყობილ ლიდერებს (აკაკი ბაქრაძე, ზვიად გამსახურდია და სხვ.) ის, შეიძლება ითქვას, ფარზე ჰქონდათ ატანილი. საქმე ისაა, რომ ასეთი თეორია ნათლად და გასაგებად ამარტივებდა ყველაფერს. ზვიად გამსახურდიას ბევრ განუცხადებია მიტინგებზე, რომ აფხაზთა მოთხოვნა საესკით კანონიერია, მხოლოდ მიწა-წყალს ითხოვენ უსამართლოდ – დაბრუნდნენ ჩრდილო კავკასიაში და იქ უკვე მხარშიც ამოუვადგებიან. ასე და ამგვარად, აფხაზთა მიერ ავტონომიის მოთხოვნა ლეგიტიმურობას მოკლებულად გამოცხადდა. ეს არგუმენტი მრავალჯერ და დაბეჯითებით გაუმეორებიათ, და ხშირად აფხაზთა მიერ პროპაგანდირებულია როგორც ქართველთა ერთადერთი და საყოველთაოდ გაზიარებული თვალსაზრისი. სინამდვილეში, თვით ულტრანაციონალისტებსაც კი არ აღიქვამდნენ ამას მთლად სერიოზულად, თუმცა, ზოგიერთის მტკიცებით, ამის თქმა ხანდახან საჭირო იყო თავად აფხაზ რადიკალ-სეპარატისტთა გამონათქვამებისათვის დასაპირისპირებლად. ხშირად ზვიად გამსახურდიაც აფხაზთა ისტორიის თაობაზე საკუთარ შეხედულებებს პოლიტიკური კონიუნქტურის მიხედვით არედაქტირებდა.

თქმა არ უნდა, ძლიერმა ანტიქართულმა განწყობილებამ განსაკუთრებული როლი ითამაშა კონფლიქტის გაღვივებაში; მაგრამ რაკი ეს გრძნობა ძირითადად საბჭოთა პერიოდის (ან უშუალოდ ამ პერიოდისწინა) მოვლენებით იყო განპირობებული, ჯერ კიდევ რჩებოდა შანსი (თუნდაც მცირედი) აფხაზების დასარწმუნებლად, რომ სტალინსა თუ ბერიას ქართული ხალხის ნებასთან არაფერი ჰქონდა საერთო. აქვე ითქვას, აფხაზების მხრივ ანტი-ქართული გამოსდომები სულაც არ ირიცხებოდა შესაბამის ანტიაფხაზურ გამოვლინებად ქართველებს შორის მათთვის რუსეთი რჩებოდა ნომერ პირველ მტრად, და არა აფხაზები. ამიტომაც ქართველები საფრთხეს იზრებდნენ არა თავად აფხაზების მხრიდან, არამედ შიშობდნენ, რომ აფხაზურ კარტს რუსეთი გაითამაშებდა საქართველოს წინააღმდეგ. სულ რაღაც 100 000 ეთნიკურ აფხაზს არ შეეძლო (ან, ყოველ შემთხვევაში, ქართველები ფიქრობდნენ ასე) სერიოზული საფრთხე შეექმნა ერთიანი საქართველოსთვის; შესაბამისად, აფხაზური ეთნოსისათვის გარკვეული უფლებებისა და განსაკუთრებული სტატუსის შეთავაზება პრორუსულ ტენდენციებზე ხელის აძების საინცვლოდ – საესკით მისაღები იქნებოდა ქართველი საზოგადოებრიობისათვის. შესაძლოა პრობლემის ასეთ გადაწყვეტას უკმაყოფილება გამოიწვია იმ ეთნიკურ ქართველებში, აფხაზთაში რომ სახლობდნენ, მაგრამ თბილისის მტკიცე და თანმიმდევრული პოლიტიკის შემთხვევაში, ამასაც მოეწეებოდა.

აფხაზეთის განსაკუთრებლ სტატუსსა და უფლებებზე ქართველთა თანხმობას ასევე განაპირობებდა ის ვითარება, რომ აფხაზეთს ავტონომია საბჭოთა პერიოდში, პრაქტიკულად, მის „აბხაზიზაციას“ კი არა, რუსიფიკაციას გულისხმობდა. აფხაზურ და ქართულ ენებს შორის არაერთი კონკურენცია არ ყოფილა სინამდვილეში, ჭიდილი რუსულსა და ქართულს შორის მიდიოდა. აფხაზეთში, საქართველოს სხვა კუთხეებისაგან განსხვავებით, ლინგვა ფრანკას როლს რუსული ასრულებდა. 70-იან წლებში აფხაზთა მოთხოვნით სოხუმში უნივერსიტეტი გაიხსნა განცალკევებული აფხაზური და ქართული განყოფილებით. ოღონდ ეგაა, აფხაზური განყოფილება სინამდვილეში რუსულენოვანი იყო (რამდენიმე ჰუმანიტარული დარგის გამოკლებით) მაშინ როცა ქართულ მხარეზე სწავლება მხოლოდ ქართულად მიმდინარეობდა. დაწყებით და საშუალო სკოლებშიც აფხაზური ასევე მწირად გამოიყენებოდა.

ასე რომ, რამდენადაც ქართველები პრობლემას მხოლოდ რუსეთთან ურთიერთობის ჭრილში განიხილავდნენ, იგივე „აფხაზეთის აფხაზეთიზაცია“ სწორედ რუსეთის კულტურული გავლენის შემცირებას მოასწავებდა და ამიტომაც საცხებით მისაღები უნდა ყოფილიყო ზომიერი ნაციონალისტებისთვის. რიგი პროექტები მართლაც ითვალისწინებდა აფხაზების „გააფხაზებას“, თუნდაც სახელმძღვანელოების თარგმნისა და გამოცემის მეშვეობით. რადიკალურად ანტიქართულად განწყობილი აფხაზებისათვის ეს მორიგ ხრიკად მოჩანდა მათი რუსი მოკავშირეებისაგან ჩამოსაცილებლად. გარკვეული საბაბი ამისათვის მართლაც არსებობდა, მაგრამ, მეორე მხრივ, სინამდვილეში რას წარმოადგენდა აფხაზური ეროვნული პროექტი? რა თქმა უნდა, მათ ევრაეინ დაუშლიდა რუსიფიკაცია აერჩიათ საკუთარ მიზნად, ოღონდ ამ შემთხვევაში „უბიხური სცენარის“ განმეორების შიშის თაობაზე მოთქმა-გოდება ყოველგვარ ზნის კარგავდა.

მოკლედ რომ ვთქვათ, ქართველებს მანევრირების არცთუ ისე მცირე არე ჰქონდათ აფხაზების კომპრომისზე დასაყოლიებლად. თავად აფხაზებისათვის დათმობაზე წასვლა ცოტა ძნელი კი იქნებოდა, „ქართულ იმპერიალიზმზე“ ფესვგადგმული პროპაგანდის გამო, და წარმატების შემთხვევაშიც, გარკვეული დაძაბულობა კიდევ კარგა ხანს იქნებოდა საგრძნობი; თუმცა, აფხაზებს რამდენადაც არ უნდა ჩაეხვიათ გულში მათს ტერიტორიაზე ქართველთა რიცხოვრები უმეტესობის ფაქტი, ეს მაინც ფაქტად დარჩებოდა და მათაც მოუწევდათ რეალობისათვის გაესწორებინათ თვალი. ყველაფერს რომ თავი დავანებოთ, ცხადი იყო აფხაზთა ეთნიკური იდენტურობის შესანარჩუნებლად რუსეთის იმედზე ყოფნის უპერსპექტივობაც. რაც შეეხება ისეთ უთანხმოებებს, როგორც, ვთქვათ, სახელმწიფო სიმბოლიკისა თუ განსაზღვრების თაობაზე – აფხაზები ამრეზით აღიქვამდნენ „ავტონომიის“ ცნებას, მაშინ როცა ქართველებისათვის სრულიად გაუგებარი იყო, როგორ შევიდოდა ერთი „დამოუკიდებელი რესპუბლიკა“ მეორის შემადგენლობაში. გამოზომილი პოლიტიკური ზემოქმედების შედეგად ამ შემთხვევაშიც შეიძლებოდა გამოძენილიყო „ღირ-

სეული კომპრომისი“ ორ ეროვნულ პროექტს შორის. ვიმეორებ, ეს არც ად-
ვილი იქნებოდა და არც საბოლოო „მოდელზე“ შეთანხმებას დასჭირდებოდა
მცირედი დრო. მაგრამ თავად მოლაპარაკებების პროცესში მიღწეული თუნ-
დაც მცირედიც კი მიათითებდა კომპრომისის შესაძლებლობასა და სიკეთეზე.

რა თქმა უნდა, ამ სცენარს ერთი დიდი და პრობლემატური „მაგრამ“
ახლავს თან მოწინააღმდეგე მხარეებს დიდი მოთმინება, რაციონალური
აზროვნება და ერთმანეთის გაგების უნარი უნდა გამოეჩინათ. მეტიც, იმ „მე-
სამე ძალას“ (ჯერ საბჭოთა ცენტრი და შემდეგ რუსეთი) ხელი უნდა აეღო
კონფლიქტის საკუთარი (ნამდვილი თუ მოგონილი) ინტერესებისა და მიხედ-
ვით წარმართვაზე. სამწუხაროდ, არც ერთი ამ წინაპირობათაგანი რეალუ-
რად არ არსებობდა. კაცმა რომ თქვას, გასაკვირიც იქნებოდა, არარსებულს
პოლიტიკური სიფრცვიდან გამოსულ პიროვნებებს უცბად ყველაფერი ამის უნა-
რი რომ აღმოენოდათ.

რატომ მაინცდამაინც ომი?

ბოლოს და ბოლოს, ყველა ამ ფაქტორს იმიტომ გამოვეყოფ, რომ მთავარ
საკითხს მივაღწე: კონფლიქტის მიზეზად ნაციონალიზმის ამოფრქვევა ანუ
სახელმწიფოებრიობის ერთადერთ შესაძლებელ მოდელად ეროვნული სახელ-
მწიფოს დასახვა იქცა. ოღონდ მერე თავად კონფლიქტი რატომ გადაიზარდა
ფართომასშტაბიან შეიარაღებულ შეტაკებაში – ეს უკვე სხვა ამბავია და
საკუთრივ ახსნას საჭიროებს.

ამ შემთხვევაში გარემო ფაქტორები ორ კატეგორიად შეიძლება დაიყოს:
პირველი შეგვიძლია ზოგადად დავასახიათოთ როგორც „პოლიტიკური უმ-
წიფრობა“ ან „პოლიტიკური აღდგომა უქონლობა“; მეორე როგორც „საქ-
ციფიკური გარემოებანი“. მე შევეცდები ჩამოვთვალო პირველ კატეგორიაში
შემავალი ფაქტორები, თუმცა კი თავს ვერ დავდებ, რომ სია უცულობლად
სრული იქნება:

1. არა დემოკრატიულის, არამედ ეთნო-ისტორიოგრაფიული ლეგიტიმურო-
ბის არჩევანი. ორივე მხარეს ალაღად სწამდა საკუთარ მოთხოვნათა სა-
მართლიანობის, რასაც საფუძვლად ისტორიის საკუთარსავე გააზრებას
უდებდნენ (იხ. ზემოთ). რამდენადაც ეთნო-დემოგრაფიული ცვლილებები
„არაკანონიერი“ ანექსიისა თუ „იმპერიული შეთქმულების“ შედეგი იყო,
ამა თუ იმ მიწა-წყალზე რეალურად მოსახლე ადამიანების სასიცოცხლო
ინტერესები უკვე შეიძლებოდა არაად ჩაეგდოთ. ასეთი იყო ქართველთა
დამოკიდებულება ოსების მიმართ, რომლებიც საბჭოთა რეჟიმის პირო-
ბებში სამხრეთ-ოსეთის ავტონომიურ ოლქსა და განსაკუთრებით მის ად-
მინისტრაციულ ცენტრ ცხინვალში ეთნიკურ უმრავლესობად იქცნენ. ასევე
უკურებდნენ აფხაზები აფხაზეთში მოსახლე ქართველებს. თავად აფხაზე-

რი საკითხი საქართველოში პოლიტიკურ პრობლემად 1989 წლის ოქტომბერვალში იქცა, როცა ეთნიკურ აფხაზთა წარმომადგენლები სოფელ ლინსში შეიკრიბნენ და „ლინსის წერილით“ ცნობილ მანიფესტში საქართველოსაგან გამოყოფა და მაშინდელ რუსეთის საბჭოთა სოციალისტური ფედერაციული რესპუბლიკის შემადგენლობაში შესვლის მოთხოვნა განაცხადეს. იგულისხმებოდა, რომ ეთნიკურ აფხაზთა მოსახლეობის სურვილი იგივე მთელი მოსახლეობის სურვილს უტოლდებოდა, ვინაიდან - თანადროული ეთნო-დემოგრაფიული ეთარების მიუხედავად ეთნიკურ აფხაზთა ისტორიული უფლებები, რაღა თქმა უნდა, უფრო მაღლა უნდა დამდგარიყო საერთო მოსახლეობის ნება-სურვილზე, რადგან, ბოლოს და ბოლოს, ამ მიწა-წყალს ხომ „აფხაზეთი“ ერქვა. შემდგომში აფხაზთა ლიდერები მათი მოძრაობის მრავალეთნიკურობას უსკამდნენ ხაზს, მაგრამ სინამდვილეში ამ მულტიეთნიციზმის დეკლარირება მხოლოდ და მხოლოდ „ყველანი ქართველების წინააღმდეგ“ ალიანსის შესაქმნელად იყო გამიზნული.

უიკველია, ქართველი ნაციონალისტებიც, განსაკუთრებით გამოსაურდრას დროს, ნაკლებად უგდებდნენ ყურს უმცირესობათა მოთხოვნებს. ზოგი იმასაც ამბობს, „საქართველო ქართველებისათვის“ სწორედაც მისი ლოზუნგი იყო, რაც ვიქვობ, სინამდვილეს შეეფერებოდა. მე პირადად არც ერთ მის მიტინგზე ამგვარი არაფერი მხმენია და არც ვინმეს შევხვედრივარ, ზუსტ წყაროს რომ მისახელებდეს; მაგრამ თავად საკითხისადმი დამოკიდებულება შესაძლოა სწორედ ასეთი ყოფილიყო მეტიც, იმდროინდელი ქართული პრესის ფურცლებზე, არცთუ იშვიათად, მართლა რასისტული გამონათქვამებიც მოიძებნებოდა. ამგვარად, განსხვავება ქართულ და აფხაზურ ეთნიკურ ნაციონალიზმს შორის მხოლოდ ის გახლდათ, რომ ქართველებს მაინც შეეძლოთ უმრავლესობის ხელისუფლების ლეგიტიმურობას ამოფარებოდნენ, რაც აფხაზებისათვის შეუძლებელი იყო. შედეგად, ქართველ ნაციონალისტებს აღარ სჭირდებოდათ მხოლოდლა ეთნიკურ არგუმენტებს დაყრდნობოდნენ.

ეროვნული მოძრაობის რადიკალ-კონფრონტაციული ხასიათი. ქართული ეროვნული მოძრაობა გარეგნულად ალბათ ყველაზე რევოლუციური იყო ყოფილ საბჭოთა კავშირში, თუმცა მისი რადიკალური განწყობა უპირატესესად იმპერიალ „ცენტრზე“ იყო მომართული და არა ეთნიკურ უმცირესობებზე. ის უცდილობდა გულისხმობდა „ოკუპაციურ ძალებთან“ ეშოველგვარი, თუნდაც სიმბოლური თანამშრომლობის უარყოფას მათ შორის „საბჭოთა“ არწევნებში უარის თქმასაც. „კომპრომისი“, „დათმობა“, „რეალობისათვის ანგარიშის გაწევა“ - ყოველივე ეს უკადრისად და, უკეთეს შემთხვევაში, „სიმხდალედ“, ხოლო უარესში „დალატად“ იწოდებოდა. როცა ზოგიერთს ეროვნული მოძრაობის ლიდერთაგან სურდა მოჯანყე უმცირესობებთან რაიმე შეთანხმების მიღწევა, მისთვის მეტად

საძნელო ხდებოდა თუნდაც საკუთარი მხარდამჭერებისათვის აეხსნა ამა თუ იმ კომპრომისის აუცილებლობა და ასევე, რადიკალიზმის საყმაწვილო სენზე არც აფხაზები აღმოჩნდნენ აცრილნი.

3. ერთადერთი მტრის ხატის შექმნა ყველაფრის მასზე გადასაბრალებლად. მასობრივი ნაციონალიზმისათვის, განსაკუთრებით მის პეროიკულ-რევოლუციურ ეტაპზე, გარე სამყაროს ხედვა უკიდურესად გამარტივებულია: „მტრები გვყავს!“ ქართველებისათვის აფხაზური საკითხი არ აღიქმებოდა თავისთავად, იგი მთავარი პრობლემის – „იმპერია საქართველოს წინააღმდეგ“ შემადგენელი ნაწილი იყო. როცა აფხაზები მოითხოვდნენ რაღაცას ქართველთათვის მიუღებელს, ე.ი. ეს „მოსკოვის ხელი“ ათამაშებდა მათ თავის ნებაზე; ხოლო რაკი აფხაზები მართლაც ცდილობდნენ რუსეთთან კავშირის განმტკიცებას, ამგვარი ახსნაც მეტ დამაჯერებლობას იძენდა. ასეთ შემთხვევაში, იმავე რუსეთის მიერ წაქეზების ბრალდებების მაგივრად, ქართული მხარისათვის ბევრად უფრო ხელსაყრელი იქნებოდა აფხაზების გადმობირება წინადადებითა ბევრად უკეთესი პაკეტის შეთავაზებით, მაგრამ პოლიტიკური მანევრირება სულაც არ გახლდათ ხელოვნების ის დარგი, რომელშიაც ქართველ რადიკალებს სურდათ დაოსტატებულყვნენ ან თუნდაც ესწავლათ რამე. ასევე, აფხაზთა უმრავლესობაც თითქმის მთლად დაებრძალებინა „ქართული იმპერიალიზმის“ თუ „ქართული ფაშიზმის“ იარაღიებს.

4. პასუხისმგებლობის საკუთარ თავზე აღების უუნარობა და შესაძლევად მხარის იმედად ყოფნა. რადიკალ-ნაციონალისტური იდეოლოგიების მიერ პრობლემათა ასეთი გამარტივებული ხედვა არა მარტო მასივი ჩაკირული აზროვნების შედეგია, არამედ მათი უუნარობისაც, არსებული რეალური პრობლემების გადაჭრა იკისრონ. აფხაზური პრობლემის ახსნა მხოლოდ რუსეთის ავი ზრახვებითა და აფხაზი ნაციონალისტების რუსეთის თოჯინებად მონათვლა სწორედ ერთ-ერთი გზა იყო რეალობაზე თვალის დასახეჭად; ასეთი მიდგომა კი უკვე თავად პრობლემის გადაჭრას ხდიდა სათუოდ. შემდგომ, უკვე ომის ბოლოს, როცა საქართველოს ახალი პოლიტიკური კურსი აფხაზეთის საკითხის რუსეთთან თანამშრომლობის გზით გადაწყვეტაზე მოიმართა, აქ უკვე გარკვეულმა პოლიტიკურმა პრაგმატიზმმა იჩინა თავი (ბოლოს და ბოლოს, მაინც საჭიროდ ცნეს რუსეთთან რაღაც კომპრომისის მიღწევის საჭიროება), მაგრამ თავი პრობლემისადმი გვერდის ავლის ძველებური მიდგომა არ შეცვლილა. რუსეთთან „თანამშრომლობის“ იდეა, ფაქტიურად, შემდეგში მდგომარეობდა: ქართული პოლიტელიტა თანახმა იყო სუვერენულობის ზოგიერთ მნიშვნელოვან შემადგენელზე ეთქვა უარი, ოღონდ რუსეთის მისთვის აფხაზეთის პრობლემა გადაეჭრა. ქართველებს მაინცა და მაინც თავი არც იმაზე უტეხიათ, როგორ და რა გზით მოხდებოდა ეს; უბრალოდ, დაასლოებით ასე ფიქრობდნენ ძალდი კინც მოკლა, ლე-

შიც იმან გაათრიოს – ანუ, რაკი რუსეთია აქ შეხლის მომწყობი, გამოსავალსაც თავად იპოვისო.

ჩვენგან განსხვავებით, აფხაზებს საშუალება არ ჰქონდათ საკუთარი პრობლემა სხვისთვის გადაებარებინათ; ოღონდ არც ის შეეძლოთ, მხოლოდ საკუთარ თავს დანდობოდნენ. ომისწინა პერიოდში აფხაზთა თავკაცების ბევრი ნაბიჯი პირდაპირი გამოწვევა იყო ქართველების მიმართ და ძნელი წარმოსადგენია, მათ ეს რუსეთის აღთქმული დასმარების გარეშე გაეკეთებინათ.²⁴ ახლა კი შეიძლება ითქვას, რომ გაუმართლათ, მაგრამ დასაწყისში ამის არავითარი გარანტია არ იყო, როცა აფხაზთა ერის თვით ფიზიკური არსებობის საკითხი შეაგდეს სასწორზე.

5. საერთო „ანტიპოლიტიკური“ განწყობა და პოლიტიკური რწმენის უქონლობა. ეს იქნებ გადამწყვეტი არგუმენტიც იყოს, ოღონდ მისი მოკლედ ჩამოყალიბება ცოტა საძნელოა. პოლიტიკური დამოუკიდებლობის სურვილისა და ამისათვის თავდადების მიუხედავად, ქართველები ასევე ღრმად სკეპტიკურად იყვნენ განწყობილნი საკუთარი ხელისუფლების მიმართ. მართალია, ამგვარ ანტიპოლიტიკურ დამოკიდებულებას არა მხოლოდ კავკასიის რეგიონში ვხვდებით, და რამდენადაა ეს დღევანდელი *Zeitgeist* და რამდენად – კომუნისტური ტოტალიტარიზმის დანატოვარი, ამის განსჯას ახლა არ შეუდგება; ცხადია მხოლოდ, რომ საქართველოს უახლესი ისტორია მეტისმეტად მდიდარ მასალას იძლევა საილუსტრაციოდ. ვთქვათ, სამხედრო სფეროში ეს დამოკიდებულება კარგად გამოიხატა რეგულარული არმიის შექმნის უუნარობით; შედეგად – ომის ბედი და სახელმწიფოს მომავალი ხელისუფლებისაგან ფაქტიურად უკონტროლებად მოხალისეთა ცალკეული ჯგუფების შემართებასა და პოლიტიკურ სიმპატიებს იყო შეტოვებული. ამგვარი „საჯარისო ფორმირებების“ ხელში სამხედრო ოპერაციები მალევე იქცა ძალადობის, ძარცვისა და ეთნიკური ნიშნით შესლა-შემოხლის გამოვლინებებად ისევე როგორც ეს ბევრ სხვა პოსტკომუნისტურ ქვეყნებში მოხდა.

იგივე მოკლენა შეიძლება სწორედ პოლიტიკური გამოუცდელობიდან გამომდინარე პოლიტიკური რწმენის ნაკლებობითაც აიხსნას: ქართველები თავდადებული ნაციონალისტები კი არიან, ოღონდ სულაც არ გახლავან დარწმუნებულები საკუთარ უნარში, თავად ამენონ საკუთარი სახელმწიფო და მზანს შორსგამიხსნული პოლიტიკური ქმედებით მიაღწიონ. ეს განსაკუთრებით თვალშისაცემი იყო ეროვნული მოძრაობის პირველ ეტაპზე, როცა სისტემური მოქმედების მაგივრად იმპულსურ, თეატრალიზამდე მისულ ემოციურ აქციებს ენიჭებოდა უპირატესობა. ამ მხრივ საქართველოში სრული კონტრასტია ბალტიისპირეთის ქვეყნებთან შედარებით, სადაც მოსახლეობამ პო-

²⁴ აფხაზი ხელისუფლების მოქმედების დახასიათება იხ.: Svetlana Chervonnaya, *Conflict in the Caucasus: Georgia, Abkhazia and the Russian Shadow*, Glastonbury, England: Gothic Image Publications.

ლიტერატურა ორგანიზებისა და თანმიმდევრულ პოლიტიკურ ქმედებათა შეუდარებლად მეტი უნარი გამოაჟღერნა. სწორედ პოლიტიკური კულტურის მისი, ასე ეთქვათ, ნორმატიული გაგებით – უფრო მაღალმა დონემ განაპირობა ბალტიისპირელთა პოლიტიკური ელიტის წარმატება მათი „ეთნოკონფლიქტი“ იქაურ რუს მოსახლეობასთან ძალადობაში არ გადაზრდილიყო; და უკვე აღარა აქვს მნიშვნელობა, ამ ფენომენს ზოგადად კულტურათა ნაირგვარობით აქვსნით თუ ამ საუკუნეში მიღებული პოლიტიკური გამოცდილებით.

რაც არ უნდა პარადოქსულად მოგვეჩვენოს, იმ ტრადიციებისა თუ გარემოებების პირობებში, რაც ზემოხსენებულ ანტიპოლიტიკურ განწყობებს იწვევს, სწორედ ფიზიკურად გაქრობის საფრთხის შემკრძნობ, უფრო მცირე ეთნიკურ ჯგუფებს (აფხაზები, ჩეჩნები, კოსოვოელი ალბანელები და სხვ.) აქვთ უპირატესობა: საერთო სახელმწიფოებრივ-პოლიტიკური ტრადიციისა თუ საერთო წეს-რიგისა და დისციპლინის არარსებობის დროს (ანუ ექვილასური იმის, რაც მათ თანაბარუფლებოვან მოქალაქეობის იდეამდე მიიყვანდა) უფრო მცირე ჯგუფი იოლად აღწევს ჯგუფური თანადგომის გრძნობასა და თავისუფლებისათვის მებრძოლის მენტალიტეტს უფრო დიდი ჯგუფის თავის უმკალო და ერთადერთ მტრად დასახვის წყალობით.

მაგრამ პოსტკომუნისტური პოლიტიკური კულტურა არ შეიძლება რაღაც მუდმივ, უცვლელ მოცემულობად მივიჩნიოთ. ორივე მხარის პოლიტიკური ელიტა და საერთოდ საზოგადოება არც მთლად ასე მოკლებული იყო საღ აზრს თუ საკუთარ მწარე გამოცდილებაზე სწავლის უნარს. ქართველ ნაციონალისტებს ესმოდათ, რომ საქართველოს შიდა კონფლიქტები ეროვნულ მოძრაობას ქვეყნის დამოუკიდებლობის მოპოვების შანსს უმცირებდა; ხოლო ზოგიერთი მისი დაჯგუფება ცდილობდა კიდევ აერიდებინა უმცირესობათა სეპარატისტულ მოძრაობებთან ღია დაპირისპირება და/ან რაღაც კომპრომისისათვის მაინც მიეღწია მათთან (თუმცა ეს ყოველთვის საკმარისად გააზრებულად როდი კეთდებოდა). ზოგიერთი პოლიტიკური ფიგურა, გამსახურდიას ჩათვლით, თავად ჩამოდიოდა ხოლმე ამ „ეთნიკურ კარტს“, ვინაიდან ამას გარკვეული პოლიტიკური დივიდენდებიც მოჰქონდა, თუმცა სხვები სწორედ ამასი ხედავდნენ მისი მეთოდების საფრთხეს და „მოსკოვის აგენტობასაც“ სწამებდნენ.

როდესაც იმავე გამსახურდიამ აშკარად გამოკვეთილი ლიდერობა იგდო ხელთ, მისი მოქმედებაც ბევრად უფრო პრაგმატული გახდა. 1990 წლის არჩევნებისწინა პერიოდში მან სამხრეთ ოსეთის ავტონომიის გაუქმების მოთხოვნაც კი უკან წაიღო, თუმცა, აფხაზეთისაგან განსხვავებით, ქართველები ამ ავტონომიის ლეგიტიმურობას არ ცნობდნენ. მაგრამ მისმა ამ ნაგვიანეკმა პრაგმატიზმმა შედეგი უკვე ვეღარ გამოიღო: ოსებმა სულ რამდენიმე დღის შემდეგ საკუთარი არჩევნები ჩაატარეს და დამოუკიდებლობაც გამოაცხადეს. სამწუხაროდ, გამსახურდიას გუნდმაც მეტი ვერაფერი მოიფიქრა და ოსების ავტონომია ოფიციალურად ბათილად ცნო, რამაც უკვე შეიარაღებული კონ-

ფლიქტის დაწყებას მისმა ბიძგი. რაც შეეხება აფხაზეთს, აქ გამსახურდია ბევრად უფრო ფრთხილად იქცეოდა. პრეზიდენტობის დროს, მას არასოდეს დაუსვამს აფხაზეთის ავტონომიის საკითხი, ხოლო 1991 წელს მან, ფაქტობრივად, კომპრომისსაც კი მიაღწია აფხაზეთთან; თუმცა, შეთანხმების მიხედვით, საარჩევნო კანონი მოსახლეობისათვის შემდეგ ეთნიკურ ქვრტებს ითვალისწინებდა: აფხაზები (მოსახლეობის 17%) 65-ადგილიან პარლამენტში 28 სკამს იღებდნენ, მაშინ როდესაც ქართველებს (45%) - მხოლოდ 26 ერგოთ; მოსახლეობის დანარჩენი ნაწილს კი (თითქმის 40%) 11. საკონსულტაციო საკითხებზე გადაწყვეტილებათა მისაღებად ხმების 2/3-ის მოგროვება ხდებოდა საჭირო, რაც ორ ძირითად მხარეს შორის შეთანხმების მიღწევის აუცილებლობას გულისხმობდა. 1991 წლის შემოდგომით, ამ შეთანხმების საფუძველზე, ახალი პარლამენტი იქნა არჩეული.

ოღონდ თავად შეთანხმებას, რომლის პრინციპი სავსებით ესადაგებოდა ზოგიერთი დასავლელი პოლიტოლოგის მიერ „განხეთილებამი მყოფ საზოგადოებისათვის“ შემუშავებულ რეკომენდაციებს,²⁵ დიდი დღე არ ეწერა. საქართველოში მას საერთოდ „აპარტიდულ კანონად“ მიიჩნევდნენ, მაგრამ ფაქტია, რომ ნაციონალისტური ლიდერების ხელში, ქართველებმა და აფხაზებმა კომპრომისს მიაღწიეს ყოველგვარი ზეწოლისა თუ მესამე მხარის მედიატორობის გარეშე (ან იქნებ სწორედ იმიტომაც, რომ სამდლიანი ჰუტჩის ამბების შედეგად მოსკოვმა მათთვის ვერ მოიცალა). აფხაზები თითქოს დათანხმდნენ საკუთარი მიწა-წყლის საქართველოს სახელმწიფოს ჩარჩოებში მოწყობას, ხოლო თბილისი ცნობდა მათი, როგორც საქართველოში ერთადერთი „ავტოქოტონური“ უმცირესობის განსაკუთრებულ უფლებებს. ამ გარიგებით ბოლომდე კმაყოფილი არაეინ დარჩენილა, მაგრამ ასეთი რამ ყველა პოლიტიკურ კომპრომისზე შეიძლება ითქვას. განსაკუთრებით აფხაზეთის ქართულ მოსახლეობას ჰქონდა უკმაყოფილების საბაბი სოხუმში მათი პოლიტიკური წარმომადგენლობის შეფარდებითი სიმცირის გამო.

1991 წლის დემოგრაფიულ ვითარებას თუ გავითვალისწინებთ, აფხაზეთი რომ დამოუკიდებელი გამხდარიყო, ეს შეთანხმება, ადრე თუ გვიან, ალბათ ლიბანის ტიპის კონფლიქტამდე მიიყვანდა ქიეყანას; მაგრამ ასლა ის არ იყო ასეთი, და საქართველოში მოვლენათა ნორმალური განვითარების შემთხვევაში, მიზეზი არ ჩანდა შეთანხმების ჩასაშლელად. პირიქით, რაკი თბილისს ამკარად ზჭირდებოდა სტაბილურობა, ის ყოველნაირად შეეცდებოდა შეთანხმების ლეგიტიმიზაციას და აფხაზეთში მცხოვრებ ქართველებსაც ასე თუ ისე დაამოშმინებდა, ეს კი საბოლოოდ, ეთნიკურად აფხაზი მოსახლეობის ნდობასაც მოუპოვებდა.

რა თქმა უნდა, ამ ვარდისფრად დანახული პერსპექტივის რეალობად ქცევა ახლა უკვე შეუძლებელია; ასევე, 1991 წლის ეს მყიფე შეთანხმებაც,

²⁵ Arend Lijphart, *Democracy in Plural Societies: A Comparative Exploration*, New Haven: Yale University Press, 1977.

ზოგის აზრით, მაინც სისხლიანი კონფლიქტით გათავდებოდა. მაგრამ თუმცა დიდი სიმპათიით არა ვარ განწყობილი ქვეყნის ამგვარი, ეთნიკურ ქეოტებზე დამყარებული პოლიტიკური მოწყობის მიმართ, მაინც ვფიქრობ, რომ თავად შეთანხმების მიღწევა მეტად სიმბოლური იყო, და ვინაშე საფუძვლადაც დადებოდა ურთიერთობათა შემდგომ განვითარებას თუენდაც მასზე დაფუძნებულ წეს-წყობას არც გაეძარსლა. სამწუხაროდ, მოვლენების განვითარება საქართველოში „ნორმალური“ გზით არ წასულა (სწორედ ესაა, რასაც მე „განსაკუთრებულ პოლიტიკურ გარემოებებს“ ვუწოდებ). 1991-92 წწ. დიკემბერ-იანვარში საქართველოს ავტორიტარი, როგორც ამბობენ, საერთოდ ფსიქიურად არამდგრადი და პოლიტიკურად აშკარად უუნარო პრეზიდენტი ზვიად გამსახურდია მისივე გვარდიის, შეიარაღებული ნაციონალისტური ჯგუფების, დემოკრატიული მოთხოვნების მქონე წრეების, კრიმინალური ელემენტებისა და კომუნისტური ნომენკლატურისაგან შემდგარმა მეტად უცნაურმა კოალიციამ ჩამოაგდო. ამან ქვეყანაში კარგა ხნით შექმნა პოლიტიკური გაუგებრობისა და სრული არეულობის ატმოსფერო. ამბოხიდან რამდენიმე თვის თავზე საქართველოს ყოფილი კომუნისტური ლიდერი და საბჭოთა კავშირის ასევე ყოფილი საგარეო საქმეთა მინისტრი, ედუარდ შევარდნაძე მოიწვიეს წესრიგის აღსადგენად. მან მართლაც მიაღწია გარკვეულ წარმატებებს, მაგრამ ზემოხსენებული წესრიგის დამყარებას გვარიანი დრო დასჭირდა და საბოლოოდ, აფხაზეთის დაკარგვა მოჰყვა.

რასაც არ უნდა გადავებრალოთ იმდროინდელი არეულობა, ამან ძალზე იმოქმედა მყიფე პოლიტიკურ ბალანსზე აფხაზეთში და თბილისსა და სოხუმს შორის ურთიერთობა გააძველა.²⁶ ამისათვის კი რამდენიმე მიზეზი არსებობდა:

1. ახალ ხელისუფლებას არავითარი ინტერესი არ ჰქონდა შეენარჩუნებინა გამსახურდიასდროინდელი შეთანხმება არმინიასთან. თავად წინა ხელისუფლების დელიგატიმნიაცია უშუალო პოლიტიკური აუცილებლობა იყო, და რადგან გაქცეული პრეზიდენტი შევარდნაძეს „მოსკოვის კაცად“ აცხადებდა, შევარდნაძის მხარდამჭერებს ეს ბრალდება იმით სურდათ გაეხათილებინათ, რომ სწორედ გამსახურდიას ხელდასმით ილაზებოდა საქართველოს სახელმწიფო ინტერესები აფხაზეთში. ამიტომაც ქართულ-აფხაზეთური შეთანხმება, რაც „აპარტიდული“ კანონის ძალით ავიწროებდა აქ მოსასლე ეთნიკურ ქართველობას, მათთვის ნამდვილ სამიზნედ იქცა. ახალ ხელისუფლებას ღიად არ განუცხადებია შეთანხმების გაუქმების საჭიროება და, ფაქტობრივად, სულაც არ იყო ანტიაფხაზეთურად თუ საერთოდ უმცირესობათა წინააღმდეგ განწყობილი (პირიქით, ის გამსახურდიას ადანამოულებდა „პროვინციულ ფაშისმში“ და უმცირესობათა მიმართ სწორედ რომ უფრო ლიბერალურ და მოქალაქეობაზე მიმართულ

²⁶ იხ. ზემო სტატია „Georgia's Identity Crisis“, *Journal of Democracy*, 1995, No. 1, pp. 104-116.

პოლიტიკის გატარებას ეპირებოდა). ასეა თუ ისე, არსებული შეთანხმების კრიტიკამ, ფაქტიურად, ძირი გამოუთხარა მის ლეგიტიმურობას.

2. ამჯერდროს, თუ გამსახურდიას საკუთარმა მყარმა პოზიციამ საშუალება მისცა დათმობაზე წასვლიყო აფხაზების მიმართ, ახალი ხელისუფლების ლეგიტიმურობის საკითხი მეტად საორჭოფო იყო, განსაკუთრებით 1992 წლის ოქტომბრის არჩევნებამდე. თუმცა ფორმალურად შეკარდნაძე ითვლებოდა წამყვან ფიგურად, სინამდვილეში ის ვერც მთავრობას აკონტროლებდა და ვერც შეიარაღებულ ძალებს. რეალურად, მას არ შესწევდა ძალა რაიმე მნიშვნელოვანი გადაწყვეტილება მიეღო აფხაზეთის საკითხზე, კომპრომისზე რომ არაფერი ეთქვათ ამას შესაძლოა მიეფეე პროშეკარდნაძისეული კოალიციის არსებობა ჩაეგდო საფრთხეში.
3. აფხაზეთის ქართეელობა ძირითადად გამსახურდიას უფრო უქყრდა მხარს, ვიდრე შეკარდნაძეს. რამდენიმე მოსახლკრე რაიონი ხომ საერთოდ ზეიადისტია კონტროლის ქეე იყო და ღიად ებრძოდა ახალ ხელისუფლებას. (ისიც საგულისხმოა, რომ ამ რეგიონსა და მიმდებარე აფხაზეთის ტერიტორიაზეც ძირითადად მიკრელები სახლობენ, რაც დამატებით უმცირეება ოფიციალურ თბილისს აფხაზეთზე ზემოქმედების საშუალებას). ეოველივე აჰან ფართო მანკერიების საშუალება მისცა ეთნიკურ აფხაზეთა ნაწილს პარლამენტში, ხოლო ქართული ფრაქცია, თუმცა კი ძირითადად ლოიალური თბილისის ხელისუფლების მიმართ, დაბნეული და უმოქმედო ჩანდა. პარლამენტი ორად გაიყო: პროაფხაზერ და პროქართულ მხარეებად (შესაბამისად 34 და 31 წევრით მას შემდეგ რაც სხვა ეროვნებების წარმომადგენლებაც გააკეთეს თავინათი არჩევანი). სამწხაროდ, არც ერთი მხარე თანამშრომლობის არაეითარ სურვილს არ ამჟღაენებდა.
4. და მაინც, ღია დარტყმის ქეე ქართულ-აფხაზერი შეთანხმება სწორედ აფხაზემა, და არა ქართულმა მხარემ დააყენა. აფხაზეთა ფრაქციამ, არძინბას თაოსნობით, უცბად კარგი შანსი დაღანდა საქართველოს ხელი-სუფლების ლეგიტიმურობაში ასეთი ნარღვევის გაჩენით. საქართველო სუსტი და დაქაქსულ აღმოჩნდა, მისი ახალი მთავრობა ყოველგვარ პოპულარობას ან თუნდაც ფორმალურ ლეგიტიმურობას მოკლებული. თავად აფხაზეთიც რაღაც უცნაურად გამოიყო ქართული ხელისუფლების მიერ კონტროლირებადი ტერიტორიიდან იმ ბუფერული ზონით, რასაც აფხაზი სტრატეგოსები „მიგრულ ბლიმს“ ემანდნენ (ანუ გამსახურდიას მხარდამკერი ძალებით კონტროლირებული რეგიონით). მეორე მხრივ, იმასაც გრძნობდნენ, რომ დროულად უნდა ესარგებლათ სიტუაციით, თორემ ვითარება საქართველოში შესაძლოა თანმიმდევრულად გაუმჯობესებულიყო. აფხაზერმა ფრაქციამ, პარლამენტში ხმების ასეთი უმნიშვნელო უმრავლესობისდა მიუხედავად, გადაწყვიტა არც შეთანხმებისათვის და არც ქართული ფრაქციისათვის აღარ გაეწია ანგარიში (როგორც სხვა

მსგავს შემთხვევაში, პარლამენტის სესიების ბოიკოტის გარდა ქართველებმა აქაც უკეთესი ვერაფერი მოიფიქრეს – თუმცა, კაცმა რომ თქვას, დიდი არჩევანიც არ ჰქონდათ). აფხაზეთის შინაგან საქმეთა ქართველი მინისტრი კაბინეტიდან გამოაგდეს და ეთნიკური აფხაზი პირით შეცვალეს (არადა, აღმასრულებელ ხელისუფლებაში თანამდებობების განაწილება ასევე ზემოხსენებული შეთანხმების მიხედვით უნდა მომხდარიყო).

‘ ოღონდ ყველაზე პროვოკაციული გადაწყვეტილება, რაც პარლამენტში მცირედი უმრავლესობის წყალობით, აფხაზურმა ფრაქციამ მიიღო, 1925 წლის კონსტიტუციას აღდგენა გახლდათ – ამ დოკუმენტის მიხედვით, აფხაზეთი საქართველოს ნაწილი აღარ იყო (სიმაღლე ითქვას, თაყაღ ტექსტი სწორედ 1925 წელს უარყოფილ პროექტს წარმოადგენდა, მაგრამ ეს უკვე წვრილმანად მოჩანს). საქმე კი ისაა, რომ საქართველოს პარლამენტმა ფორმალურად აღადგინა დამოუკიდებელი საქართველოს 1921 წლის კონსტიტუცია, და ამით თითქოსდა აფხაზეთის ავტონომია გააუქმა. თქმა არ უნდა, ეს გადაწყვეტილება მცდარი ნაბიჯი გამოდგა – უბრალოდ, რადიკალ-ნაციონალისტებს ახალი რეჟიმის 1918-21 წწ. საქართველოს რესპუბლიკის სამართალშემგვიდრედ გამოცხადება სურდათ. აკი აღდგენილი კონსტიტუციაც აფხაზეთა ავტონომიას ითვალისწინებდა, მაგრამ აფხაზეთა ფრაქციის გადაწყვეტილება, ფაქტიურად, 1991 წლის ქართულ-აფხაზური შეთანხმების რღვევას მოასწავებდა, რადგან მისი მთავარი დებულების მიხედვით, არაკითარი კონსტიტუციური ცვლილებები არ უნდა მომხდარიყო ხმათა უბრალო უმრავლესობით ანუ, ორი ფრაქციის ურთიერთშეთანხმების გარეშე (აფხაზეთა სოფისტურ არგუმენტად ის რჩება, რომ მხოლოდ ახალი კონსტიტუციის მიღება ითხოვდა ხმათა ორ მესამედს, და არა ძველის აღდგენა). ,

1991 წლის შეთანხმებაზე ასე ამკარად უარის თქმა მხოლოდ ერთს მოასწავებდა – ეთნიკურ აფხაზეთა „ისტორიული“ უფლებები ახლანდელი მოსახლეობის დემოკრატიულ უფლებებზე *დე ფაქტო* მაღლა მდგარად ცხადდებოდა. ამან საბოლოოდ ომის მდგომარეობამდე მიიყვანა საქმე და საქართველოს ხელისუფლებაში იმ ფრაქციათა პოზიციას გაუმაგრა ზურგი, რომლებიც არძინბასთან ურთიერთობაში მხოლოდ სამხედრო ენით ლაპარაკის სწამდათ. ისევ და ისევ, ამით იმის თქმა კი არ მსურს, თითქოს ქართველთა მხრივ ეს სწორი ნაბიჯი იყო, მაგრამ ფაქტია – არძინბას ხელისუფლების მხრივ მეტად სახიფათო თამაშმა საქართველოს ხელისუფლების საპასუხო აქციას კანონიერი ქმედების ელფერი შესძინა.

საკითხავია, მართლა თუ გამიზნულად გეგმავდა არძინბა ქართველთა ანკეში წამოგებას? საკსებით შესაძლებელია, თუკი აფხაზეთში ომისწინა პერიოდის ეთნო-დემოგრაფიულ სიტუაციას გაითვალისწინებთ, როცა ეთნიკური ქართველები აფხაზეთზე რიცხვით ორნახევარჯერ მეტნი იყვნენ. სწორედ ეს წამებებიანი შეფარდება უნდათ აფხაზ ნაციონალისტებს „ქართული იმპერიალიზმის“ უტყუარ საბუთად, და ომი, მათი გაგებით, ერთადერთი გამოსავა-

ლი იყო. (თუ ნებისმიერი პოსტკომუნისტური ეთნოკონფლიქტი შეგვიძლია ეთნიკურ წმენდად დაეხასიათოდ, ამ შემთხვევაში ამგვარი რამ მხოლოდ აფხაზებს აწეობდათ. საპირისპიროდ, სამხრეთ-ოსეთის შემთხვევაში, ეთნო-დემოგრაფიული ბალანსის შეცვლა ქართველებს აძლევდა ხელს; ამ ლოგიკით თუ ვიმსჯელებთ, ომის დაწყებით იქ ქართველები ყოფილან დაინტერესებულნი). ისიც ითქვას, რუსეთის აღთქმული სამსყდრო დახმარება აფხაზებისათვის მიზანს ბევრად უფრო იოლად მისაღწევად სდიდა. თუკი დავეშვათ, რომ არმინბას მართლაც სწამდა, თითქოს ქართველები – როგორც თავად არაერთხელ განუცხადებია იმთავითვე გენოციდური მისწრაფებებით იყვნენ შეპყრობილნი, მაშინ ქართულ უმრავლესობასთან მისი ხალხის თანაცხოვრება მართლაც დამღუპველ პერსპექტივად გამოჩნდებოდა და ამ შემთხვევაში ვა-ბანზე მისი თამაში ფსიქოლოგიურად სავსებით გასაგებია: ან საბოლოო გამარჯვება, ან სრული მარცხი.

ამ შეკითხვაზე ამომწურავი პასუხის გაცემა ომისწინა პერიოდის აფხაზეთში კითარების უფრო საფუძვლიან ცოდნასა და იქაური ხელმძღვანელობის პოზიციათა სიმყარეზე მეტი ინფორმაციის ქონას მოითხოვს. ჩემი ვარაუდი უფრო პოსტკომუნისტური ხანის სხვა ლიდერთა შეფასებას ითვალისწინებს: საკუთარი ქმედებების შედეგად გამოწვეულ მოვლენათა სხვადასხვა შესაძლო ვარიანტების გათვლა-გაზრება მათ მახასიათებელ ნიშნად ვერანაირად ვერ მიიჩნევა. სხვანაირად რომ ეთქვათ, რაციონალური არჩევანის თეორიის აპლიკაცია აქ ხეირს არ მოგიტანს. საქართველოში პოლიტიკურ არეულობას საფუძვლით შექმლო „ახლა ან არასოდეს“ მსგავსი შეკრძნების გაღვივება აფხაზთა ლიდერებში, და მათი შემდგომი მოქმედება ასეთ დევნის საფუძვლით შეესაბამება ემოციების დონეზე, მათ საფუძვლით შექმლოთ ამგვარი ძალისმიერი მეთოდებით უხელმძღვანელოთ, მაგრამ ეს სულაც არ ამტკიცებს, თითქოს აფხაზურ ხელისუფლებას ომის გაჩაღების ცივი, ნათელი გონებით გამოსაზრული, შორს გამიჩნეული გეგმა გააჩნდა ოდესმე.

ომი და მისი შედეგები

როგორ და რატომ დაიწყო 1992 წლის აგვისტოს ომი აფხაზეთში და ან რატომ დამთავრდა ის ასეთი შედეგით 1993 წლის სექტემბერში, მრავალი პოლიტიკური თუ სამხედრო ასპექტითაა მნიშვნელოვანი. ამ პერიოდის ბევრი საიდუმლო შესაძლოა დიდხანს არ გაიხსნას, ან სამარადჟამოდ დაფარულიც დარჩეს. მე მხოლოდ მსურს ზოგიერთ საკვანძო საკითხზე გაგზიაროთ საკუთარი მოსაზრებები.

ომის დასაწყისი

ოჯახივალური კერისით, ქართული შენაერთები აფხაზეთში ტრასებისა და რკინიგზის დაცვის უზრუნველსაყოფად შევიდნენ; ოლონდ აფხაზერი მილიციის წინააღმდეგობის გამო, ბრძოლაში ჩაბმა მოუწიათ და იძულებულნი შეიქნენ გადაეცენებინათ ამ შეხლის მოთავე აფხაზეთის მთავრობა და მისი ხელმძღვანელი, პრეზიდენტი ვლადისლავ არძინაზა. ეს რომ თუნდაც მხოლოდ საბაბი ყოფილიყო და არა ნამდვილი მიზეზი, ოფიციალის მხრივ მაინც საკმაოდ არგუმენტირებულად ჟღერს: სატრანზიტო ტრასებსა და რკინიგზაზე მართლაც სრული განუკითხაობა სუფევდა იქ გამსახურდიას მომხრე შეიარაღებული ჯგუფები მოქმედებდნენ და რადგან ზოგი მათგანი აფხაზეთის აფარებდა თავს, ვითარების მოსაწესრიგებლად სამხედრო ოპერაციას აფხაზეთის ტერიტორიაზე უნდა მოეცვა.

მაგრამ საკითხავია, რას წარმოადგენდა მაშინ საქართველოს ხელისუფლება და რეალურად ვინ აკონტროლებდა ქართულ ჯარს? გადაწყვეტილებათა მიღების უფლება გადაცემული ჰქონდა ოთხწევრიან, ე.წ. „სახელმწიფო საბჭოს პრეზიდიუმს“ - ელუარდ შევარდნაძე, კიტოვან-იოსელიანის ფარულად მოქმედებზე, გასამხედროებული დეეტი და პრემიერ-მინისტრი სიგუა, რომელიც იმთავითვე კიტოვანს „ეყრდნობოდა“. ჩვენ ალბათ ვერასოდეს გავიგებთ, თუ რა ხდებოდა ამ ოთხეულის შეხვედრებზე, და ცალკეულ წევრთა შემდგომი მოქმედებაც საერთო გადაწყვეტილებებით თუ იყო განპირობებული; ოლონდ შევარდნაძის მომხრეები, კერძო საუბრებში მაინც, მედამ აცხადებდნენ, რომ თავად ის სამხედრო აქციების წინააღმდეგი იყო და უბრალოდ, იძულებული გახდა კიტოვანის თანერობისათვის შემდგომ ლეგიტიმურობის ელფერი მაინც მიეცა. და თუმცა ელუარდ შევარდნაძის საჯარო გამოსვლები ყოველთვის არ გამოირჩევა სიცხადითა თუ თანამიმდევრობით, ისე ჩანს, რომ მას შემდეგ, რაც კიტოვანსა და იოსელიანს არა მარტო ძალაუფლება გამოეცალათ ხელიდან, ციხეშიაც კი აღმოჩნდნენ, საქართველოს პრეზიდენტი ომის გაჩაღებაში რეტროსპექტულად სწორედ მათ სდებს ბრალს.

პირადად მე საკმარისი მოსაზრებები გამაჩნია იმისათვის, რომ ეს ბრალდება ვერწმუნო. შევარდნაძე პოლიტიკურ თამაშებში ბრწყინავს, მაგრამ სამხედრო-სტრატეგიული გეგმების განჭვრეტა - რაც ომის დროსაც დადასტურდა - მის ძლიერ მხარეს ნამდვილად არ წარმოადგენს. გარდა ამისა, ომის მსვლელობა აშკარად ამცირებდა მის პიროვნულ ქარიზმას და გასამხედროებული კონკურენტების გავლენას აძლიერებდა. სამხრეთ-ოსეთში ბრძოლებს მან, რამდენადაც კი ამას მისი შეზღუდული ძალაუფლება აძლევდა ნებას, სწრაფად დაუყო ბოლო (1992 წ. ივლისი), რამაც ზოგიერთი სამხედრო მეთაურის ლამის დაუფარავი უკმაყოფილება გამოიწვია. აფხაზეთშიც ის ყოველ ღონეს ხმარობდა ნებისმიერ პირობებზე ცეცხლის შეწყვეტის მისაღწევად - თუმცა, სამსჯდრო თვალსაზრისით, ამგვარი შეთანხმებები შემდგომ ყოველად დამღუპელი აღმოჩნდა. გარეშე დამკვირვებლებიც, ვისაც კი ის ომის პირ-

ველ ხანებში შეხვედრია, აღიარებდნენ რომ შევარდნაძე პიროვნულად სრულიად დათრგუნული გამოიყურებოდა.

და მაინც, გავისვენოთ რომ სამხედრო მოქმედებების დაწყების წინ შევარდნაძე საქართველოს ტელევიზიით გამოვიდა და საზოგადოებას საერთო გეგმა გააცნო. რა თქმა უნდა, მაშინ მან მხოლოდ საკომუნისტური ხაზების დაცვაზე ილაპარაკა, რაც საესეებით კონსტიტუციური ღონისძიება იყო და მისი მუქარა მხოლოდ ზეიადისტების წინააღმდეგ მიმართულად აღიქმებოდა, მაგრამ მწეულად დასაჯერებელია, თითქოს მას არ ესმოდა, რომ აფხაზები დიდ წინააღმდეგობას გაუწევდნენ ქართული საჯარისო ფორმირებების შესვლას აფხაზეთის ტერიტორიაზე. შევარდნაძის მტკიცებით, ყოველივე ეს არძინბასთან უკვე მანამდე იყო შეთანხმებული, რასაც არძინბა კატეგორიულად უარყოფს; ოღონდ ისიც ვთქვათ, რამდენად შეიძლებოდა არძინბას ნდობა? მეტიც, რამდენად სანდონი იყვნენ თავად იმ „ოთხთა საბჭოს“ იარაღსმხული წევრები?

მე მხოლოდ ვარაუდი შემიძლია გამოვიყენო საზოგადოდ იმ დროის ვითარებისა და პირადად შევარდნაძის ხასიათისა თუ მიზანსწრაფვის ჩემივე გაგებაზე დაყრდნობით: მდგომარეობა მეტად საორჭოფო იყო შევარდნაძეს არ სურდა ომი აფხაზეთში, მაგრამ დასაყრდენი საქართველოში ზეიადისტთა ფორმირებებს არად მიაჩნდათ ოფიციალური თბილისის სელისუფლება და რეინიგზის მთავარი ხმაიც ხელში ჰქონდათ ჩაგდებული; ასევე, მათთან მოსალაპარაკებლად გაგზავნილი რამდენიმე მაღალჩინოსანიც მიქცეულად აიყვანეს. ვითარებას არც გაუმჯობესების პირი უჩანდა. ასეთ დროს შევარდნაძეს რაღაც გადამწყვეტი ზომები უნდა მიეღო, თანაც თოფოსანთა მხრივ ძლიერი ზეწოლაც ჰქონდა ზეიადისტთა ალაგვის მოთხოვნით. ის ნელ-ნელა დაჰყვა მათ ნებას, იქნებ მას შემდეგ, რაც სიტყვიერად დაპირდნენ, რომ არძინბას მილიციასთან შევახებას აცდილებდნენ თავიდან. და თუნდაც დაპირებებს არ ნდობოდა, მას არც იმდენი ძალა/გავლენა გააჩნდა, *ორივეს* ერთად (კიტოვან-ოსელიანის ღუეცს ვგულისხმობ) აღდგომოდა წინ. ერთადერთ სხვა გზად გადადგომა ჩანდა – ეფექტური, მაგრამ ამ ვითარებაში ყოველად უპასუხისმგებლო აქტი.

რაც სამხედრო მოქმედებები დაიწყო, შევარდნაძემ სრულიად დაკარგა კონტროლი ჯარზე: შემდეგ შეეცადა ხელში აეღო სადავეები და შეაჩერა კიდევ ქართული შენაერთების მარში გუდაუთის მიმართულებით, სადაც არძინბას მთავრობას ჰქონდა თავი შეფარებული. კიტოვანი, რომელიც, ასე ვთქვათ, თავად სარდლობდა ამ ოპერაციას, შემდგომ დიად აღანაშულებდა „პარტიებს“ (მისთვის დამახასიათებელი ეუფემიზმი შევარდნაძის მხარდამჭერი პოლიტიკოსების მიმართ), რომ მათ „სელები შეუკრეს“ და არ მისცეს ნება გუდაუთა აეღო. თავის ამ ნაბიჯს შევარდნაძე ორგვარად ხსნიდა: ჯერ ერთი, ის მიათითებდა წმინდად ადამიანურ ფაქტორზე, რომ თუ ქართული ფორმირებები ეთნიკური აფხაზეთით ყველაზე მჭიდროდ დასახლებულ გუდაუთაში შევიდოდნენ, იქ ერთი უბედურება დატრიალდებოდა; ასევე დარწმუნებული იყო, რომ გუდაუთის დაკავების შემთხვევაშიც აფხაზეთში არ შეწყდებოდა პარტიზანული ომი, რისი აცილებაც განსაკუთრებით სწადდა; მას იქ

ნებ ჯერ კიდევ სჯეროდა, რომ შესაძლებელი იყო შედარებით ზომიერი განწყობის აფხაზ ლიდერებთან გარიგება (ყოვლად უიმედო ვარაუდი). მეორე მიზეზი ბეკრად უფრო ტრივიალურია: გუდაუთაში განლაგებული რუსული სამხედრო შენაერთი უშუალოდ აფრთხილებდა მას, რომ საჭიროების შემთხვევაში დამატებითი ძალებით თავად შეაჩერებდა ქართველთა წინსვლას. ეს ორი ახსნა სრულიადაც არაა ურთიერთგამომრიცხავი.

• თავისთავად, რაკი ომი მაინც დაიწყო, შევარდნაძემ „ზეიადისტების“ მოთხოვნა სცადა. წარმატება აქ მხოლოდ ნაწილობრივი იყო: სამეგრელოს რეგიონში შევარდნაძისეული პროპაგანდა არ გადიოდა და ადგილობრივებიც შეუკალად უჭერდნენ მხარს ყოფილ პრეზიდენტს; მაგრამ როცა საქართველოს ტელევიზიამ მოახერხა გადაცემა ჩრდილოკავკასიელ მეთაურთა შეკრებების ვიდეომასალა, სადაც ისინი აფხაზებისათვის სამხედრო დახმარების გეგმებს აწეობდნენ და რაშიც თავად პრეზიდენტყოფილიც იღებდა მონაწილეობას, მოსახლეობის ერთ ნაწილს უკვე ეჭვიც გაუჩნდა მისი პიროვნების მიმართ.

• შევარდნაძის არაერთგვაროვანი დამოკიდებულება საერთოდ სამხედრო ღონისძიებების თაობაზე მთელი ომის განმავლობაში ჩანდა, და ჩემის აზრით, გარკვეულად განაპირობა კიდევ ქართველთა მარცხი. პიროვნულად ის საკმაოდ გაბედულებას იჩენდა ზოგჯერ ფრონტის მეტად სახიფათო წერტილებშიც გამოჩნდებოდა ხოლმე და ქართველ მეომრებს შორის მისი პოპულარობაც იზრდებოდა. ის თითქოს ყველაფერს აკეთებდა იმისათვის, რასაც თავად „ომის ღირსეულად დამთავრებას“ ეძახდა, მაგრამ ამავე დროს გრძნობდა, რომ ომი მხოლოდ მის მოქიშპე „თოფონებს“ ასლიერებდა, რაც არა მარტო პირადად მის პოზიციებს უთხრიდა ძირს, არამედ საფრთხეში აგდებდა კანონიერებისა თუ თუნდაც წესრიგის დამკვიდრების პერსპექტივას მთელს საქართველოში. ზოგის აზრით შევარდნაძე საერთოდ უფრთხოდა ჯარის გაძლიერებას და მაინცა და მაინც არც ცდილობდა ქვეყნის მობილიზებას სამხედრო თვალსაზრისით; მეორე მხრივ, როგორც ქართველთა უმეტესობა, ისიც თვლიდა რომ სინამდვილეში ბრძოლა რუსეთთან უწევდა, და სმირადაც გაუმეორებია საჯაროდ, რომ პრობლემის გასაღები მოსკოვში იყო საძებნელი. აქედან გამომდინარე, მას არც ქართველთა სამხედრო წარმატებისა სჯეროდა რამე, ვინაიდან ვერაფრით წარმოიდგენდა რუსეთთან ომის მოგების შესაძლებლობას. ჩვენთვის ბრძოლები ჯერ არ დაწყებულა იყო და საქართველოში „რუსის ჯარის“ ყოვლად ირაციონალური რწმენა ჰქონდათ. ამიტომაც იყო, რომ ეს ომი მას იმთავითვე უიმედოდ მიაჩნდა და სურდა რუსეთთან რაიმე შეთანხმების შედეგად მოემთავრებინა საქმე (ამიტომაც თავის ოფიციალურ გამოსვლებში მუდამ მის „ღირსეულად დამთავრებაზე“ ლაპარაკობდა და სიტყვა „გამარჯვება“ ერთხელაც არ დასცდენია.

შევარდნაძეს იმდენად სწადა ამ ომის მოსკოვის ხელით მომთავრება, რომ როგორც შემდგომ აღმოჩნდა, საქართველოს მხარისთვის ყოვლად დამლუჯველი გარიგებების ხელმოწერასაც კი დათანხმდა. 1992 წ. სექტემბრის შეთანხმებას, რაც თავიდან ასე სასურველი ჩანდა საქართველოსთვის, გაგრის

დაკარგვა და აფხაზების მიერ რუსეთის საზღვარზე გასასვლელის მოპოვება მოჰყვა; ასევე, 1993 წ. ივლისის შეთანხმების შედეგად დაეცა სოხუმი. აფხაზი მებრძოლებისა და მათი თანამდგომების სათანადოდ შეფასების მიუხედავად, ორივე ეს უმთავრესი წარმატება მათ მას შემდეგ მოიპოვეს, რაც შეკარდნაძე დაენდო რუსეთის გარანტიებს და ქართველების ძირითად ძალებს ორივე ეს ქალაქი დაატოვებინა.

• თუმცა ყველაფრის შეკარდნაძეზე გადაბრალეზაც არ გამოვა: ქართველთა დიდი უმრავლესობის თვალსაზრისით, ომი მართლაც რუსეთთან გკქონდა და „რუსის ჯარის“ საერთო ძლევამოსილება დამზაფრავად შეუფარდებელი იყო ქართული მხედრობის შესაძლებლობებთან. რასაც ქართულ ჯარს ეძახდნენ, სინამდვილეში წარმოადგენდა თვითმმართვე (ანუ, უმეტეს შემთხვევაში, უმართავ) „ბატალიონებს“, რომელთა სახელწოდებებიც კი წარსულის ლანდებთან ლაციცის შედეგი თუ იყო. მათი მოქმედების კოორდინირება, სინამდვილეში, კერ ხერხდებოდა, და თუმცა ზოგჯერ თავგანწირვის მაგალითებს უჩვენებდნენ სხვებს, მათთვის არმოსაწონ ბრძანებას არაფრით შეასრულებდნენ. ზოგი მათგანის ქცევამ ადგილობრივი მოსახლეობის (არა მარტო ეთნიკური აფხაზების) მიმართ ბევრი საერთოდ მათ წინააღმდეგ აამსედრა და საერთაშორისო ორგანიზაციათა მხრივ რეალური მხარდაჭერის შესაძლებლობაც, ნელამდე დაიყვანა. ოღონდ პოსტკომუნისტურ კონფლიქტებში ძირითადად ხომ სწორედ ნაჩქარევად შეყრილი ლაშქარი ერთეება, რომელიც, ბუნებრივია, *en masse* არც დიდბუნებოვნებით გამოირჩევა და არც გაწვრთნილობით, მაგრამ ზოგან მათ მაინც მიაღწიეს რეალურ წარმატებას. ყველაგან და ყოველთვის (რუსეთ-ჩეჩნეთის ომი ამის საუკეთესო მაგალითია) ომის წაგება ბრძოლის ჟინის დაკარგვას მოსდევდა ამ ომში კი პირველნი ქართველები გატყდნენ.

• მათ საპირისპიროდ, აფხაზებს, რომლებიც ომის დასაწყისში ობიექტურად უფრო წამგებიან მდგომარეობაში იყვნენ, ხელის ჩაქნევა არც უფიქრიათ. რუსეთის სამხედრო დახმარება თუმც მის გადამწვეტ ფაქტორად მიჩნევაში ქართველები ხშირად აჭარბებენ ხოლმე – მაინც მეტად ბევრს ნიშნაუდა, ოღონდ თავისთავად გადამწვეტი კი ვერ იქნებოდა. აფხაზებს სწამდათ, რომ თავად მათი, როგორც ერის არსებობა იდო სასწორზე და სწორედ ეს აერთიანებდათ. მიუკერძოებელ დამკვირვებელთა უმეტესობა, ვისთანაც კი მისაუბრია, ერთხმად აღნიშნაუდა აფხაზთა შენაერთების უკეთეს ორგანიზებულობა და საერთო შემართებას. რაოდენ პარადოქსულიც არ უნდა მოგვეჩვენოს, რუსი სამხედროებიც აფხაზეთში უფრო მომართულნი ჩანდნენ ქართველებთან საბრძოლველად, ვიდრე ჩეჩნეთში – ჩეჩნების წინააღმდეგ.

• ამ ომთან დაკავშირებით თავად საზოგადოების დამოკიდებულებაზეც უნდა ითქვას ორიოდ სიტყვა: რუსეთ-ჩეჩნეთის ომისაგან განსხვავებით, როცა რუსების დიდი ნაწილი სულაც არ უჭერდა მხარს ამ აჟანტიურას, და რომლის დამთავრების შემდეგ ალბათ თანახმანიც იქნებოდნენ საერთოდ მოეცილებინათ თავიდან ეს ტერიტორია და ეს ხალხიც, ქართული საზოგადოე-

ბისათვის აფხაზეთის საქართველოს ნაწილად დანარჩუნება სრულად კანონიერი მოთხოვნა და ბუნებრივი სურვილია. ეს საკითხი ახლაც დღის წესრიგში დგას ოფიციალური თბილისისათვის. შესაძლოა ეს იმით აიხსნას, რომ ჩეჩნეთის რუსულ მხლად აღქმა ცოტა საძნელაოა თუკი საერთოდ შეესაძლებელი; ქართველებისათვის კი აფხაზეთი საკუთარი მიწა-წყლის „განუყოფელი“ ნაწილია და მის დასაბრუნებლად ომის წარმოება – მისაღებიცა და გასაგებიც. შესაბამისად, აქ ლიბერალურ-პაციფისტური მედერადობის ხმებს ძნელად თუ გაიგონებ კაცი. ერთადერთი მეტ-ნაკლებად მნიშვნელოვანი ოპოზიცია ძალისმიერი ღონისძიებების მომხრეებს ზეიადისტების სახით ჰყავდათ, რადგან მათთვის შეეარდნაძე მოსკოვის აგენტია, მთელი ეს ომი აფხაზეთში რუსეთის პროუკაცია, აფხაზეთის საქართველოსაგან ჩამოსაშორებლად გამიზნული, რასაც თვით ომის შედეგიც ცხადყოფს. ოღონდ ეგაა, იგივე ხალხი სამსრუტ-ოსეთში მშვიდობის ჩამოგდების წინააღმდეგ გამოდიოდა, რაკილა ბრძოლები გამოსაზრდიას ხელისუფლების დროს დაიწყო და შეეარდნაძის მიერ იქნა შეწყვეტილი. აფხაზეთის ომი განდევნილი პრეზიდენტის მიერ რომ ყოფილიყო წამოწყებული, ეჭვი არაა – ისინიც ულაპარაკოდ დაუჭერდნენ მხარს. ასე რომ, თუ ომის, ასე ვთქვათ, სამართლიანობა ფაქტობრივად, ეჭვის არ იწვევდა, მასი მიზანშეწონილობა განსაკუთრებით ომის დაწყების მერე და, ბუნებრივია, დამარცხების შემდეგაც მუდამ საკამათო იყო. რა თქმა უნდა, თუ ასე პრინციპულად დაესვათ საკითხს, ბრძოლა იმისთვის, რაც საქართველოს მიწა-წყლის განუყოფელ ნაწილს შეადგენს, საესებო მისაღება; ოღონდ იყო კი ეს ომი უცილობელი? სადღაც, ადრე, რადაც პრინციპული შეცდომა სომ არ დაეშვით? ახლა ბევრი თელის ასე, მაგრამ მაშინ მთლად ასე არ იყო.

სულ სხვა საკითხია, პიროვნულად სურდათ თუ არა ბრძოლაში მონაწილეობის მიღება. როგორც უკვე ვთქვით, აფხაზეთის ქართველობა გამოსაზრდიას მომხრე იყო და, შესაბამისად, ამ ომის არაფერი სწამდა. ამგვარმა მიდგომამ კიდევ ერთი პარადოქსული ვითარება წარმოშვა: სწორედ იმ ქართველებს, ვისთვისაც ყველაფერი სასწორზე იყო შეგდებული, ვისაც საკუთარი სახლ-კარი და ოჯახი უნდა დაეცვა (და ვინც შემდგომ ყველაფერი დაკარგა ეთნიკური წმენდის შედეგად), ბრძოლის არავითარი სურვილი არ ჰქონდათ. აქ გარკვეულწილად გამოსაზრდიას პროპაგანდამაც იმოქმედა როგორც ბევრი ლტოლვილი ყვებოდა, ზეიადს პირადად შემოუთვლია, თოთქოს არაქანასთან დადებული შეთანხმების კვალად, მისი მომხრენი უნებელნი იქნებოდნენ აფხაზთა მხრივ.

▲ მათთვის, ვინც იბრძოდა, საქართველოს ტერიტორიული მთლიანობა უფრო რადაც პოლიტიკური ცნება იყო და არა პირადი შესებების წერტილი; ხოლო ზემოაღწერილი ანტიპოლიტიკური განწყობის გამო, ნაციონალიზმის მორალურ ვალდებულებათა გადატანა სამხედრო სამსახურის სპეციფიკურ მოთხოვნათა სიბრტყეში უკვე შეუძლებელი აღმოჩნდა. ბევრი ქართველი ახალგაზრდა, უბრალოდ, რომანტიკულ-პატრიოტულ ძახილს აყოლილი მიდიოდა ომში, ოღონდ საერთოდ წაყიდოდა თუ არა, ან რამდენ ხანს დარჩებოდა იქ, ეს საკუთარი არჩევანის ამბად უჩანდა და არა საზოგადოებრივ

ტვირთად. პრაქტიკულად, მეგობრებისა თუ უშუალოდ არჩეული მეთაურის მიმართ თანადგომა სამშობლოს მსახურების აბსტრაქტულ ცნებაზე ბევრად მუტს ნიშნავდა. აგრეთვე, ყოვლად წარუმატებელი აღმოჩნდა დისკრედიტიზებული და კორუმპირებული კომისარიატების მეშვეობით სამხედრო შენაერთების ფორმირების მცდელობა საეკლესიო სამხედრო გაწვევის საფუძველზე. არც თავად საქართველოს ხელისუფლების გულგრილი, ბოლომდე გაურკვეველი დამოკიდებულება უწყობდა ხელს პატრიოტული სულისკეთების გამოვლენას. ბევრი მეტრძოლი ალაღად კითხულობდა (რაც ქართულ მედიას ბევრჯერ დაუფიქსირებია და მეც პირადად არაერთხელ გამიგია) ეს ომი რასთვის იყო და მართლა თუ აწყობდა ხელისუფლებას მისი მოგება.

ბუნებრივია, ნაკლებად ვიცი აფხაზთა მხარეს რა ვითარება სუფევდა, მაგრამ ისე ჩანს, აფხაზურ საზოგადოებაში უბრალოდ შეუძლებელი იყო ომის აუცილებლობის საკითხზე დაყა. არძინას ხელისუფლება ომს აფხაზი ერის ფიზიკური გადარჩენის ერთადერთ გზად სახავდა, რაც ყოველგვარი ორჭოფობის შესაძლებლობას გამორიცხავდა. თუმცა ბევრი შემთხვევაა ცნობილი, როცა, ერთსა და იმავე სოფლისა თუ მომიჯნავე სოფლების აფხაზური და ქართული მოსახლეობა გარიგებულა ერთმანეთში: ეს ომი პოლიტიკოსების წამოწყებულია და თავად არკვიონ საკუთარი პრობლემები, ჩვენ კი წლების მანძილზე მშვიდობიანად გეიცხოვრია გვერდიგვერდ და ამ შეხლაში მონაწილეობას არც ერთი მხრიდან არ მიიღებს არავინო. მერე და მერე, როცა იმატა მსხვერპლმა და ხმებმა ორმხრივი ხოცვა-ჟლეტის თაობაზე ყველგან შეაღწია, ბუნებრივია, კედარც ამ „სეპარატულმა პაქტებმა“ უშველა საქმეს. სხვათა შორის, აფხაზთა მნიშვნელოვანი ნაწილი ახლა აყრილია აფხაზეთიდან (მათგან უმრავლესობა რუსეთშია) და ძნელი სათქმელია, ომის დროს უშველეს თავს თუ არძინას რადიკალიზმს ევლარ შეეწყენენ (ამ მხრივ რაიმე გამოკვლევის მცდელობაზეც არაფერი მსმენია).

ჯერ-ჯერობით, ომის უმნიშვნელოვანესი შედეგი ის კი არაა, რომ ქართული ჯარი დამარცხდა და გამოიდეგნა აფხაზეთიდან მთავარი ისაა, რომ ეთნო-დემოგრაფიული ბალანსი პირწმინდად შეიცვალა. თუმც ზოგიერთი ქართველი მაინც ნებისთ დარჩა იქ (ძირითადად გამსახურდიას მომხრენი), პოლიტიკური თვალსაზრისით მათი რიცხვი ყოვლად მცირეა. 200 000 ქართველზე მეტი „იძულებით გადაადგილებულ“ პირად იქცა. სტატისტიკა ორივე მხრით მეტად არასანდოა, და ისიც კი საკითხავია, ახლა თუ წარმოადგენენ აფხაზები ეთნიკურ უმრავლესობას ამ ტერიტორიაზე, ორონდ ის ეთნობალანსი, რომელსაც აფხაზები ასე უფრობოდნენ, აღარ არსებობს.

რუსეთის წილი

რუსეთის როლი ქართულ-აფხაზური კონფლიქტის შესაძლოა ყველაზე სადავო საკითხიც იყოს. გულდინჯი ანალზის შედეგად იქნებ გვეპოვა კიდევ

რადაც სამუშალო ყველა კავკასიური პრობლემის რუსულ შეთქმულებებზე გადაბრალუბასა და, ვთქვათ, იმის მტკიცებას შორის, რომ რუსეთის წილი რეგიონში მომხდარ არეულობებში მინიმალურია, ხოლო მისი როლი პირიქით, დამამოშმინებელი. ოღონდ რა არის სწორედ ეს სამუშალო?

დარწმუნებით ის შეგვიძლია ვთქვათ, რომ რუსეთი იყო და ახლაცაა აფხაზების ყველაზე მნიშვნელოვანი, თუმცა არა ყოველთვის საიმედო მოკავშირე ამ კონფლიქტში. და თუმცა აფხაზები ყოველთვის კმაყოფილნი არ რჩებოდნენ რუსეთის მოქმედებით, მოსკოვზე ძლიერი პოლიტიკური მოკავშირე მათ არავინ ჰყავთ. აქედან გამომდინარე, მას შემდეგაც კი, რაც 1997 წ. მარტში, აფხაზთა სურვილის საწინააღმდეგოდ, დსთ დათანხმდა შეეცვალა რუსეთის (ფორმალურად იმავე დსთ-ის) მშვიდობისდამცავი ძალების მანდატი კონფლიქტის ზონაში, არმინბას ისევ იმის გამოორება უწყვედა, რომ რუსეთი ერთადერთ სამშვიდობო ძალად მიაჩნდა და თანახმა იყო მას თავისი მისია გაეგრძელებინა (ოღონდ, იგულისხმებოდა, ისევ ძველი უფლებებით).

სინამდვილეში, საკითხავი ისაა, თუ რა მოტივები ამოძრავებს რუსეთს და რამდენად შორსგამიზნულად უწყობს ხელს მოსკოვი აფხაზთა გეგმებს? დავიწყოთ იმ საყოველთაოდ გავრცელებული მოსაზრებით, რომ რუსეთს კავკასიის მიმართ არანაირი, თუნდაც მეტ-ნაკლებად გააზრებული პოლიტიკა არ გააჩნია.²⁷ ნაწილობრივ, ეს იმითაც აიხსნება, რომ რუსეთის მთავრობაში არ არსებობს ერთი რომელიმე ცენტრალური ორგანო, რომელიც ამ რეგიონში რუსეთის პოლიტიკას განსაზღვრავდა (როგორც ბეკრევერ ითქვა, საგარეო საქმეთა სამინისტროს და თავდაცვის სამინისტროს სულ სხვადასხვა ხედვა აქვთ, მაშინ როდესაც ეკონომიკური ინტერესების ნიშნით გაერთიანებულ ჯგუფებს (ჩერნომირდინი, ბერეხოვსკი და სხვ.) კიდევ საკუთარი მიზნები ამოძრავებთ.²⁸ მეორე მხრივ, ისიც უნდა ვაღიაროთ, რომ რუსეთი ობიექტურ სიმსილესა და ღია გამოწვევას აწყდება რეგიონში, რაც ასევე, გარკვეულ-

²⁷ როგორც წესი, ამას ყველა რუსი პოლიტოლოგიც აღიარებს. იხ. მაგ.: Dmitri Trenin, "Russia's Security Interests and Policies in the Caucasus Region," in Bruno Coppieters (ed.), *Contested Borders in the Caucasus*, VUB Press: Brussels, 1996, pp. 91-102.

²⁸ მართლაც, 1997 წლის დასაწყისში სულ მცირე, ექვსი უფოვრა მაინც ქმნიდა ამინდს რუსეთის საგარეო პოლიტიკის განხრით: 1) თავად ელცინი და ფართო უფლებებით აღჭურვილი პრეზიდენტის აღმინისტრაცია; 2) საგარეო საქმეთა სამინისტრო პრიმაკიების თაოსნობით; 3) ლუკინი, ტრანსნეფტი, გაზპროში და რუსეთის პრემიერ-მინისტრ ვიქტორ ჩერნომირდინზე გასული სხვა ენერგეტიკული კონგლომერატები; 4) თავდაცვის სამინისტრო და მისი მახინჯი ხელმძღვანელი, ივანო რაიკოვსკი; 5) ატომური ენერგეტიკის სამინისტრო - ექვტორ მიხაილოვის წარმომადგენლობით; 6) საგარეო ეკონომიკურ ურთიერთობათა სამინისტრო ოლეგ დავიდოვის სახით და შემოსენებული სამინისტროს დაქვემდებარებაში მყოფი, იარაღის ექსპორტიორი სახელმწიფო კომპანია „რასხიორუკენი“. (იხ. Robert O. Freedman, "Russian Policy Making and Caspian Sea Oil," *Analysis of Current Events*, vol. 9, No. 2, February 1997, p. 6). სიამ შესაძლოა იმართოს ექსპერტთა შესვლულებების მიხედვით (ვთქვათ, ზოგი გენერალ ნიკოლაევის სურვილი - სასაზღვრო ჯარების დეკარტაქტისა და გაუქმების რეკინგც დროთა განმავლობაში იცვლებოდა, მაგრამ მოსაზრება, რომ მოსკოვს არ გააჩნია ერთიანი საგარეო პოლიტიკის შემმკმეველები ცენტრი, ფართოდაა გაზიარებული.

წილად მაინც, მის წინააღმდეგობრივ და ზოგჯერ ურთიერთსაწინააღმდეგო გადაწყვეტილებებს განაპირობებს.

• სადაც არ არსებობს რაციონალურად გააზრებული პოლიტიკა, იქ ემოციური გადაწყვეტილებები ჭარბობს და ეს ემოციური ქცევა ციფრულად საყვარელით გასაგებია: კავკასიასთან მიმართებით, რუსეთი ინსტინქტურად ცდილობს რაც შეიძლება მეტი ძალა და გაელენა შეინარჩუნოს, ხოლო სამხედრო ზეგავლენა მას მიზნის მიღწევის გადამწყვეტ ბერკეტად მიაჩნდა მუდამ. რუსი სტრატეგოსები საყვარელით მართებულად ვარაუდობდნენ, რომ თუ რუსეთის სამხრეთ მუზოზლებს – საქართველოსა და აზერბაიჯანს თავიანთ ნებაზე მიუშვებდნენ, ისინი მაშინვე საკუთარი, დამოუკიდებელი პოლიტიკის გატარებასა და რუსეთის ალტერნატიული პარტნიორების ძებნას მიჰყოფდნენ ხელს. საქართველო, საზოგადოდ, დასავლეთზეა მომართული, მაშინ როცა აზერბაიჯანისათვის დამოუკიდებლობა თურქეთთან ახლო ურთიერთობის გაბმასა და დასავლეთის ნათობკომპანიებთან პარტნიორობის შესაძლებლობას ნიშნავს. რისი დაპირისპირება შეუძლია აქ რუსეთს? თავად ძალაგამოლეულსა და საკუთარ პრობლემებში გახლართულს, რითი უნდა დაეხმოს ახალი მეზობლები (ე. წ. „ახლო საზღვარგარეთი“), თუ არა რაღაც სამხედრო ზეწოლის არგუმენტი? ამისათვის ყველაზე შესაფერისი კი მიმდინარე კონფლიქტებით მანიპულირება ჩანდა, რაც იქცა კიდევ რუსეთის საგარეო პოლიტიკის მთავარ მიმართულებად რეგიონში. ამ ქვეყნების დაქვემდებარებისა და დასუსტების, მათთვის საგარეო პრობლემების გამრავლების შედეგად რუსეთი, ბუნებრივად, ნაკლებ წინააღმდეგობას გადაწყდებოდა საკუთარი გაელენის გასაშტეცივებლად.

ასე და ამგვარად, ამ გაელენის საუკეთესო გამოხატულებად რუსეთის სამხედრო მუხეოფნა ჩაითვალა. აქვე ითქვას, სამხედროები განსაკუთრებული გაელენით სარგებლობდნენ „ახლო საზღვარგარეთის“ მიმართ რუსეთის პოლიტიკის განსასაზღვრავად. თუნდაც ის რად ღირს, რომ საბჭოთა კავშირის დაშლის შემდეგ დე ფაქტო არსებობდა ერთგვარი უწყება, რომლის მეშვეობითაც საგარეო საქმეთა სამინისტრო საქმეს იჭერდა „ნამდვილ“ საზღვარგარეთთან, მაშინ როდესაც ყოფილ საბჭოთა კავშირში შემავალ ქვეყნებთან ურთიერთობის საკითხები უპირატესად თავდაცვის სამინისტროს ებარა. ასევე, ბევრი რუსი პოლიტიკოსი, და არა მხოლოდ უკიდურეს ნაციონალისტთა წრიდან, კავკასიის პრობლემების მიმართ სამხედრო არჩევანს ემხრობოდა.²⁹

მეორე მხრივ, რუსეთს მართლაც ჰქონდა უფრო „რეალური“ ინტერესები ამიერკავკასიაში. ჩრდილო კავკასია რუსეთის ფედერაციაში შედის, და აქ სტაბილურობის შენარჩუნება მისთვის განსაკუთრებული მნიშვნელობის ფაქ-

²⁹ რუსეთის დუმის ერთმა ლიბერალმა წევრმა 1994 წელს თავის ინტერვიუში არც დაფარა, რომ ღსოის ქვეყნებთან ურთიერთობის კომიტეტის წევრთა დიდი უმრავლესობის აზრით, რუსეთის ზეგავლენის შესანარჩუნებლად საქართველო სუსტი და დანაწევრებული უნდა დარჩეს. თავად ამ კომიტეტის თავმჯდომარემ, კონსტანტინ ზატულინმა საჯაროდ განაცხადა: „საქართველო ან ჩვენი სატელიტი გახდება, ან სულ გაქრება მსოფლიო რუკიდან“.

ტორი იყო. 1992 წლისათვის ჩენნეთის პრობლემა უკვე მთელი სიმწვავეით იდგა, და რუსეთში შიშობდნენ, რომ ამგვარ პრეცედენტს არსებული სახელმწიფოს „დომინოს ეფექტით“ დაშლა შეეძლო. ასე თუ შევხედავთ საკითხს, ამიერკავკასიაში და, საქართველოში განსაკუთრებით, არასტაბილური სიტუაცია სულაც არ აწყობდა რუსეთს. აფხაზეთის პრობლემა თითქმის ჩენნეთის ანალოგიური იყო, და იქ სეპარატისტული ტენდენციების გაღვივება ლოგიკურად რუსეთისთვის სულაც არ იქნებოდა ხელსაყრელი – სხვა რომ არაფერი, თავად მას გაუჩნდებოდა პრობლემები, თუნდაც ლტოლვილთა დიდი ნაკადის გამო. აქ კიდევ სხვა წინააღმდეგობებიც იქნეს თავს, თუნდაც გეოპოლიტიკურსა და ეკონომიკურს შორის: ამის თვალსაჩინო მაგალითად აზერბაიჯანის ნავთობთან დამოკიდებულება გამოდგება როცა საგარეო საქმეთა სამინისტრო ყველანაირად ცდილობდა აზერბაიჯანს სელი აეღო კასპიის ზღვიდან ნავთობის ამოქაჩვზე, რუსეთის საქმიანი წრეები, პოლიტიკურ არენაზე პრემიერ-მინისტრ ჩერნომირდინის წარმომადგენლობით, აზერბაიჯანის ნავთობის პროექტში იღებდნენ უშუალო მონაწილეობას და თავის წილს მოითხოვდნენ. მაგრამ აფხაზეთის პრობლემასთან დაკავშირებით ამგვარი წინააღმდეგობრიობა მინიმალური იყო – აფხაზეთის საამდღეისო ეკონომიკური მნიშვნელობა ბევრად მცირეა.

აფხაზეთის კონფლიქტი ასევე დაემთხვა თავად რუსეთში მიმდინარე პოლარიზაციის პროცესს პრეზიდენტ ელცინის გარშემო შემოკრებილ „დემოკრატებსა“ და ნეოკომუნისტ/ნაციონალისტებს შორის (ე. წ. „წითელ-რუსეთ-რიანთა“ კოალიცია). აფხაზეთი ერთი იმ საკითხთაგანი იყო, რაზეც ეს ორი ძალა ერთმანეთს დაუპირისპირდა. ელცინის ხალხი, პრინციპში მაინც, თითქმის შევარდნაძესა და საქართველოს ტერიტორიულ მთლიანობას უჭერდა მხარს, ხოლო კომუნისტ/ნაციონალისტები დაუფარავად ემხრობოდნენ აფხაზებს და რუსეთს აფხაზეთის ანექსიისაკენ მოუწოდებდნენ. თავის მხრივ, შევარდნაძე, მთელი ომის განმავლობაში, ხაზს უსვამდა „დემოკრატიულ“ და „რეაქტიულ“ რუსეთს შორის განსხვავებას და შესაძლებლობას არ უშვებდა ხელიდან, ელცინისადმი საკუთარი ლოიალური დამოკიდებულება გამოეხატა.

ოღონდაც, ამ „ორ რუსეთს“ შორის სადემარკაციო ხაზი არც ისე იოლი გასავლელია, როგორც ეს შევარდნაძეს სურდა ეჩვენებინა. იგივე თავდაცვის მინისტრი გრაჩოვი „ელცინის კაცი“ იყო, მაგრამ, საბოლოო ჯამში, რუსი სამხედროები უშუალოდ ემხრობოდნენ აფხაზებს. ასე ჩანს, ელცინისთვის საკუთარ სამხედროებთან კარგი ურთიერთობა ბევრად მეტს ნიშნავდა, ვიდრე შევარდნაძის თანადგომა თუ საქართველოს ტერიტორიული მთლიანობის საკითხი (თუნდაც ჩენნეთის პრობლემის გაჩენის პერსპექტივით). ამიტომაც სამხედროებთან შესაძლო დაპირისპირებით საკუთარი პოზიციების შესუსტებას მან თავი აარიდა და რაკი ამიერკავკასიის საკუთარი კონტროლის ქვეშ ყოფილიყო აუცილებლობას რუსეთის მთელი პოლიტიკური სპექტრიც იზიარებდა, არავითარი პროქართული ფრაქცია მის მთავრობაში არ არსებობდა. რუსეთის პოლიტიკური ელიტა საქართველოს, როგორც დამოუკიდებელ სახელმ-

წიფოს, საერთოდ არ უყურებდა სერიოზულად, ამიტომაც მისთვის მეტად ძნელი იყო აფხაზეთისა და ჩეჩნეთის პრობლემების ერთ სიბრტყეზე აღქმა. მათი ღრმა რწმენით, რუსეთი, ბოლოს და ბოლოს, დიდი ჭაპანწყევრის გარეშე მოაგვარებდა ჩეჩნეთის საკითხს და რატომღა არ უნდა ცდილიყვნენ, აფხაზეთის კონფლიქტის სასურველი მიმართულებით წარმართვის შემთხვევაში, საქართველოც „თავის ადგილზე მოესკათ?“ ეს გზა სულაც აღარ მოითხოვდა ქვეყანაში ღია სამხედრო ინტერვენციის მხარდაჭერას და/ან საკუთარი სამხედროებისათვის მეტისმეტი დამოუკიდებლობის მინიჭებას სამოქალაქო ხელისუფლების მხრიდან. ესეცაა, თავისუფლების მოსურნე საქართველო, რომელმაც უარი თქვა დსო-ის წევრობაზე, მათთვის მეტისმეტად გამაღიზიანებელი იყო. ამავ დროს, ინტელიქტუალებისა და ლიბერალურად განწყობილი პოლიტიკოსების ძირითადი რიგი (გალინა სტაროვიტოვასა და ელენა ბონერის ჩათვლით) საქართველოს „მცირე იმპერიად“ აცხადებდა და აფხაზეთს ზნეობრივ საფუძველზე უჭერდა მხარს: თუ რუსეთმა საქართველოს ანება თავი, საქართველომ რატომღა აღარ უნდა დაანებოს თავი აფხაზეთს?

აფხაზეთის მიმართ რუსეთის ხელისუფლებისაგან დახმარების კიდევ ერთი „ობიექტური“ მიზეზი ის გასლდათ, რომ ის ჩრდილო კავკასიის ავტონომიების განაწესებასაც ერიდებოდა. იქნებ რუს პოლიტიკოსებისათვის მოულოდნელადაც კი, კრემლისა აფხაზეთში ჩრდილო კავკასიელთა ნაციონალისტური გრძნობები სულ სხვა კალაპოტში მოაქცია, რაც, სხვა შემთხვევაში, შესაძლოა რუსეთის საწინააღმდეგოდ მიმართულიყო. მაგალითად, კავკასიის ხალხთა კონფედერაციის ლიდერი, მუსა შანიბოვი იმუქრებოდა, რომ თუ რუსეთი საქართველოს დაუჭერდა მხარს აფხაზეთის ომში, ჩრდილო-კავკასიის რესპუბლიკები ჩეჩნეთს მიბაძავდნენ და ერთიანად გამოაცხადებდნენ დამოუკიდებლობას.

შედეგად, მაშინ როცა ნაციონალისტ/კომუნისტთა ოპოზიცია ღიად და თანმიმდევრულად უჭერდა მხარს აფხაზებს, მთაწრობა და მისი გარეშემო მეოფი დემოკრატიული ბანაკი გაურყეველობაში იყო. პრაქტიკულად ეს იმას ნიშნავდა, რომ ელცინს არც უცდია რუს სამხედროთა შეკავება აფხაზეთში, თუმცა შიგადაშიგ კი იმეორებდა, „საქართველოს ტერიტორიულ მთლიანობას“ ვუჭერ მხარს. თავად ის ფაქტიც, რომ (როგორც ყველა სხვა პოსტკომუნისტურ კონფლიქტებში) ორივე მხარე რუსეთის სამხედროებისაგან შოულობდა იარაღს, სწორედ რუსეთის მხრივ კონფლიქტის ესკალაციის სურვილზე მიანიშნებს. ასევე, მოსკოვს საერთოდ არ ძალუძდა თუნდაც მოპარული იარაღი ეაჭრობის წყარო დაესმო საკუთარი სამხედროებისათვის. რუსეთის მთავრობას ვერავითარი გადაწყვეტილება ვერ მიეღო და საკუთარ პოლიტიკას ვითარებისდა მიხედვით ცვლიდა.

რუსეთის დამოკდებულება აფხაზეთის მიმართ შეგვიძლია განვიხილოთ როგორც კერძო შემთხვევაში მისი საერთო სურვილის გამოხატულება – „ახლო საზღვარგარეთის“ შიდა კონფლიქტები თავის სასარგებლოდ გამოეყენებინა. მაგრამ აქ ზოგი სხვა ანგარიშიც ედო. აფხაზეთი ერთი უპოპულარუ-

ლესთაგანი დასასვენებელი მხარე იყო ყოფილ საბჭოთა კავშირში, და ბევრ რუსს. განსაკუთრებით სწორედ ელიტის წარმომადგენელს, მასთან მეტად სენტიმენტალური მოგონებები აკავშირებდა; ეს კი აფხაზეთის რუსეთთან მიერთების, ან თუნდაც იქ რუსული წესრიგის დამყარების იდეას განსაკუთრებით მიჰყვებოდა. მეტიც, იმავე ელიტას (მათ შორის მაღალჩინოსან გენერლებს), ისევე როგორც სხვადასხვა სამთავრობო დაწესებულებებს უძრავი ქონება-საკუთრებაც კი გააჩნდათ იქ, და ეს უკვე გარკვეულ ეკონომიკურ ინტერესს ნიშნავდა. და ბოლოს, საბჭოთა იმპერიის დამლაშვნი შევარდნაძის წვლილის გამო რუსი სამხედროები არც ფარავდნენ მის მიმართ სიძულვილს, და ესეც ბოლო, თუმცა არა უკანასკნელი მოტივი გახლდათ.³⁰ და კვლავ, არც ერთი ეს მოსაზრება არ გამორიცხავს ერთუერთს.

მაინც, რამდენად გადამწყვეტი იყო აფხაზების გამარჯვებისათვის რუსეთის მიერ გაწეული სამხედრო და ეკონომიკური დახმარება? ასეთ შეკითხვაზე პირდაპირი პასუხის გაცემა ბევრად უფრო მეტ სამხედრო ხასიათის ინფორმაციას მოითხოვს, ვიდრე პირადად მე გამაჩნია, ხოლო ნებისმიერი ზოგადი შეფასება, ნებისმიერ შემთხვევაში, პრაქტიკულად დაუშვლადელია. ასეთი ისე, ჩვენებისაგან რუსებისათვის ნაწინევი მარცხის მერე, ადვილი სათქმელია, თითქოს აფხაზებს სხვების დაუხმარებლადაც შეეძლოთ ქართველებზე გამარჯვების მიღწევა, მით უმეტეს თუ გავითვალისწინებთ უკიდურეს დეზორგანიზებულობას, ოფიციალური თბილისის პოლიტიკური ელიტის დაქსაქსულობასა და საქართველოს ხელისუფლების არაერთგვაროვნებას. ყოველ შემთხვევაში, დახმარება აფხაზებს ჰქონდათ, და არა უმნიშვნელო.

ყოველგვარი ამომწურავი პასუხის ფლობის პრეტენზიის გარეშე, მე ჩემს რამდენიმე მოსაზრებას შემოგთავაზებთ: ჯერ ერთი, ჩვენებმა მართლაც ქარს გაატანეს რუსეთის არმიის ძლევამოსილების მითი; ოღონდ აფხაზეთის ომის დროს ამ მითს ჯერ კიდევ თავისი გაჰქონდა. თავად ის ფაქტი, რომ რუსი ოფიცრები (არა აქვს მნიშვნელობა, გადამდგარნი თუ სამხედრო სასახურში მყოფნი) აფხაზთა მხარეს იბრძოდნენ და რუსეთის თვითმფრინავები ბომბავდნენ ქართული ჯარის პოზიციებსა და ეთნიკური ქართველებით დასახლებულ პუნქტებს (ამ ორ ფაქტს უკვე აღარაფერ უარყოფს) საკმაოდ შეარყია ქართული მხედრობის ფსიქოლოგიური განწყობა, ხოლო პოლიტიკური ხელმძღვანელობა დაარწმუნა, რომ სრული გამარჯვება, უბრალოდ, შეუძლებელი იყო.

მეორეც, ორივე მხარე რუსული წარმოების იარაღით იბრძოდა, მაგრამ ცხადი იყო რუსი სამხედროების მიკერძოება აფხაზეთის მიმართ; შესაბამი-

³⁰ „მოსკოვ ნიუსისათვის“ მიცემულ ინტერვიუში, აფხაზეთში მებრძოლი ვინმე პოდპოლკოვნიკი სერგეი ლონინი შევარდნაძის მიმართ სიძულვილს რუსი სამხედროებისათვის აფხაზების დახმარების ერთ მთავარ მოტივად ასახელებს. ასევე, მისი მტკიცებით, რუსულ მხედრობას ექვიატ არ ეპარებოდა, რომ ომი აფხაზეთში რუსეთის ეროვნული ინტერესების დაცვასაც ნიშნავდა. როცა დახმარების ფორმების თაობაზე დაუწყეს შეკითხვა, მან უპასუხა რომ ოფიციალური ბრძანების მისხლეით ნეიტრალიტეტი უნდა დაეცათ, ამიტომაც ყველაფერს ვერ მოეცემა, ოღონდ აღიარა აფხაზებს მუდამ შეიძლება ჰქონდეთ ჩვენი იმედო. (18 ივლისი, 1993).

სად, უნდა ვიგულისხმოთ რომ მათ უპირატესი მომარაგება ექნებოდათ, და რაკი ამ მომარაგებასაც პოლიტიკური სარჩული ედო, რუსეთს შეეძლო მხოლოდ იმდენი იარაღი მიეწოდებინა ქართული მხარისათვის, თბილისს ომი არ შეეწყვიტა და ქვეყანაც მეტად და მეტად დასუსტებულიყო, ოღონდ არა იმდენი, ქართველებს გამარჯვებისათვის მიეღწიათ.

მესამეც, ძნელი სათქმელია, თითქოს აფხაზებს ბრძოლისადმი ისეთივე მიდრეკილება ჰქონოდათ, როგორც ჩეჩნებს. ჩეჩნები ფიქსირებული სამხედრო ტრადიციების მქონე მთიელი ხალხია, რასაც აფხაზებზე ვერ ვიტყვით. ეს უკანასკნელნი დიდწილად უკვე ურბანოზებულნი იყვნენ, და ვერც მათ მხარეში ტურიზმის ფართო გავრცელება შეუწყობდა ხელს საბრძოლო ჩვევების გამოუმუშავებას.

მეოთხეც, მე უკვე აღვნიშნე ის პარადოქსული ამბავი, რომ რუს სამხედროთა საბრძოლო განწყობა აფხაზეთში შესაძლოა ბევრად უფრო მაღალი იყო, ვიდრე ჩეჩნეთში. ბევრი მათგანი, ვინც უშუალოდ იღებდა მონაწილეობას სამხედრო ოპერაციებში, გადამდგარი ოფიცრები იყვნენ ანუ საკმარისად მაღალი სამხედრო კვალიფიკაციის მქონე ხალხი ყოველ შემთხვევაში, იმ გამოუცდელ ახალგაზრდებთან შედარებით, ვინც ისიც კი არ იცოდა ხეირიანად, რისთვის აომებდნენ ჩეჩნეთში. უსამსახუროდ დარჩენილ ამ ოფიცრებს უპირველესად ფინანსური ინტერესები ამოძრავებდათ, ოღონდ, რუსული მედიისათვის მიცემული მათი ინტერვიუებით თუ ვიმსჯელებთ, არც გარკვეული ფსიქოლოგიური მოტივაციები აჯლდათ. ყველანი დარწმუნებულები იყვნენ, რომ რუსეთის სახელმწიფოებრივ ინტერესებს ემსახურებოდნენ და პირადად შეეარდნაძქვით იყრიდნენ ჯავრს, ვინაც რუსეთის ერს უღალატა. (სხვათა შორის, დუდაევისა თუ მასხადოვის მისამართით არასოდეს არავის გამოუხატავს იმგვარი უარყოფითი ემოციები, როგორც შევარდნაძის მიმართ). ისიც ითქვას, „ჩაგრული“ აფხაზების მხარეს ბრძოლა „ქართველი იმპერიალისტების“ წინააღმდეგ, მათს შეგნებას რუსული იმპერიულობის ბრალეულობისაგანაც ათავისუფლებდა. ასე რომ, გაწვრთნილი, ფსიქოლოგიურად საბრძოლოდ განწყობილი რეგულარული რუსული შენაერთებისაგან ცოცხალი ძალისა და ყოველგვარი ტექნიკური საშუალებებით დახმარებას, გასაკვირი არაა, მნიშვნელოვანი გავლენა ექონია ომის მსვლელობაზე.

და ბოლოს, რუსეთის თანადგომა თვითრწმენას უმტკიცებდა აფხაზებს არა მხოლოდ ომის დროს, არამედ მანამდეც და მის შემდეგაც. საინტერესოა (ამ შეკითხვაზე კი ნაღდ პასუხს, ალბათ, ვერასოდეს მივიღებთ) ირჩევდა თუ არა არძიზბა ასეთ სარისკო გეზს და წავიდოდა თუ არა ამგვარ კონფრონტაციაზე, მანამდეც რომ არ ჰქონოდა რუსეთის სრული დახმარების იმედი. ხოლო იმის მოლოდინი, რომ საბოლოოდ რუსეთში ნაციონალისტები და კომუნისტები აიღებდნენ ხელში ძალაუფლებას, აფხაზეთის ხელისუფლებას ასევე ნაკლებად განაწყობდა ნებისმიერ კომპრომისზე წასასვლელად.

მორიგების პერსპექტივები

ომში საქართველოს დამამცირებელმა მარცხმა თბილისის ხელისუფლების რუსეთთან ურთიერთობასაც ძირეულად უცვალა გეზი. რაკილა ომი, საყოველთაო აზრით, რუსეთთან წავაგეთ, დღეს-ში შესვლაც კაპიტულაციის სიმბოლოდ იქნა აღქმული (მართალია, თავად ამ გაერთიანებას გადაშტეხულ მნიშვნელობას ანიჭებდნენ, მაგრამ სიმბოლოები მუდამ განსაკუთრებულ როლს თამაშობდნენ ქართულ პოლიტიკაში). ასეა თუ ისე, ხალხი მოელოდა, რომ კაპიტულაციის ამ თავისებურ აქტზე ხელმოწერის სანაცვლოდ ქვეყანაში დამყარდებოდა მშვიდობა, სტაბილურობა, ცხოვრების პირობებიც გაუმჯობესდებოდა და შიდა პრობლემებსაც თავისთავად მოეცლებოდა. რაკილა საქართველო კიდევ ერთხელ დათანხმდა რუსეთის ფრთის ქვეშ შეეფარებინა თავი, ვარაუდობდნენ, რომ რუსეთი თავად გადაგვიწყვეტდა ყველა საკითხს.

თავიდან თითქოსდა ასეც ჩანდა. ზვიადისტების ამბოხი დასავლეთ საქართველოში სწრაფად და შედარებით უმტკივნეულოდ ჩაახშეს. რამაც ქვეყნის შიდა სტაბილურობას შეუწყო ხელი. რუსეთის სამხედროებმა მხოლოდ მცირედენ თუ მიიღეს მონაწილეობა ოპერაციაში, მაგრამ შეგარდნადის ხელისუფლების მიმართ მათი მხარდაჭერაც უკვე საკმარისი იყო წარმატების მისაღწევად. ზვიადისტთა ორწლიანი თავისატაკიერების ასე იოლად მოგვარებამ ხელისუფლებას ახალ-ახალი და, რაც მთავარია, ასევე სწრაფად მისაღწევი საოცნებო წარმატებების იმედი ჩაუსახა.

აფხაზეთში განცდილი სამხედრო მარცხის სასიკეთოდ შემობრუნება თბილისის ახალი პოლიტიკის იმედი – თუ, უფრო სწორად ილუზია იყო. საქართველო თანხმდებოდა რუსეთის სამხედრო ნაწილების განლაგებას მის ტერიტორიაზე შემდეგი სახით: 1. სამშვიდობო ძალები აფხაზეთში; 2. სასაზღვრო ჯარები საქართველო-თურქეთის საზღვრის გაყოლებაზე; 3. სამხედრო ბაზები ქვეყნის სხვადასხვა კუთხეში. სანაცვლოდ, საქართველო იმედოვნებდა რუსეთის მიერ მისთვის აფხაზეთის „დაბრუნებას“ – ანუ, თბილისის ხელისუფლების დე ფაქტო კონტროლის აღდგენას რეგიონში. რაღა თქმა უნდა, ასეთი რამ არასდროს, არც ერთ ოფიციალურ დოკუმენტში არ ასახულა, თუმცა რუსეთის ბაზებზე შეთანხმების 1995 წელს შემუშავებულ ვარიანტს ბოლოსართი ახლავს, სადაც აღნიშნულია, რომ შეთანხმება მხოლოდ აფხაზეთში საქართველოს იურისდიქციის აღდგენის შემდგომ შედის ძალაში. მართალია, ეს ფრაზა ამოღებულ იქნა იმავე 1995 წლის ოქტომბერში შეგარდნადის მიერ ხელმოწერილი დოკუმენტის დანართიდან, მაგრამ საქართველოს პრეზიდენტს მას შემდეგ არაერთგზის განუცხადებია, რომ საქართველოს ტერიტორიული მთლიანობის აღდგენა უცილობლად იგულისხმება შეთანხმების მიხედვით, რომელიც ჯერ კიდევ სარატიფიკაციოა. ოღონდ ის, თუ როგორ შეიძლება მოხდეს აფხაზეთზე საქართველოს ფაქტიური კონტროლის აღდგენა, არასოდეს დაუსტკბულა; ამის მიუხედავად, რუსული ჯარის მუშევრებით

ლტოლვილთა დაბრუნება ყველასათვის მთავარ საკითხად იქცა. რუსეთის თავდაცვის მინისტრ გრაჩოვსაც კი დასცდა ამის თაობაზე, მართალია არაოფიციალური და მეტად ზოგადი ხასიათის, მაგრამ მაინც მოწმეების წინაშე გამოთქმული დაპირებანი.³¹ ეს საკმარისი აღმოჩნდა იმისათვის, რომ ხალხში საკესებით სერიოზულად გაჩენილიყო „რაღაც“ მნიშვნელოვანის მოლოდინი, რასაც უცეცხლოდ დევნილთა დაბრუნების პროცესი უნდა მოჰყოლოდა. ამ განხრით ქართული დიპლომატიის ერთადერთი მიღწევა იყო 1997 წლის დსთ-ის სამიტიზე მიღებული რეზოლუცია, რომ სამშვიდობო ძალები აფხაზეთის სიღრმეში გადაინაცვლებდნენ, ქართველ ლტოლვილთა თუნდაც სამხრეთ რაიონებში დაბრუნების უზრუნველსაყოფად. მაგრამ აფხაზეთის ხელიშეწყობამ უარი თქვა მანდატის მოქმედების გაფართოებაზე და განაცხადა, რომ საერთოდ მოითხოვდა რუსეთის სამშვიდობო ძალების გაყვანას აფხაზეთის ტერიტორიიდან, თუკი დსთ-ის რეზოლუცია ძალაში შევიდოდა. შედეგად, მაისის თვეში გამართული დამატებითი კონსულტაციების გარდა, ამ საკითხთან დაკავშირებით მნიშვნელოვანი არც არაფერი მომხდარა.

ბოლოს, არც ამ კონსულტაციებს მოუტანია რაიმე ხიერი და რუსეთის პოლიტიკაც კონფლიქტის მიმართ სრულიად ბუნდოვანია. ცხადი ხდება, რომ რუსების დახმარებას აფხაზეთისათვის ერთადერთი მიზანი ჰქონდა – საქართველოზე საკუთარი გავლენის აღდგენა. ახლა, როცა მიზანი მიღწეულია, რატომღა არ შეიძლება, ეს დახმარება მეორე მხარისაკენ მიიშაროს? ლოგიკურად კი ჟღერს, მაგრამ არც ასე მარტივადაა საქმე. ბოლო სამი წლის გამოცდილება გვიჩვენებს, რომ რუსეთს არც სურვილი აქვს და არც შეძლება, რაიმე შეცვალოს. მეტიც, აფხაზეთის კონფლიქტის მოგვარება რუსეთს არც აწყობს – თბილისზე თავისი გავლენის დაკარგვის შიშით. რუსი პოლიტიკოსები ვარაუდობენ – და ამ შემთხვევაში, საკლებით მართებულადაც – რომ რუსეთის საბოლოო გეოპოლიტიკურ ბატონობას საქართველო ვერასოდეს შეეგუება ძლიერი და უწყვეტი ზეწოლის გარეშე.

აფხაზეთის პრობლემის დაკონსერვება ერთადერთ გზად მოჩანს საქართველოს თუნდაც გარკვეულ ზღვრამდე მოსათოკად. მეორე მხრივ, აფხაზებსაც სჭირდებათ რუსეთის თანადგომა, რაკი სხვა გზას ვერ ხედავენ, ოღონდ არც მთლად სათაშამოები არიან რუსეთის ხელში და რუსეთმა რომც ისურვოს აფხაზეთის საკითხის საქართველოს სასარგებლოდ გადაჭრა, არც პოლიტიკური და არც ეკონომიკური ზეწოლა არ იქნება საკმარისი. ჩეჩნეთის ომის მერე ყველაზე გულუბრყვილო პრორუსულად განწყობილი პოლიტიკოსებიც კი მიხვდნენ, რომ მოსკოვს აღარ უღირს ახალი სისხლისღვრა – თუნდაც რუსული ბაზების სანაცვლოდ ახალქალაქსა და ბათუმში. ოღონდ ეგაა, გადამწყვეტი ცვლილებების მოხდენა უსისხლოდ აქ არ გამოვა. მეორე მხრივ, ჩეჩნეთის სტატუსთან დაკავშირებულ სიტუაციას თუ გავითვალისწინებთ,

³¹ იხ. Ghia Nodia, *Waiting for the Russian Bear*, "War Report", June 1995, No. 34, pp. 39-40.

პრობლემის გადაწყვეტას აფხაზეთის რუსეთთან მიერთების მეშვეობით, მხოლოდ რუსი ულტრანაციონალისტები თუ მიესალმებიან.

მოკლედ, ქართულ-აფხაზური კონფლიქტის ახლანდელი მდგომარეობა შეიძლება დავახასიათოდ როგორც „ჩინში მოქცეული დროებითი სტაბილურობა“. საქართველოცა და რუსეთიც ამ გაურკვევლობას ერთმანეთის უნიათო მცდელობათა დასაბალანსებლად იყენებენ, რათა ყოვლად მიუღწეველ „აფხაზეთი – სამხედრო ბაზების წილ“ გარიგებას მიაღწიონ. (სიტუაცია ორი გაიძვერას მოლაპარაკებას მაგონებს ილფისა და პეტროვის „12 სკამიდან“: ჯერ ფული, სკამები მერე... არა ჯერ სკამები, ფული მერე!). არც ერის არ შეუძლია ბოლომდე გაიტანოს თავისი, მაგრამ ვერც დათმობაზე წაელენ: ქართველები შიშობენ, რომ რუსეთი ყველა აკრძალვას მოუხსნის აფხაზეთს და საერთოდ, მის ღიად მხარდაჭერაზე გადავა, რაც აფხაზეთთან ყოველგვარი კომპრომისის მიღწევის იმედს არარეალურს გახდის, მაშინ როცა რუსეთი დარწმუნებულია, პირველსავე ხელსაყრელ შემთხვევაში საქართველო შეეცდება „რუსის ჯარი“ მოიცილოს თავიდან.

ამავე დროს, საქართველო შიგადაშიგ ერთ ხმაურს ტეხს საკუთარი ძალებით აფხაზეთის დაბრუნების თაობაზე; ოღონდ ეგაა, სერიოზულად არც სამხედრო სტრუქტურის შექმნას ცდილობს და არც მორიგ გაურკვეველ ავანტიურაში სურს გარევა. ყოველ ორ წელიწადში ერთხელ, როცა რუს სამშვიდობო ძალებისათვის მანდატის გაგრძელების დრო დგება, ისევ იწყება მოლაპარაკებები და ახალ-ახალი დაპირებების ჯერი, მაგრამ ხელმოსაჭიდი არაფერი სდება. აფხაზებს ისლა დარჩენიათ, იცადონ და მათ ხარჯზე რუსულ-ქართული გარიგების შესაძლებლობაზე იმსჯელონ. მანამდე კი ცდილობენ დე ფაქტო დამოუკიდებლობიდან ნახონ რაიმე სახირო. კმაყოფილი არავინაა, მაგრამ არც აღშფოთებას გამოთქვამს ვინმე. ცხოვრება წინ მიდის – საქართველოს ნათესადენი გაყავს, აფხაზები არჩევენებს ატარებენ და გამარჯვების დღეს დღესასწაულობენ, რუსები ნატო-სთან დებენ სხვადასხვა შეთანხმებებს. ამგვარი სიტუაცია კარგა ხანს შეიძლება გაგრძელდეს („კვიპროსული მოდელი“ მეტად გავრცელებულ გამოთქმად იქცა აფხაზეთის საკითხთან დაკავშირებით). გადამწყვეტი ნაბიჯის გადასადგმელად ყოველგვარმა მცდელობამ, შესაძლოა, არსებული მყიფე თანაფარდობა დაარღვიოს და ინიციატორს ბუმერანგივით დაუბრუნდეს უკან; ასე რომ, ყველა ფრთხილობს. უიმედო მდგომარეობაში მხოლოდ ლტოლვილები არიან, მაგრამ ახლო აღმოსავლეთისა და ბევრი სხვა რეგიონის მაგალითზე შეგვიძლია დავასკვნათ: ლტოლვილებს შესაძლოა კარგა ხანს მოუწიოთ მოცდა.

არის კი, საერთოდ, ამ ჩინიდან გამოსავალი? ან რა სახის ძირეული ცვლილებები შეიძლება წარმოიდგინოს კაცმა? ჩემდათაჟად, რამდენიმე შესაძლებლობას განვიხილავ:

1. *მკვეთრი ცვლილება რუსეთის მხრივ.* ბოლოსდაბოლოს, რუსეთი მიხვდა, რომ საქართველოსა და აზერბაიჯანის თავისი განსაკუთრებული გავლენის ზონაში დატოვების მცდელობას აზრი აღარ აქვს. რუსეთის სასაზღვრო ჯა-

რის მთელი საქართველო-თურქეთის საზღვრის გასწვრივ განლაგება და სამხედრო ბაზების შენახვა მეტად ძვირი ჯდება როგორც ფინანსური, ასევე პოლიტიკური კაპიტალის ხარჯვის მხრივ არც ერთი და არც მეორე რუსეთის ახლა გასაფლანგი არა აქვს. რუსული ჯარის ჰაერში გამოკიდებული რეფორმისათვის საჭირო თანხების ეთნიკურ სომეხთა და ქართველ ჯარისკაცებზე ხარჯვა (რომლებიც „რუსული“ სამხედრო პერსონალის ძირითად მასას შეადგენენ ამიერკავკასიაში) ასევე სრულიად მიზანშეუწონელია. ის ფართოდ გავრცელებული არგუმენტი, თითქოს რუსული სამხედრო ჩარევის გარეშე ამიერკავკასია განწირულია არეულობისთვის, რაც მძიმე შედეგებს გამოიღებს ჩრდილო კავკასიაში იქნებ ჭრიდა კიდევ 1992-93 წლებში, მაგრამ ახლა ცოტა არასერიოზულად ჟღერს. მეტიც, ძნელი დასაჯერებელია, თითქოს ან საქართველო ან აზერბაიჯანი, ახლო მომავალში მაინც, რუსეთს ჩაუდგენ კრიჭამი და მისთვის სასურველ სტაბილურობას უთხარონ ძირი, რადგან ახლაც კი ბევრი საერთო ინტერესი აქვთ, ხოლო თუ რუსეთის ეკონომიკა წელში გაიმართა, ამიერკავკასიისათვის ის შესაძლოა მეტად მიზნიდელ სფეროდ იქცეს.

სამხედრო ზეწოლამ ხომ მაინც ვერაფერი არგო მოსკოვს, პირიქით – აფხაზეთი საუკეთესო მაგალითია, თუ ეკონომიკის მხრივ როგორ ამოიკვეთა ფეხი რუსეთმა ამიერკავკასიიდან; ხოლო თუ მართლაც სტაბილურობა სურს, ეს ერთადერთი რამაა მის „ნაციონალურ ინტერესთა“ ჩამონათვალში, რასაც შეიძლება სრულად მივესალმით – მაშინ დასაუღუთის გავლენის გაფართოებას რეგიონში სწორედაც რომ სასურველი ეფექტი უნდა მოჰყვეს.

წესით, ნებისმიერმა რუსმა ანალიტიკოსმა პრეზიდენტ ელცინს ის უნდა ურჩიოს, რაც შეიძლება მალე გაიყვანოს რუსეთის ჯარის შენაერთები ამიერკავკასიიდან, ეს პროცესი კი სწორედ საქართველოდან დაიწყოს. (სომხებს, საწინააღმდეგოდ, რუსი სამხედროების იქ ყოფნა ურჩევნიათ, მაგრამ ეს უკვე სულ სხვა საკითხია). ეს ნაბიჯი ალაგობრივ შეცვლიდა ქართველების განწყობას რუსეთის მიმართ, და საბოლოოდ ამას ვინაშე მისი პოლიტიკური და ეკონომიკური გავლენა გაზარდა კიდევ საქართველოში. რუსი სამხედროები, რაღა თქმა უნდა, უკმაყოფილონი დარჩებოდნენ, ოღონდ საზოგადოების დიდი ნაწილი სწორედ ასეთ ნაბიჯს დაუჭერდა მხარს.

ნუთუ ეს სრულიად არარეალურია? გვონებ, ამგვარი რჩევა საფესბით რაციონალური უნდა იყოს, რუსეთის ნაციონალურ ინტერესებთან გამომდინარე. ოღონდ ეგაა, არც იმდენად პეგელიანელი ვარ, თავად ვირწმუნო თითქოს რაც რაციონალურია, უცილობლად რეალურად გადაიქცევა; და რუსებსაც უყვართ ხოლმე თქმა, რომ ჭკუა-გონება მათზე მაინცა და მაინც არა ჭრის (რუსეთს გონებით ვერ ჩასწდებიო – აკი განაცხადა კიდევ პოეტმა ტიუტჩევმა). და მაინც, გარეშე თვალისთვის რუსულ მმართველობაში საგრძნობი ცვლილებებია; არც ძალიან გამიკვირდება, რუსულ პოლიტიკაშიც იგივე ცვლილებები რომ ცოტა უფრო ადრე მოხდეს, ვიდრე საზოგადოდ ვეარაუდობთ (იქნებ სადღაც ტიუტჩევიც აჭარბებდა?)

მერედა ამ ცვლილებებმა სასიკეთო რა შეიძლება მოიტანონ ქართულ-აფხაზური პრობლემის გადასაწყვეტად? ჯერ-ჯერობით ეს შეკითხვა ღიად დავტოვოთ, ოღონდ ის კი მინდა აღვნიშნო, რომ არც ერთ მხარეს ამგვარი ვარიანტის შესაძლებლობაც კი არ დაუშვია. თავად აფხაზებიცა და ქართველებიც იმდენად მიეწივნენ რუსეთის პოლიტიკურ სამყაროში ცხოვრებას, სხვაგვარი არსებობა ძნელად წარმოუდგენიათ. მე კი მიმაჩნია, რომ ორივენი სწორედ ამგვარი მომავლისათვის უნდა იყვნენ მზად.

2. საერთაშორისო ორგანიზაციებისა და საერთოდ დასავლეთი სამყაროს უშუალო ჩართვა პრობლემის გადასაწყვეტად. პრეზიდენტ შევარდნაძის სტრატეგია მუდამ ითვალისწინებდა დასავლეთის მაქსიმალურ ჩართვას აფხაზეთთან შეთანხმების მისაღწევად, თუმცა ეს უკანასკნელნი ეჭვის თვალით უყურებდნენ ყოველ ამგვარ მცდელობას, ეინაიდან დასავლეთი ცნობს საქართველოს ტერიტორიულ მთლიანობას, ხოლო სოსჟინის ხელისუფლების მთავარი მოკავშირე სწორედ ანტიდასავლურად განწყობილი რუსული წრეებია. ოღონდ ეს სულაც არ ნიშნავს, თითქოს იგივე აფხაზები პრინციპულად ანტიდასავლურ პოზიციებზე იდგნენ.

მთავარი, თუ რატომ სურს საქართველოს საერთაშორისო ორგანიზაციებისა და საერთოდ, დასავლეთის ამ პროცესში ჩართვა (ისე, ჩვენში ამ ორ ცნებას დიდად არც არასოდეს განასხვავებდნენ ერთმანეთისაგან) ისაა, რომ როგორმე რუსეთის გავლენა დაებალანსონ, და ამ მხრივ საქართველოს მცდელობა ყოველად გასაგებია და ლეგიტიმურიც. თუმცა, დღემდე მჩანთიან ახლოსაც არ მივსულვართ. ჯერ-ჯერობით გაერო-ს უშიშროების საბჭომ მხოლოდ უარი უთხრა დსთ-ს (ფაქტურად რუსეთის) სამშვიდობო ძალებს თავისი მანდატის გაცემაზე და მარტო რუსეთის მონაწილეობას დათანხმდა სამშვიდობო ოპერაციებში გაერო-ს სამხედრო მეთვალყურეებს კი, შესაბამისად, თვალყურის დევნება და გაერო-ს შტაბ-ბინაში რაპორტების გზავნა დაევალოთ. ამ ერთადერთი გამონაკლისის გარდა, დასავლეთის როლი დღესდღეობით მხოლოდ ჰუმანიტარული დახმარებით შემოიფარგლება. არაფერი ყოფილ იუგოსლავიაში ნატო-ს მოქმედების მსგავსი აფხაზეთს არ დამუქრებია.³²

საქართველოს ხელისუფლება ჟამი-ჟამ იმედს გამოთქვამს, რომ როგორც კი დასავლეთი გამოთავისუფლდება ყოფილ იუგოსლავიაში გაჩენილი პრობლემებისაგან, მას იქვე მიეცემა საშუალება მეტი ყურადღება და სახსრები დაეთმოს კავკასიის რეგიონის პრობლემებს. აი, ეს კი სწორედაც რომ არარეალურია. საერთოდ, წარმოდგენა დასავლეთის შესაძლებლობებსა და უნარზე, ასეთი პრობლემები გარედან გადაწყვიტოს, მეტად გაზვიადებულია. რუსეთს კი არც თვითშეფასების უნარი გააჩნია და იქნებ უფსკრულისაკენაც მიექანებოდეს, ოღონდ საკმარისად დაუნდობელია, რომ მანამდე საკუთარი ნების ძალით

³² ob. S. Neil MacFarlane, Larry Minear, and Stephen D. Schenfield, *Armed Conflict in Georgia. A Case Study in Humanitarian Action and Peacekeeping*, Thomas J. Watson Jr. Institute for International Studies, Occasional Paper No.21, 1996.

დამკვიდრებას მაინც შეეცადოს ამ მხარეში (ისე, რუსები არც განასხვავებენ „სამშვიდობოსა“ თუ „მშვიდობისდამცავის“ ცნებებს *მიროტვორჩესტვო* აქტიური პოლიტიკური ლექსიკონისათვის სავსებით საკმარისად მიაჩნიათ).

ყველაფერ ამასთან ერთად, დასავლეთის ქვეყნებიცა და, განსაკუთრებით, საოცრად ბიუროკრატიზირებული საერთაშორისო ორგანიზაციები (დასავლეთში კი სწორედ ამ ორგანიზაციათა მეშვეობით ურჩევნიათ ასეთ შემთხვევებში საქმის წაყვანა) ძლიერი პოლიტიკური ინტერესების არარსებობისა თუ პერსპექტივაში საერთაშორისო უსაფრთხოებისათვის აშკარა მუქარის გარეშე არასოდეს მიმართავენ ძლიერი ზეწოლის მეთოდებს. რაკილა დღეს აფხაზეთში არც ომია და ჯერ-ჯერობით არც მომავალი დიდი სისხლისღერის ნიშნები ჩანს, არაერთარ გადამწყვეტ ნაბიჯებს მათი მხრიდან არ უნდა ველოდოთ. აფხაზეთი არც ახლა და, საკარგოდ ნათობამტარ ტერიტორიას არ წარმოადგენს, ხოლო ნათობი დღესდღეობით ერთადერთი საკითხია, რითაც დანარჩენი მსოფლიო მართლა დაინტერესებულია კავკასიაში.³³ აფხაზეთის გეოგრაფიული მდებარეობა რუსეთისათვის მართლაც სასიცოცხლო მნიშვნელობას იძენს საქართველოსა თუ მთელ ამიერკავკასიასთან ურთიერთობათა კრილში, ოღონდ დასავლეთისათვის ეს ჯერ კიდევ არაა საკმარისი.

ამით იმას კი არ ეამბოზ, თითქოს დასავლეთის ქვეყნების მიერ თუნდაც მცირედი ხელის გამოღება უმნიშვნელო ფაქტორი იყოს: ნებისმიერი კონტაქტები ქართველებსაც და აფხაზებსაც სამუალებას მისცემს თანამედროვე პოლიტიკურ აზროვნებას აუღონ ალღო, დაეხმარება თავიდან მოცილონ ის ილუზიები, რაც გამოსავლის საკუთარი გზების ძებნაში უშლით ხელს. აქაურობით დასავლეთის დაინტერესება, რაც არ უნდა დასაზღვრული იყოს, მშვიდობიანი გზით რეგიონალური პრობლემების გადაწყვეტის მისი სურვილი უეჭვოა, და თუ ჩვენც გვსურს საერთო კომპრომისის გამოწახვა, დასავლეთის შუამავლობით მისი მიღწევის შესაძლებლობა ბევრად მეტია. ოღონდ ეს არჩევანი აფხაზებისა და ქართველებისგანაც კონფლიქტისადმი მათი დამოკიდებულების ძირეულად შეცვლას მოითხოვს. ის ილუზია, თითქოსდა ერთ მშვენიერ დღეს დასავლეთი „სამართლიან“ (რასაც არ უნდა გულისხმობდნენ ამაში) მშვიდობას დაგვიტყუროს აქ – მხოლოდ ამუხრუჭებს ვითარების შეცვლის მცდელობას.

3. *ცვლილებები თვით საქართველოსა და აფხაზეთში. როგორც ადრევე მოგახსენეთ, ომის დაწყება იმთავითვე საქართველოსმიდა არეულობამაც განაპირობა. მაგრამ ახლა რა ცვლილებები შეიძლება შეიტანოს ვითარების სტაბილიზაციამ აფხაზეთთან ურთიერთობაში? ერთი შესაძლებელ ვარიანტთაგანი (რომელიც ქართულ ელიტას, კაცმა რომ*

³³ ნათობსადენის ქსელის რუკაზე აფხაზეთის დასატანად ლაარაკი კი ყოფილა, და ამაზე ალბათ არსიზნა-შეკარდნადის შეხედდრახეც კი იმხელის თხილისში (1997 წლის აგვისტო), მაგრამ ამგვარი პროექტის ეკონომიკურ ირაციონალურობას თუ გაუთვალისწინებობას, მას იქნებ კიდევ ნაკლები მანძი გააჩნდეს დასამკვიდრებლად, ვიდრე ერთ დროს „მშვიდობის ნათობსადენის“ მთიან ყარაბაღზე გაყენას ჰქონდა.

თქვას, გააზრებული დოქტრინის სახით არასოდეს ჩამოუყალიბებია, მაგრამ გარკვეული გასავალი მაინც აქვს) ისაა, რომ საქართველო ეკონომიკურად ნელ-ნელა გასწორდება წელში, პოლიტიკურად და ეკონომიკურად იზოლირებულ აფხაზეთში კი ვითარება ძალაუწებურად გაუარესდება; აი, მაშინ შესაძლოა აფხაზები უფრო დამთმობნიც გახდნენ და საქართველოსთან გაერთიანებას დათანხმდნენ. მანამდე ომის საშინელი მოგონებანიც მინავლდება და შერიგებაც ფსიქოლოგიურად ბევრად გაიოლდება.

ვინძლო ამგვარი სცენარიც გასათვალისწინებელი იყოს, ოღონდ აქ ეკონომიკური ფაქტორისა და „რაციონალური“ პირობების გადაჭარბებით შეფასების საფრთხესაც ვხედავ. აფხაზების მხრივ საქართველოსაგან გამოყოფის სურვილი ეკონომიკური მოთხოვნებით არ ყოფილა განპირობებული, და მართოდენ ეკონომიკური არგუმენტებით ვითარების შემობრუნება ძნელი დასაჯერებელია. თავად აფხაზეთში სიტუაციის დინამიკაზე მსჯელობა ახლა უმართებულო იქნებოდა საიმედო წყაროების ნაკლებობის გამო, მაგრამ მეტად საეჭვოა, არეულობამ და სიღატაკემ აიძულოს აფხაზები მნიშვნელოვან დათმობებზე წავიდნენ. რუსეთის ეკონომიკური ბლოკადა, სინამდვილეში, საცერს უფრო ჰკავს, და ისიც სავარაუდოა, რუსეთში ყოველთვის მოიძებნონ გავლენიანი ძალები, აფხაზებს რომ ხელს მოუშართავენ (აქ არც მასშტაბების სიმცარე უნდა დაგვავიწყდეს). ასევე, აფხაზეთის მხარე იმდენად მოსავლიანია, შეუძლებელია იქ ნამდვილი შიმშილი დაიწყოს; ხოლო რამდენადაც იარაღასხმულობის სულისკვეთება აფხაზეთში არასოდეს ყოფილა ისე ძლიერი, როგორც ეს ჩვენთვისაა, ალბათ არც ისაა საფიქრებელი, ახლა ადგილობრივმა თოფოსნებმა გადააქციონ იქაურობა ურთიერთანგარიშსწორების სარბიელად – ყოველ შემთხვევაში, აქამომდე ამის ტენდენცია არ ჩანს. ასე რომ, მხოლოდ იზოლაციამ და გარეგანმა ზეწოლამ შესაძლოა პირიქით გაამძაფროს აფხაზური მოსახლეობის რადიკალიზაცია, დათმობაზე წასასვლელად კი ნამდვილად ვერ უბიძგებს.

თავად საქართველოში ვითარების სტაბილიზაციამ და ეკონომიკურმა ზრდამ შესაძლოა მოვლენათა განვითარების სულ სხვა ტრაექტორიაც დასახოს: დროის ფაქტორის საკუთარ მოკავშირედ ქცევა, ძლიერი არმიის შექმნა და სამხედრო რევანში – ანუ ე.წ. „სორვატული სცენარი“. როგორც ზემოთ უკვე ვთქვი, ქართველების უმრავლესობა ქვეყნის ტერიტორიული მთლიანობის აღსადგენად ძალის გამოყენებას სავსებით ლეგიტიმურ ზომად მიიჩნევს და დარწმუნებულიცაა, რომ ერთ დღეს იარაღის მეშვეობით გადაწყვეტს ამ კონფლიქტს, მით უმეტეს რომ პოლიტიკური სიტუაცია უკვე იძლევა პროფესიული ჯარის შექმნის შესაძლებლობას. ასევე, თუ ჩვენთვის მართლა შეეცდება უფრო ახლო ურთიერთობა დაამყაროს საქართველოსთან (და ბევრი ჩვენნი მეთაური უკვე თითქოს ნანობს კიდევ საკუთარ მონაწილეობას აფხაზეთის ომში) ეს კიდევ შეამცირებს აფხაზებისათვის ჩრდილოკავკა-

სიელოთა სამხედრო დახმარების აღბათობას.³⁴ თბილისმა შესაძლოა ისიც კი იფიქროს, რომ რუსეთმა კარგი გაკვეთილი მიიღო ჩეჩნეთში და ხელახალ აფანტიურაში აღარ ინდომებს გახვევას. უკვე 1997 წლის გაზაფხულზე საქართველოს უშიშროების მინისტრმა ეჭვმიუტანლად განაცხადა – საჭიროების შემთხვევაში, მხოლოდ ჩემს განკარგულებაში მყოფი ძალებითაც შემძლია აფხაზეთის დაბრუნებაო.³⁵ ბაქი-ბუქსა ჰკავს, რაღა თქმა უნდა, მაგრამ როგორ შევამოწმოთ ცდის მეთოდით? ყოველ შემთხვევაში, ეს უკვე გვაფიქრებინებს, რომ საქართველოს გარკვეულ წრეებში მილიტარისტული განწყობა მატულობს და დევნილთა მხრიდანაც იზრდება უკმაყოფილება – სულ უფრო ხშირად გაისმის მოთხოვნა იარაღით უკან დაბრუნების თაობაზე.³⁶

მაგრამ დღესდღეობით „ქუდზე კაცის“ დაძახების აღბათობა არც ისე დიდი მგონია, როგორც ეს ხანდახან მოჩანს. 1992-93 წწ. შეიარაღებული ამბოხი ჯერ კიდევ გუშინდელ ამბად აღიქმება საქართველოში, და არც შევარდნაძე ცდილობს გაათამაშოს ძლიერი არმიის აღმშენებლობის კარტი. ამას თუნდაც მისი პოლიტიკურად უსუსური და პროფესიულად გამოუსადეგარი თაჟდაცვის მინისტრის, ვარდიკო ნადიბაიძის მიერ პოსტის დიდხანს შენარჩუნების ფაქტიც ადასტურებს. ნადიბაიძის არც სამხედროობისა სჯეროდა ვისმე, და არც მისი „რუსი კარდინალობის“. ყველაზე ნაკლებად კი მას აღბათ თვით აფხაზეთი უფროსოდნენ. საომრად მომართული ქვეყნები ასე არ ირჯებიან საერთოდ კი, ქართული ეკონომიკისა თუ პოლიტიკის „მამები“ ამ ძლივს მიღწეული, ჩანასახობრივ მდგომარეობაში მყოფი და ჯერაც სიცოცხლისუნარიანობის დასამტკიცებლად ნებზე მიშვებული „თავისუფალი ბაზრის“ ახალ ომში ფსონად ჩასვლას არც დაყაბულდებიან. მეორე მხრივ, ვერც რუსი სამხედროების ქცევას განსაზღვრავ წინასწარ. თვით საქართველოშიც მათ, ვისაც ახლა ქართული პოლიტიკა მიჰყავს, მხოლოდ პრაგმატული მიზნები ამოძრავებთ, ხოლო რომანტიკული იდეებით შეპყრობილი ნაციონალისტები მკვეთრად მარგინალიზებულები არიან. ასე რომ, პოლიტიკური ელიტა მხოლოდ იმ შემთხვევაში დასტურბყოფს კონფლიქტის სამხედრო გადაწყვეტის მიზანშეწონილობას, თუ თავიც ქუდში ექნება და შედეგიც – გარანტირებული; ამას ისიც დაეუმატოთ, რომ თუმცა არაფინაა აფხაზეთის გამოყოფაზე თანახმა, ხალხს არც საბრძოლო

³⁴ საქართველოს პარლამენტის წევრს, ელერი გიორგობიას თუ დაეუჯერებთ, თვით შამილ ბასაევიც კი ახლა ამბობს, რომ აფხაზეთის ომში მისი მონაწილეობა დიდი შეცდომა იყო („ქართულებმა წინ წადით და ჩეჩნებიც მოგვყვებით უკან – აცხადებს შამილ ბასაევი“) ახალ რაობა, 6 იანვარი, 1997.

³⁵ Georgian Chronicle, March 1997.

³⁶ 1997 წლის აპრილში, „რადიო ლიბერტის“ ექსპერტი კაეკასიის საიტზეში, ელზაბეთ ფულერი წერდა: „პოლიტიკოსებიცა და პოლიტოლოგებიც რუსეთსა თუ საქართველოში დაჯერებული ამტკიცებენ, თითქოს საქართველოს ცენტრალური ხელისუფლებისა და აფხაზეთის სესეიონისტური მთავრობის ძალებს შორის სამხედრო შეტაკება გარდაუვალია“. („Is Russia's Peace-keeping Force in Abkhazia a New Casus Belli?“ RFE/RL Newsline, No. 21, 29 April, 1997).

ენტუზიაზმი გააჩნია 1993 წლის სექტემბრის სამარცხენო კაპიტულაცია ჯერ კიდევ ღია იარაღ უჩანთ.

4. *ქართულ-აფხაზური დიალოგის ახალი ეტაპი.* 1996 წლიდან ქართველებსა და აფხაზებს შორის გარკვეული სახის მოლაპარაკებები დაიწყო: ჯერ არასამთავრობო ორგანიზაციების დონეზე, შემდგომ პოლიტიკოსებმაც გამოიჩინეს რუსეთის გვერდის ავლით კონტაქტების დამყარებისადმი ინტერესი. 1996 წლის ოქტომბერს, აფხაზეთის საგარეო საქმეთა მინისტრის ჩამოსვლამ თბილისში მთელი თავისუფალი პრესა ააფორიაქა, იანვარში კი საქართველოს საგარეო საქმეთა მინისტრი საპასუხო ვიზიტით ეწვია აფხაზეთს. რაიმე თუნდაც მეტ-ნაკლებად მნიშვნელოვანი შედეგი ამ მისვლა-მოსვლას არ მოუტანია, მაგრამ თავად ტენდენციამ საყურადღებო. ერთადერთი ახსნა, რაც მე შემიძლია შემოგთავაზოთ, ისაა რომ ორივე მხარე, როგორც ჩანს, უკვე ნაკლებ იმედებს ამყარებს მოსკოვზე. ადრე რუსეთის გადამწყვეტი სიტყვისა იმდენად სჯეროდათ, ურთიერთმოლაპარაკებას მხოლოდ რიტუალურ სახეს აძლევდნენ და ზოგად-ტრაფარეტული განცხადებებით იფარგლებოდნენ („ჩვენ მშვიდობის მომხრენი ვართ“). მთავარი იყო რუსეთი გადმოებირებინათ სასურველ პოზიციამდე. ახლა, რაც არ უნდა იყოს ამის მიზეზი (ქართველების ჯერი-ჯერზე იმედგაცრუება თუ აფხაზების ზედმეტი ოპტიმიზმი რუსეთის საპრეზიდენტო არჩევნებში კომუნისტების გამარჯვების თაობაზე), ქარეულებიცა და აფხაზებიც ატყობენ, მარტოოდენ რუსეთის იმედზე ყოფნა ხეირს არც ერთს არ დააყრის. მოსკოვს, რაღა თქმა უნდა, ასე იოლად თამამიდან ვერ გამოთიშავ, მაგრამ ორივე მხარე უკვე ხვდება უშუალო დიალოგის გასამართავად საერთო ენის გამონახვის საჭიროებას.

ოღონდ ეს ყველაფერი ჯერ ძალიან შორსაა – რიგი მეტად ძნელი ნაბიჯებია გადასადგმელი, სანამ კონფლიქტის გადაწყვეტაზე რაიმე მოლაპარაკებებს მართლა ექნება აზრი. მე ორ ყველაზე პრობლემურ საკითხზე გავამახვილებ ყურადღებას: ქართველთათვის ჯერ-ჯერობით სრულიად გაუგებარია – სტანისლავ ლაკობას სტატიის პარაფრაზი მოვიშველიოთ – „აფხაზეთის პრობლემა აფხაზთა პრობლემაა“; ანუ, აფხაზეთის პრობლემა რომ არაა მოსკოვის თავისსაკტივარი და ის მხოლოდ აფხაზებთან უნდა გაირკვეს და არა რუსებთან. გულისგულში ვინც რას არ უნდა ფიქრობდეს ვლადისლავ არსინბაზე, ის ახლა ეთნიკურ აფხაზთა მოსახლეობის ლეგიტიმური წარმომადგენელია. ქართველთა მიმართ, რბილად რომ ეთქვათ, ნაკლებ მეგობრულად განწყობილ რუსულ ძალას ის მხოლოდ იმიტომ შეეკრა, რომ ამას აფხაზური ეროვნული ინტერესების დასაცავად უცილობლად თვლიდა. მისი და აფხაზთა სხვა ლიდერების „რუსეთის თოჯინებად“ მონათვლა არაფერს მოიტანს. თუ გესურს აფხაზებთან საქმის დაჭერა, ეს უკვე მათი გადასაწყვეტია, წინამძღოლად ვის აირჩევენ.

ოლონდ ამგვარი მიდგომა უკვე ქართული მხარის პენტალიტების ძირეულად შეცვლას მოითხოვს.³⁷ რაც მთავარია, ეს მოითხოვს თავად აფხაზთა მიმართ თუნდაც იმ აბსტრაქტული „პატივისცემის“ გრძნობის აღდგენას, რაც „ისტორიის“ ჩვენი უდიდესი გაგებით გეჰქონდა, ე. ი. პრობლემის თაობაზე საკუთარი პასუხისმგებლობის ცნობას. ყველაფრის რუსიკაზე გადაბრალევა ან, თუ გნებავთ, საერთაშორისო საზოგადოებრიობის ფიზიკურ ჩარევაზე ყოველად ილუქორული იმედების დამყარება – პასუხისმგებლობისათვის თავის არიდებაა, რაც სწორედ კომუნისტური წყობის აზროვნებიდან შემოგვჩრჩა. თუკი ქართველებს საერთოდ სურთ, რომ აფხაზეთი მართლაც საქართველოს ნაწილად იქნეს, აფხაზეთის პრობლემა უშუალოდ საკუთარ პრობლემად უნდა გაიზაროს, და არა რაღაც ქვეყნა, მესამე ძალის მიერ შემოგდებულ პროვოკაციად. ამ პრობლემის გადაწყვეტის უუნარობაზე, ძირითადად, ბრალი მაინც ქართველებს მიგვისდევს. ვინ დაავობს, რუსეთმა მოახერხა თითქოსდა საკუთარი ინტერესების მიხედვით წარმართა მთელი ეს პროცესი, ოლონდ სწორედ საქართველომ შეუწყო ხელი (ხან ჩუმი თანხმობით, ხანაც გაუაზრებლად) თავად კონფლიქტში რუსეთის ჩართვას.

ხოლო აფხაზეთისათვის ყველაზე მძიმე მისაღები ის იქნება, რომ ეთნიკურ ქართველებს მათ შორის მათაც, ვინც ახლა „იძულებით გადაადგილებულ პირად“ ითვლება – კანონიერი უფლება აქვთ აფხაზეთის სტატუსის საკითხის გადაწყვეტაში მხოლოდ მონაწილეობა. მათი ხმის გათვალისწინების გარეშე, ახლანდელ ხელისუფლებას მცირე შანსი აქვს, აფხაზეთის მოსახლეობის ლეგიტიმურ წარმომადგენლად რომ ცნონ. უნდათ თუ არა, ეს იმათაც ეხება, ვინც ომში უშუალოდ იღებდა მონაწილეობას: თუ აფხაზები საკუთარი მიწისა და საცხოვრისისათვის იბრძოდნენ, იგივე ითქმის ქართველებზეც. ის ფაქტი, რომ ბევრი ქართველი აფხაზეთში სტალინის რეჟიმის დროს ჩასახლდა, არც არაფერს მატებს, მაგრამ არც აკლებს მათ მოქალაქეობრივ უფლებებს. ოლონდ ეს საკითხი მარტოოდენ ლტოლვილთა დაბრუნების მოთხოვნას არ მოიცავს – მოწინააღმდეგე მხარის არგუმენტი, რომ მათი მასიურად დაბრუნება ახალ სისხლისღვრას გამოიწვევს, არც უსაფუძვლოა და არც ასე ხელაღებით უარსაყოფი; მაგრამ იმის მტკიცება, თითქოს აფხაზეთის ახლანდელი მოსახლეობა, რომლის შემადგენლობა მხოლოდ და მხოლოდ ომისა და ეთნიკური წმენდის შედეგია, უფლებამოსილია თავად განსაზღვროს საკუთარი ქვეყნის სტატუსი, ხოლო საქართველოს ამისი არაფერი მოეკითხება – აფხაზეთის ხელისუფლებას ვერასოდეს მოუტანს საკუთარი ლეგიტიმურობის აღიარებას: ეს უკვე პირდაპირი გზაა რეჟიმის საერთაშორისო იზოლაციაში შექცევისაკენ.

³⁷ გახუთ კავშირების მიერ 1996 წელს ჩატარებული გამოკითხვის მიხედვით ქართველთა მხოლოდ 3% თვლიდა აფხაზებთან მოლაპარაკების გამართვას კონფლიქტის გადაწყვეტის საუკეთესო გზად; 6% ისევ რუსეთის ჩარევის იმედზე იყო; 27% დასავლეთის შემაძღვრებისა და საერთაშორისო ორგანიზაციების აქტიურობას უჭერდა მხარს და 23%-ის აზრით, ისევე მხოლოდ სამსჯედრო ძალა თუ გადაწყვეტდა პრობლემას. ვერ ვიტყვი, რამდენად წარმომადგენლობითი იყო თავად გამოკითხვა, მაგრამ ზოგადი სურათი, უფიქრობ, ნათელია. (იხ. კავკასიონი, 24 სექტ. 1996).

და კიდევ ბევრი ცხადზე უცხადესი წინააღმდეგობა არსებობს – მწარე მოგონებებით გამოწვეული უნდობლობა, „ისტორიული სიმართლის“ საპირისპირო ხედვა თუ მრავალი სხვა, ამიტომაც ყალბი იქნებოდა იმის მტკიცება, თითქოს ახლანდელი „ცივი ომი“ აფხაზეთსა და საქართველოს შორის არ შეიძლება დიდხანს გაგრძელდეს; ან რომ ამგვარი პრობლემები იარაღის ძალით არ შეიძლება გადაიჭრას – შეიძლება, ძალიანაც შეიძლება... ოღონდ რა მერე?. სიმართლე ითქვას, პირადად მე პოლიტიკური გამოსავლის პოვნის მხრივ არც იმდენად იმედიანად გავეუბრებ უახლოეს მომავალს – ასე მგონია, ამ კონფლიქტს ძალისმიერი პოლიტიკის თავსმოხვევის მომხრენი კიდევ კარგა ხანს არ გამოეღევა: საქართველო ვერაფრით დათანხმდება რაიმე ისეთ გადაწყვეტას, რაც ომის შედეგებს დააკანონებს, და ვერც ლტოლვილთა საკუთარ სახლში დაბრუნების მოთხოვნაზე აიღებს ხელს; ამავე დროს, აფხაზებისთვისაც მეტად ძნელი იქნება, ომში გამარჯვების მერე, ახლა რაიმე პოლიტიკურ ზეწოლას დაჰყუეს. დღესდღეობით, მათი მხრივ ერთადერთ დათმობაზე წამოსვლაც მეტად სიმბოლურია – „ფედერაციის“ მოთხოვნა „კონფედერაციის“ ნაცვლად.

საერთოდ, კომპრომისზე დაფუძნებული პოლიტიკური გადაწყვეტა ყველაზე ძნელი მისაღწევი რამაა, რადგან ეს უკვე საზოგადოების უმრავლესობის თანხმობას მოითხოვს, ამისათვის კი ჯერ თავად საზოგადოებრივი ურთიერთობებია ძირეულად შესაცვლელი. ამიტომაცაა, რომ საკითხის გადაწყვეტა სამხედროებისა თუ მესამე მხარის მიერ ასე მისაღებად ეჩვენება უმრავლესობას – დიდია ცდუნება, უფრო ძლიერს აკიდო საკუთარი ტვირთი. ოღონდ თუ პოლიტიკური გადაწყვეტის პერსპექტივაზე კამათს საერთოდ აქვს აზრი, ამაში საზოგადოებრიობაც უნდა ჩაერთოს, და საკითხი არ შერჩეს მხოლოდ პოლიტიკოსთა ამაღრა. შესაძლოა ვერც საქართველო და ვერც აფხაზეთი სრულად დემოკრატიულ ქვეყნებად ვერ მივიჩნიოთ, მაგრამ საკმარისად დამოუკიდებლები კი არიან, რომ პოლიტიკოსებს არ მისცენ ნება ისეთი გადაწყვეტილება მოახვიონ თავს, მათთვის ყოვლად მიუღებელი რომ იქნება. ერთი ვგაა, არც ქართულ და არც აფხაზურ მხარეს არაფითარ კომპრომისზე ჯერ სიტყვა არ დასცდენია და იქნებ ამიტომაც, პოლიტიკოსთა დიალოგიც სიტყვათა თამაშს არ გასცილებია.

CIPDD-ის ბიბლიოთეკა

1. შარლ ლუი მონტესკიე – „კანონთა გონი“
2. ჟან ჟაკ რუსო – „საზოგადოებრივი ხელშეკრულება“
3. „რუსი ფედოსოფოსები დემოკრატიასა და რევოლუციასზე“
(ს. ყურანკი, ნ. ბერდიაევი, ს. ბულგაკოვი)
4. მონპე დაიანი – „ცხოვრება ბიბლიით“
5. „საზოგადოება და პოლიტიკა I“ (სოციალური და პოლიტიკური კვლევების აღმანახი)
6. „ჩვეუა ვაისაგან“ (სოციალური და პოლიტიკური კვლევების აღმანახი)
7. გია ნოდია – „საით?“ (პოლიტიკური პუბლიცისტიკა)
8. იოჰან ჰაინზინგა – „*HOMO LUDENS*“ (ნაშრომი კულტუროლოგიაში)
9. „დემოკრატიის კლასიკური დოკუმენტები“
10. Мераб Мамардашвили – „*Классический и неклассический идеалы рациональности*“
11. ვიტლავ ჰაველი – „ძალა უძალოთა“
12. მერაბ შამარდაშვილი – „ლექციები ფსიქოანალიზის შესახებ“
13. „საქართველოს პოლიტიკური სისტემა“ (ცნობარი)
14. ფერენსის ფუკუიამა – „ისტორიის დასასრული და უკანასკნელი ადამიანი“

15. **“ГРУЗИЯ – Данные о Вооруженных Силах”**
(Материалы Русской разведки 1921 г.)
16. გია ნოდია – „კონსტიტუცი აფხაზეთში – მიზეზები და
გააზრება“
17. „საზოგადოება და პოლიტიკა II“ (სოციალური და
პოლიტიკური კვლევების აღმანახი)